

**UYGARLIĞIN KAYNAĞI OLARAK BİLGİ VE
İNANÇ**

Fatih ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

2019

Her Hakkı Saklıdır

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

Fatih ÖZDEMİR

UYGARLIĞIN KAYNAĞI OLARAK BİLGİ VE İNANÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

4/10/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Uygarlık Kaynağı Olarak Bilgi ve İnanç" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

4/10/2019

Fatih ÖZDEMİR

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU danışmanlığında, Fatih ÖZDEMİR tarafından hazırlanan bu çalışma 4 / 10 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Din Felsefesi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

İmza: .....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

İmza: .....

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Habib ŞENER

İmza: .....

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	V
ÇİZELGELER DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
I. BAĞLAMIN TESPİTİ.....	1
II. UYGARLIK İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

CANLILIKTAN UYGARLIĞA

1.1. KÜLTÜRÜN OLUŞUMU	20
1.2. KÜLTÜRDEN MEDENİYETE DÖNÜŞÜM.....	27
1.3. YENİ BİR KÜLTÜREL SEVİYE OLARAK UYGARLIK	32
1.4. BİLGİ, İNANÇ ve UYGARLIK	38

İKİNCİ BÖLÜM

BİLGİ

2.1. EPİSTEMOLOJİK SORUN.....	47
2.2. BİLGİ - DİL İLİŞKİSİ.....	54
2.3. EKSİK VAROLUŞ VE BİLGİ İHTİYACI	62
2.4. “DÜŞÜNÜYORUM O HALDE VARIM” ve BİLGİNİN SINIRLARI... 65	
2.5. “KENDİNİ BİL” ve BİLGİNİN KONUSU	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ

3.1. İNANCIN YAPISI.....	73
3.2. İNANCIN AKLİLİĞİ	76
3.3. GELENEKSEL BİLGİDEN TANRIYA	77
3.4. BİLMEMEYE İNANMAK VE İNANMAYA İNANMAK.....	80

3.5. TEOLOJİK BAĞLAMDA İNANÇ	81
3.5.1. Din ve Medeniyet	82
3.5.2. Arkeolojik Bir Delil: Göbeklitepe	86
3.5.3. Kültürel Ateizm	88
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	92
ÖZGEÇMİŞ	96

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****UYGARLIĞIN KAYNAĞI OLARAK BİLGİ VE İNANÇ****Fatih ÖZDEMİR****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU****2019, VII + 96 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU****Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU****Dr. Öğr. Üyesi Habib ŞENER**

Sokrates “Kendini Bil!” der. Oysa Platon’dan beri filozoflar “Evreni Bil”meye çalışırlar. Kendini bilen insanın var olmayı ve varlığı ilk elden tecrübe ederek bileceği muhakkaktır. Oysa evreni bilmeye çalışan insan kendini bilme ihtiyacını başka varlıklar hakkında sahip olduğu ikinci elden ve dolaylı bilgilerle tatmin etmeye çalışır. Bu nedenle “Kendini Bil”meye çalışan ile “Evreni Bil”meye çalışan arasında uygarlık anlayışı açısından birçok fark olur.

“Evreni Bil”me yöntemleriyle “Kendini Bil”meye çalışmanın sembol ifadesi “Düşünüyorum, o halde varım” çıkarımı dolayımında bilgi diye kabul edilen inançlar, inanç diye kabul edilen bilgiler gibi geleneksel bilgi kabulünün kısıtlarının yanında, dilin kısıtları da temele alınarak yeni bilginin epistemolojik temeli olan inanca ulaşılmaktadır.

Epistemolojik inancın olduğu kadar teolojik inancın da delilleri ışığında medeniyetten, yeni bir kültürel seviye olarak uygarlığa uzanan bir yol aranmaktadır. İlk adım olarak ise töre, örf, anane, gelenek, görenek, kültür, medeniyet ve uygarlık kelimelerinin anlamları netleştirilmiştir. Uygarlığın bilgiyle geliştiği kabulününse, Pozitivizmin ve Kültürel Ateizmin zımni Tanrı kabulleri gösterilerek, ya Tanrının da geleneksel bilgi kabulüne göre bilinebileceğinin ya da kültürel gelişimin teolojik inançtan beslendiğinin kaçınılmazlığını içerdiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, İnanç, Anane, Örf, Töre, Gelenek, Görenek, Kültür, Medeniyet, Uygarlık, Kendini Bil, Evreni Bil, Bilmeye İnanmak, İnanmaya İnanmak, Kültürel Ateizm

ABSTRACT**MASTER’S THESIS****KNOWLEDGE AND BELIEF, SOURCE OF CIVILIZATION****Fatih ÖZDEMİR****Advisor: Professor Dr. Tuncay İMAMOĞLU****2019, VII + 96 Pages****Jury: Professor Dr. Tuncay İMAMOĞLU****Professor Dr. Ruhattin YAZOĞLU****Assist. Prof. Dr. Habib ŞENER**

Socrates says “know thyself”. However philosophers try to “know universe” since the time of Plato. It is obvious that man knowing himself will experience existence and being existent and know them from the first hand. However man trying to understand universe seek ways to predict the need of “knowing thyself” through indirect or second hand knowledge of other beings. That’s why there will be many differences between man trying to know himself and the one trying to know the universe with respect to civilization.

In relation to the methods of knowing the universe, deduction of the symbolic definition of “knowing thyself” which is “I think therefore I am”, besides the traditional knowledge acceptance such as beliefs regarded as knowledge, knowledge regarded as beliefs, by taking limits of language as the basis, belief epistemological foundation of new knowledge will be acquired.

It is searched for a path stretching from a civilization illuminated by the evidences of theological and of epistemological kind of belief to a civilization which is a new cultural level. For the first step the definitions of customs, traditions, culture and civilization were clarified. As for the acceptance of civilization improvement through knowledge, it is tried to show that it includes by showing implicit acceptances of positivism and cultural atheism, either god being known according to traditional knowledge acceptance or inevitability of cultural improvement fed by theological belief.

Key Words: Knowledge, Belief, Tradition, Custom, Culture, Civilization, Know Thyself, Know Universe, Believe In Knowledge, Believe In Belief, Cultural Atheism

KISALTMALAR DİZİNİ

çev.	: çeviren
örn	: örnek
s.	: sayfa
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
TED	: Teknoloji, Eğlence ve Tasarım Konferansı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
UN DESA	: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü

ÇİZELGELER DİZİNİ

Tablo 1. Kavramların Birbirleriyle İlişkileri	19

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim
...inanıyorsanız üstünsünüz.

Al-i İmran: 3/139

Bu çalışmanın, bağlamının oluşturulabilmesinin ve yer yer kırılmasının, konu edildiği kavramların temel kavramlar olmasıyla ilişkisi olduğu kadar, bir sözlü kültür zihninden yazılı kültür ürününe çevirisinin yapıyor olmasıyla da ve yazının doğrusal geometrisine, zihnin, insanın, uygarlığın ve evrenin bükümlü yapısının sığdırılmaya çalışılıyor olmasıyla da ilişkisi vardır. Bu nedenle bazı ifadelerin hem Giriş bölümünde hem de Uygarlık bölümünde yer alması gerekmiş; bazı ifadelerin tekrarından kaçınılmaya çalışılırken bazı anlamların kaybolduğu, bazı ifadelerin tekrarlarının ise yetmediği farkedilmiştir... Ancak yine de, “görülmesi istenen değişimin kendisi ol”unmadan, inandırıcı olmayı beklemek ve inançtan bahsetmek tutarsızlık olacağından, böyle bir çabaya girişmekten de sakınılmamıştır.

Bu çalışma kapsamında uygarlığın inançla olumlu bir ilişkisi olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. İnanç temelli bir uygarlığın insanlığı ulaştırabileceği yüksek kültür seviyesine ise Kur’ân-ı Kerîm’de zaten bir işaret vardır: “...İnanıyorsanız üstünsünüz”. Teolojik inancından epistemolojik inancını da çıkarabilen bir İslâm Toplumu için oldukça net bir uygarlık tanımıdır bu. Şu halde, bu çalışma, hem teolojik inançtan epistemolojik inancı çıkarma hem de insanın sahip olduğu gerçek potansiyele doğru bir adım daha yaklaşma çabası olarak değerlendirilebilir.

Bu naçiz çabanın önemli bir boşluğu doldurmasından çok önemli bir boşluğu doldurabilecek fikirler için başlangıç olmasını ummaktayım. Çalışmama değerli katkıları için tez danışman hocam Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU’na, jüri üyeleri Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU’na, Dr. Öğrt. Üyesi Habib ŞENER’e; ayrıca Prof. Dr. Muhammet YAZICI’ya, Şahin TORUN’a ve Şükrü Nesim İBRAHİMHAKKIOĞLU’na şükranlarımı; anneme ve babama rahmete vesile olması umuduyla dualarımı ve bu çalışmamla vücut bulmuş şükran duygularımı Allah’a arz ederim.

Erzurum 2019

Fatih ÖZDEMİR

GİRİŞ

I. BAĞLAMIN TESPİTİ

Güncel uygarlık tartışmaları genellikle övünülen veya yerilen örnekler üzerinden yapılmaktadır. Uygarlığın ne'liği hakkında çıkarımlarda bulunabilmek için örneklerin de faydası vardır. Ancak bu yaklaşımın uygarlığı anlamak, bir örneği üzerinde düşünmek veya onu geliştirmek gibi amaçlardan çok, kuru bir duygusal tatmin amacına hizmet ettiği de aşikârdır. Geçmişin iyi örneğine sığınarak bugünü kurtarmaya çalışmak, insanlığı bir adım daha iyiye yaklaştırmayacaktır.

İnsanlığın bir adım daha iyiye yaklaşması için ne yapılabileceğine dair bir sorunun cevabını bulmak için ihtiyaçlara ve güncel duruma göre yeniden ele alınmış kavramlarla kurulacak bir sözlükçe ile başlamak uygun olur. Buradan hareketle, kuramsal düşünce bağlamında, anane, örf, töre, gelenek, görenek, kültür, medeniyet ve uygarlık gibi kavramların kapsamını bilgi ve inanç gibi başka bir takım temel kavramlarla ilişkili olarak da yeniden düşünmek gerekir. Böylece sınırlı insan aklı ve deneyimleri ile kurulan dil, iletişim ve uygarlık gibi yapılar, sadece esas bağlamlarının ve yapılarının olduğu zamana ve imkânlarla sıkı sıkıya bağlı olmaktan kurtulup, zamanla gelişmiş imkân ve oluşmuş yeni bağlamlara da temel teşkil edebilir hale gelebilir.

Herhangi bir fikrin ve eylemin sağlam bir temele oturabilmesi için bilgiye karşı olan tavrının belirlenmesi; sonra bu tavrın, bu fikrin yazıya ve söze dökülmesi gerekir. İşte bu nedenle, ilk olarak, nasıl bir bilgi anlayışına sahip olunması gerektiğini veya var olan yaşantılardan hareketle nasıl bir epistemolojik anlayışa göre yaşandığını veya övünülen örneklerin nasıl bir epistemolojik temelde inşa edildiğini tespit etmek önemlidir. Böylece bu temel üzerinde yeniden düşünerek bir uygarlık geliştirmek veya var olanı ıslah etmek mümkün olabilir.

Halihazırda yaşayan toplumların güncel ve pratik alanlardan sorunları ve bu sorunlara önerilen çözümler bağlamında da söylenebilecek çok şey varsa da bu çalışmanın amacı uygarlığı kuramsal boyutta ele alarak doğru bağlamlar ve doğru kavramsal analizler ışığında yeniden düşünebilmektir. Bunu yaparken de elbette güncel ve tarihe mal olmuş kültürlerin ve medeniyetlerin uygulamalarından, fikirlerinden ve

ilişkilerinden örneklendirmeler yapılacaktır. Örneğin, şu anda İnsan Uygarlığına liderlik eden veya peşinden sürükleyen Batı Uygarlığının ve hâkim kültür olarak onun temsilcisi olan AvroAmerikan Medeniyeti veya bir önceki temsilci Kuzey Avrupa Medeniyeti ile Türkiye'nin geleneği ve tarihiyle yakın ilişkili olan İslâm Uygarlığı ve Osmanlı Medeniyeti'nden örneklendirme amacıyla bahsedilecektir. Ancak bu kültürel yapıların incelenmesi ana amaç değildir.

Ayrıca insanın üstesinden gelinebilir bir dünyada yaşadığını hissetmek için birçok şeyi aynı başlık altında toplayarak sınıflandırmaya çalıştığı bir gerçektir. Medeniyetler de böyle bir yaklaşımla Filozof ve akil insanlarca farklı bağlamlarda tekrar tekrar sınıflandırılmıştır. Tezin amaçları arasında bu sınıflandırmalara bir yenisini eklemek olmasa da ortaya çıkan sonucun böyle bir yönü olacağı da açıktır. Ancak bu durumun teze, bilgi ve inanç eksenli uygarlıkların karşılaştırması olarak yansması uygun olmayacaktır. Çünkü böyle bir karşılaştırmanın, pratik Felsefe sınırlarında kalınarak yapılabilirse de aslında daha çok tarih, sosyoloji ve antropoloji gibi bilimlerin metodolojisiyle yapılması uygundur. Zaten hali hazırda İbn-i Haldun ve Arnold Toynbee gibi isimlerin yaptıkları bu tür karşılaştırmalar mevcuttur. Bu çerçevede farklı bir ifadeyle tekrar vurgulamak gerekirse bu tezin bağlamı uygarlığa epistemolojik bir temel arayışıdır.

Bilgi ve inanç kavramları Felsefe Tarihinde bugüne kadar birçok filozof tarafından tekrar tekrar ve etraflıca incelenmiştir. Bu kavramların sadece kendilerini incelemekle kalmayan filozoflar bu kavramlar hakkında oluşan kanaatlerini temele alarak kapsamlı Felsefî sistemler de kurmuşlardır. Yani bilgi ve inancın kendisi ele alınmasa bile zımnî olarak bir bilgi ve inanç anlayışını temele almadan Felsefe ve bilim yapmak ya da din hakkında konuşmak pek mümkün görünmemektedir. Bu anlayışlara dayanarak medeniyet, kültür ve uygarlık gibi tarihsel boyutu olan insan topluluklarıyla ilgili kavramlar üzerine değerlendirmeler de yapılmıştır. Ancak insanın her değerlendirmesi bağlamsaldır. Bu değerlendirmeler de bağlamsal oldukları için dönem dönem yeniden gözden geçirilmelidirler. İnsan düşüncesine dair en temel kavramlardan olan bilgi ve inanç ile en kapsamlı kavramlardan biri olan uygarlık kavramı arasındaki ilişkiyi de bu yüzden yeniden düşünmek gerekmektedir. Bu bağlamsallık, sadece coğrafi şartları değil, olabildiği ölçüde münferit ve/veya toplu halde insanlığın tarihselliğini de işaret eder; yani

kültürü. Kültürel açıdan bakıldığında ise Felsefe dahi bir alt başlık¹, bir örnek, bir konudur sadece. Dolayısıyla böyle bir ele alışı yalnızca bir kültür, bir medeniyet, bir uygarlık, bir metafizik yorumu, bir bilgi kabulü varmış gibi sadece Batı Felsefesi akışı içinde düşünmek tutarsızlık olur. Bu nedenle bu tezde öne sürülen iddiaların Batı Felsefesi'nin tamamında taranması yerine, sembolik isimlerden ve fikirlerden örneklendirilmesiyle yetinilmiştir.

İnsanın iki mücadelenin içinde doğduğu söylenebilir: Doğaya karşı mücadele ve insana karşı mücadele. İnsan, herhangi bir canlı olarak yaşamını devam ettirme mücadelesinde teknikle ve temel içgüdüleriyle, herhangi bir canlı olarak değil, bir insan olarak diğer insanlarla ve doğayla bir arada yüksek nitelikli yaşamının gerektirdiği mücadelede ise değer sistemleri ile başarılı olur. Doğa da insan da birbirleri için karşılıklı fayda ilişkisi üzerine bir dengede ancak ideal yaşam alanı olabilir. İnsanın, yaşamını devam ettirme mücadelesinde işe yarayan bilgi ve yöntemlerle, yüksek nitelikli yaşam mücadelesine yaklaşması, onu kaçınılmaz bir şekilde doğaya ve kendi türüne karşı yabancılaştığı bir yola sürükler. Bu ise ideal yaşam çevresinin önünde sonunda hem insan için hem de diğer canlılar için bozulmasına neden olur. Geçmişten bugüne böyle bir savrulukla medeniyetlerin kurulmuş olması, bundan sonrasının da böyle devam edebileceği anlamına gelmez. Bu nedenle yeni bir bağlama ihtiyaç vardır. İşte bu çalışmada bu bağlamın oluşturulmasına katkı yapılmaya çalışılacaktır.

Bu çerçevede bir Türk İslâm Uygarlığı projesinden bahsedilebilmesi için hali hazırdaki dinî, tarihsel, coğrafi, kültürel, sosyolojik hatta psikolojik verilerin dikkate alınması gerektiği gibi kültürle yoğun bir şekilde ilişkili olan dilin sahip olduğu imkânların incelenmesi ve buradan hareketle ilişkili diğer kavramların ve uygulamaların ele alınması gerektiği söylenebilir. Bu gereklilikler dikkate alındığında hem kavram üretmeye hem de saha çalışması yapmaya, yani hem “Pür Felsefeye” hem de antropolojik yaklaşıma ihtiyaç vardır.

Başlangıçta tespit edilmesi gereken önemli bir konuyu daha burada tespit etmek için inanç ve bilgiyi birlikte kapsayan bir kavram eksikliğinden bahsetmek gerekir. Bu eksiklik nedeniyle aradaki ilişki ancak tarifle bir noktaya kadar aktarılabilir. Şöyle ki;

---

¹ Heinz Kimmerle, *Afrika'da Felsefe- Afrika Felsefesi Kültürlerarası bir Felsefe Kavramına Doğru*, (1991), (Çev.: Mustafa Tüzel), 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1995, s. 15

insanın bilgiyle ve inançla hüküm vermesini veya harekete geçmesini tetikleyen tatmin oluş halini sağlayan ve bilgi olarak kabul edilen çerçeveye yüklenen bir anlam daha vardır. İnançla doğruluğu kabul edilen bir “bilgi”, kabul edilen bilgiden -ne olması gerektiği veya ne olduğu hakkında uzlaşma ile (TDK’nın bilgi tanımında olduğu gibi) bir karara vardığımız- farklı bir şekilde bir bilgidir. Dolayısıyla “bilgi”yi de kapsayan ve zihinlerde, hayatlarda bilgi gibi etki bırakan bir başka aktdan daha bahsedilebilmelidir. Bu zemin üzerinde ancak bilgi ve inanç kavramlarını birbirlerinden bağımsız ve birbirleriyle doğru ilişkilendirilmiş olarak konuşmak mümkün olacaktır. Böyle bir ihtiyacın pratik bir nedeni olarak, “Bilgi” başlığı altında açıklanmaya çalışılacağı üzere umulan bilginin ya da geleneksel olarak kabul edilen ve bilgi kelimesiyle ifade edilen çerçevenin, ancak insanın içsel deneyimleriyle ve kendisi hakkında olabileceği, diğer “bilgilerin” ise inanç ile oluşturulduğu fikriyle açılacak boşluğu gösterebiliriz. Ancak bu ihtiyacın sınırlarını kendi bağlamı içinde ayrıca tartışmak gerektiğinden, bu tez çerçevesinde “yeni bilgi” ifadesi ile yetinilecektir.

Bu açıklamalardan da anlaşılabileceği gibi inanç kavramı, teolojik bir kavram olmaktan çok epistemolojik bir kavram olarak ele alınacaktır. Ancak inancın epistemolojisi, teolojisinden de etkilendiği ve teolojik bağlamını da etkileyeceği için inancın teolojik bağlamına da değinmekten geri durulmayacaktır.

II. UYGARLIK VE İLİŞKİLİ KELİMELE

Amerikalı antropologlar Kroeber ve Kluckhohn, kültür kelimesi için 164 anlam derlemişlerdir.² Böyle bir bolluk, “Herşeyin Teorisi” olarak anılmaya aslen daha uygun bir bağlama yakışsa da, onu anlamayı ve üzerinde düşünmeyi imkânsız kılan bir karmaşaya da neden olur. Buna ek olarak Türkçe’de aynı anlam bulutuna işaret eden ancak farklı bağlamlardan konuya giriş yaptıran uygarlık ve medeniyet gibi kelimelerin de kullanılması bu karmaşayı iyice içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Bu nedenle bu kelimelerle ve yakın ilişkili oldukları diğer bazı kelimelerle sözlükçe ve kavramsal düzeyde yüzleşmek zaruridir.

Türkiye Kültürü, üzerinde yerleştiği toprakların hem medeniyetlerin beşiği olarak anılmasını sağlayacak kadar çok ve kadim kültüre ev sahipliği yapmış olması açısından

---

² Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Boyut Yayıncılık, s. 121

hem de Asya, Avrupa ve Afrika gibi kadim kültürler doğurmuş kıtaların birbirlerine temas ettikleri noktada bulunması açısından coğrafi olarak yoğun etkileşime elverişli bir çevrededir. Ayrıca bu kıtalarla sınırlı kalmış veya bunları aşarak küresel etkiler oluşturmuş kültürler ve medeniyetlerle çok çeşitli şekillerde ilişkiler kurmuş olması bakımından tarihsel olarak da yoğun etkileşimlerle şekillendiği söylenebilir. Bu nedenle birçok kültürden kavramlar ve maddî ürünler açısından bolca beslenmiştir.

Günümüz Türkçesinde, yaklaşık olarak aynı kavramsal çerçeveye denk düşen, ancak hâkim kültüre göre ağırlıkları, etkileri değiştiği için bir dönem biri, bir dönem diğeri öne çıkan; Latince ve Arapça gibi iki farklı ve kadim dilden alınanlar olduğu gibi, Türkçe'nin kendi öz kaynaklarından da faydalanılarak türetilmiş kelimeler vardır. Bu bağlamda hali hazırda Türkçe'de Arapça kaynaklı medeniyet, Latince kaynaklı kültür ve Uygurca'dan esinlenilerek sonradan Cumhuriyet döneminde türetilmiş uygarlık gibi insan yapıp etmelerinin en geniş çerçevede ifadesini içeren üç kapsamlı kelime bulunmaktadır. Bunların yanı sıra anane, örf, töre, gelenek ve görenek gibi bu bağlamla çok yakın ilişkili kelimeler de bulunmaktadır. Türkçe'de yer edinmeleri bile oldukça eskilere dayanan bu kelimelerin ait oldukları kültürün ve dilin etkilerinden kısmen sıyrılıp artık bolca Türkçe çağrışım yapar hale gelmeleri nedeniyle ve Türkçe'de oluşan bu zenginliğin en etkili şekilde kullanılabilmesi için bu kelimelerin anlamları etimolojilerinden, güncel anlamlarından ve bu çalışma kapsamında hissedilen ihtiyaçlardan yola çıkılarak ve bu odak noktalarından uzaklaşmadan netleştirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca kelimelerin anlamları sabitlenirken bir kelimeye dört, dört kelimeye bir anlam denk düşürecek tercihler yerine daha dengeli oranlarda anlam tercihlerinde bulunmaya çalışılacaktır.

Sosyal bilimler ve Felsefe, kelimelerin kültürden kültüre ve hatta düşünürden düşünüre değişebilen anlamları üzerinden yapılmaktadır. Bu nedenle Felsefe kavram üretme faaliyeti olarak da görülebilmektedir. Braudel bu hususu “İnsan bilimlerinin kelime haznesi ne yazık ki, kesin tanımlara hiç izin vermemektedir. Bu terimlerin hepsi de, belirsiz veya oluş halinde değildir, ama çoğu ebediyyen geçerli olarak saptanmış olmanın uzağında, bir yazardan diğerine değişmekte ve hep evrilmektedir. Levi-Strauss, ‘Kelimeler, her birimizin, niyetlerini açıklama koşuluyla, istediği şekilde kullanmakta özgür olduğu aletlerdir’ demektedir. Bunun anlamı, insan bilimleri alanında (tıpkı Felsefe

alanında olduğu gibi) en basit kelimelerin bile, onları harekete geçiren ve kullanan düşünceyi izleyerek, çoğu zaman ve zorunlu olarak değiştikleridir.”³ İfadeleriyle açıklar.

Sorunun bir diğer yönü ise Batı’da Aydınlanma ile birlikte hissedilmeye başlanan dinî gelenek eksenli bir kültürden, profan görenek eksenli bir kültüre doğru sert kırılmanın doğurduğu, “öteki”yi yeniden tanımlama ihtiyacını, dinî terminolojiye ait “kafir” gibi bir kelime yerine, “barbar” (Yunanca “yabancı”)⁴ gibi bir kelimeyle karşılayarak gidermek isteyen bir zihniyetin hâkim olmasıdır.⁵ “Batı düşünce tarihinde Hristiyanlık inancının zayıflaması ve Aydınlanma’nın yeni bir paradigma inşa etmesi akıl, toplum, tarih, kültür ve medeniyet kavramlarının dinin yerine ikame edilmesi girişimlerine kapı aralamıştır.”⁶ Bu, bir Müslümanın zihninde medeniyetin neden "tek dışı kalmış canavar"⁷ olarak kodlandığını da açıklar.

Bu karmaşa sadece Türkçe’de değil, “civilization” ve “culture” kelimeleri özelinde, bu kelimelerin yoğun kullanıldığı Almanca, Fransızca ve İngilizce dillerinde de yaşanmaktadır. Hatta Türkiye’de ağırlıklı olarak çeviri metinler üzerinden bu konunun gündeme gelmesi nedeniyle, Türkiye’de ve Türkçe’de yaşanan karmaşanın da -en azından bir kısmının- kökeni olarak görülebilir bu durum. Dolayısıyla bu kelimelerin anlamlarını netleştirmek için öncelikle bahsi geçen dillerde ve bu kelimelerin tarihsel seyri hakkında metinler oluşturmuş yazarların önerilerini ve aktardıkları bilgileri örnek olarak görmek uygun olacaktır.

Bir Alman hekim, hâkim ve Filozof olan Albert Schweitzer “Almanlar genellikle ‘Kültür’ kavramını kullanırken, Fransızlarsa, ‘uygarlık’ (‘Civilization’) kavramını kullanırlar: ancak bu iki kavram arasındaki farklılık ne filolojik olarak, ne de tarihi olarak onaylanan, doğrulanan ve benimsenen bir farklılık değil”⁸ demiştir. Bir Alman kültür tarihçisi olan Peter Burke ise “19.yüzyılda ‘Culture’ ya da ‘Kultur’ terimi Britanya ve Almanya’da giderek daha çok kullanılmıştır (Fransızlarsa civilisation’dan [uygarlık’tan]

³ Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri*, (1963), (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 31

⁴ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, s. 27

⁵ Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri*, s.32

⁶ İbrahim Kalın, *Barbar Modern Medeni -Medeniyet Üzerine Notlar-*, 1. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018, s. 27

⁷ Mehmet Akif Ersoy, “İstiklal Marşı” (12 Mart 1921)

⁸ Albert Schweitzer, *Medeniyet Felsefesi*, (1929), (Çev.: Yusuf Kaplan), 1. Baskı, Külliyyat Yayınları, İstanbul 2011, s. 96

söz etmeyi yeğliyorlardı).”⁹ der. Burke, bu kelimelerin ABD’deki kullanımları hakkında ise şu bilgileri verir: “20.yüzyıl başlarında, ABD’de anahtar sözcük, Charles ve Mary Beard’in *The Rise of American Civilisation*’ında (Amerikan Uygarlığının Yükselişi, 1927) olduğu gibi, ‘kültür’den çok ‘uygarlık’tı. ... Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise, birçok Amerikan üniversitesi ‘Batı Uygarlığı’ dersini zorunlu kılmıştı”¹⁰. Daha güncel kullanıma ilişkin olarak ise Burke, “Son otuz yılda tarihçilerin ‘kültür’ terimini kullanmalarında yavaş yavaş bir kayma olmaktadır. Bir zamanlar yüksek kültürü anlatmak için kullanılan bu terim şimdi gündelik kültürü, bir başka deyişle görenekleri, değerleri ve bir yaşam biçimini içeriyor.”¹¹ ifadelerini kullanır.

Fransız kültür tarihçisi Fernand Braudel ise “civilisation” hakkında şu bilgileri vermektedir: “Uygarlık (civilisation) kelimesi, uzun zamandan beri var olan ve XVI. yüzyılda kullanılmakta olan uygar (civilisé), uygarlaştırmak (civiliser) kelimelerinden hareketle yaratılmıştır. Uygarlık, 1732’de henüz bir hukuk usulü terimidir ve bir ceza hukuku davasını, medeni (civil) hukuk davası haline getiren adli bir işlem veya kararı işaret etmektedir. ‘Uygar duruma geçiş’ anlamındaki modern ifade, ... Turgot’un kaleminden 1752’de çıkmıştır. Kelimenin basılı bir metne resmen girişi, ... Mirabeau’nun, *Nüfus incelemesi* (1756) adlı kitabının yayınlanması ile olmuştur. ... Uygarlık, yeni anlamı içinde, kabaca barbarlıkla zıtlasmaktadır. Bir yandan uygar halklar, diğer yandan vahşi, ilkel veya barbar halklar vardır. ... Kelime her halükarda ortaya çıkmıştır, çünkü ona ihtiyaç duyulmaktaydı. O zamana kadar var olan poli, police, civil, civilisé (iyi davranış kurallarına sahip olanlara uygulanan kelimeler) gibi kelimeler, hiçbir ada tekabül etmiyorlardı. Police kelimesi, daha çok toplumsal düzen anlamını taşımaktaydı, bu da onu, Furetiere’in Evrensel sözlüğünde (1690), ‘Ahlakta mecazi olarak kullanılır ve uygar anlamına gelir. Adetleri uygarlaştırmak, kibarlaştırmak, uygar ve toplumsal kılmak. Genç bir erkeği kadınlarla sohbet etmekten daha fazla uygarlaştıran ve kibarlaştıran bir şey yoktur’ diye tanımladığı kibar, terbiyeli sıfatından bir miktar uzaklaştırmaktaydı.”¹². Braudel, kelimelerin, Avrupa’daki seyrini ise “Fransa’dan yola çıkan uygarlık kelimesi, çabucak Avrupa turu yapar. Kültür kelimesi ona eşlik eder.

⁹ Peter Burke, *Kültür Tarihi*, (2004), (Çev.: Mete Tunçay), 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 11

¹⁰ Peter Burke, *Kültür Tarihi*, s. 19

¹¹ Peter Burke, *Kültür Tarihi*, s. 49

¹² Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, s. 31-32

Uygarlık, İngiltere'de 1722'den itibaren, ama herhalde daha erkenden ve civilization biçiminde yazılmak üzere, eski tarihlerden beri yerleşik olan civility kelimesine üste gelmiştir. Almanya'da zivilisation, eski bildeung'un karşısında kolayca yerleşmiştir. Buna karşılık Hollanda'da beschaven (inceltmek, soylulaştırmak, uygarlaştırmak) fiilinden türeyen beschaving adı da göze çarpmaktadır. Uygarlık aşağı yukarı aynı anlama sahip olan beschaving, bu kavramı kolaylıkla üstlenecek ve herşeye rağmen dile sızan civilisatie kelimesine direnecektir. ... İtalyancanın, Dante'nin çoktan kullanmış olduğu civilita kelimesi vardır ve bunu çabucak uygarlık anlamında kullanacaktır. ... Avrupa'daki bu yolculuğunda, yeni uygarlık kelimesine eski kültür (daha Ciceron, cultura animi philosophia est demişti) kelimesi eşlik etmekte ve bu kelime, aşağı yukarı uygarlığinkiyle aynı anlamı almak üzere genişlemektedir. Kültür, uzun süre uygarlığın ikizi olarak kalacaktır. Örneğin Hegel, 1830'da Berlin Üniversitesi'nde, bu iki kelimeyi aralarında ayırım gözetmeksizin kullanmıştır. Fakat bugün, bu ikisinin arasında ayırım yapma ihtiyacı hissedilmiştir. Nitekim, uygarlık kavramı en azından ikilidir. Hem manevi hem de maddî değerleri işaret etmektedir. Karl Marx, bu bağlamda altyapıları (maddî) ve üstyapıları (manevi) ayırımı yapacak ve üstyapının altyapıya sıkı sıkıya bağımlı olduğunu söyleyecektir. Charles Seignobos, şakayla karışık, 'Uygarlık, yollar, limanlar ve rıhtımlardır' demiştir, bu da bir anlatım biçimidir: Uygarlık yalnızca maneviyat değildir. Marcel Mauss, 'İnsanlığın tüm kazanımlarıdır' ve tarihçi Eugene Cavaignac, 'Bilim, sanat, düzen ve erdemlerin minimumudur' demişlerdir."¹³ şeklinde açıklar.

İngiliz tarihçi Arnold Toynbee ise "(Uygarlık) Bu sözde Latince kelime modern Fransızcadan türetilmiştir. ... Belirli bir çağda var olan kültürün belirli bir türü ya da evresi anlamını kazandı. ... Bagby, 'Uygarlık' (civilization, medeniyet) kelimesinin etimolojisinden ipucu almamızı ve uygarlığı, 'kültürün, kentlerde bulunan çeşidi' olarak tanımlanmasını öneriyor. 'Kent'leri de, 'çoğunda ya da daha doğrusu çoğunluğunda, oturan insanların yiyecek üretmekle uğraşmadığı barınaklar topluluğu' olarak tanımlıyor. Bagby, doğruya çok yaklaşıyor ama yine de tam değil. V. G Childe'nin 'Uygarlık' adıyla tanınan kültür çeşidinin doğuşu ile eşanlamlı olmak üzere ('Sanayi Devrimi' deyimine benzeterek) türettiği 'Şehirleşme Devrimi' sözü de öyle. Şehirsiz olduğu halde uygarlaşma sürecine girmiş toplumlar vardır. Onun için sanırım bir adım daha ileri

¹³ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, s. 33

gitmeli ve uygarlığı yalnız yiyecek üretmekten değil, toplum hayatını maddî planda uygarlık düzeyinde yürütebilmek için gerekli başka iktisadi etkinliklerden de (endüstri ve ticaret gibi) kurtulmuş bir azınlığın var olduğu toplum durumlarıyla eşitlemeliyiz. Bu iktisat dışı uzmanlar -profesyonel askerler, yöneticiler ve belki hepsinden önce rahipler-bildiğimiz uygarlıkların çoğunda şüphesiz ki şehirliydiler”¹⁴ der.

Almanca, Fransızca ve İngilizce dillerinde kültür ve medeniyet kavramları dolayımında eserler vermiş isimlerin bu açıklamalarından da çıkarılabileceği üzere henüz tam anlamıyla yerleşmiş bir “civilization” ve “culture” tanımı vermek mümkün değildir. Braudel’in ifade ettiği gibi, “ihtiyaç olduğu için bu kelimelerin ortaya çıktığı” gerçeği temele alınırsa kültürden kültüre, dönemden döneme ve dilden dile değişen bir anlam bulutunun “civilisation” ve “culture” kelimeleri ile karşılaşmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılabilir. Bu durumda yaklaşık olarak söylenebilir ki “culture”, tarım anlamıyla daha geniş bağlamlı ve eski tarihli bir kelime olarak zaten kullanılagelmekteyken, “civilization”a karşılık gelen anlamıyla ise daha çok Alman ve İngiliz ekollerinde yer alır. “Civilisation” kelimesi ise daha çok Fransız ekolünde rağbet görmektedir. Her iki kelime de 18. yüzyılda giderek din ekseninden çıkan Batı’nın oluşmaya başlayan yeni birikimini daha profan bir bağlamda ifade etmek için kullanılmıştır, denilebilir.

Bu tez çalışması kapsamında, “culture” kelimesi, tarımdan yüksek kültüre kadar geniş yelpazedeki anlamlarıyla ve kültür kelimesiyle, “civilization” kelimesi ise ağırlıklı olarak Toynbee’nin Bagby’den aktardığı “kültürün, kentlerde bulunan çeşidi” anlamıyla ve medeniyet kelimesiyle karşılanacaktır. “Civilization” ve medeniyet için bu tanımın tercih edilmesinde İbn-i Haldun’un da benzer bir yaklaşıma sahip olması etkili olmuştur.¹⁵

İnsanlık, aslen “İnsanların tümü, insanca davranma, insan sevgisi”¹⁶ şeklinde tanımlanması nedeniyle, insanî birikimlerden çok insan türüne vurgu yapan bir kelimedir. Ancak özellikle kültür, medeniyet ve uygarlık kelimeleri etrafında oluşan karışıklığın bir

¹⁴ Arnold Toynbee, *Tarih Bilinci*, (1972), (Çev.: Murat Belge), 1. Baskı, Bateş Yayınları, İstanbul 1978, s. I/45

¹⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (1560), (Çev.: Halil Kendir), 2. Baskı, Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul 2004, s.I/157

¹⁶ *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara (14 Mart 2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=insanlık

nebze olsun rahatlatılabilmesi için; medeniyet (civilization) için Toynbee'nin "Belki, içinde bütün İnsanlığın, herkesi kapsayan tek bir ailenin üyeleri olarak, tam bir uyum halinde yaşayabilecekleri bir toplum durumunu yaratmak için girişilmiş bir çaba şeklinde tanımlanabilir"¹⁷ ifadesiyle önerdiği anlamı, yani insanlığın tüm birikimini ifade etme anlamını, kültür, medeniyet, uygarlık kelimelerinden birine yüklemek yerine, insanlık kelimesine yüklemek daha uygun olacaktır.

Böylece, hem belirli bir dönem, yöre ve toplumdaki bağımsız olarak tüm insanlığın ortak birikimini ifade edecek bir kavrama olan ihtiyacın giderilmesi mümkün olur hem de medeniyet kelimesinin anlam yükü azalmış olur.

TDK Büyük Sözlüğü'nde medeniyet, uygarlık ile eşanlamlı kabul edilmektedir.¹⁸ Diğer taraftan Arapça kökenli medeniyetin etimolojisi şehirlik anlamına işaret eder; medine: şehir, madani: şehirli, anlamına gelir.¹⁹

Batı Uygarlığında da İslâm Uygarlığında da şehirler kültürlerin zirvesi olarak görüldüğünden, hâlâ şehirli olmanın çağrışımlarına denk düşen bir kavrama ihtiyaç vardır. Bu nedenle medeniyet kelimesi bu çağrışımlar bağlamında kullanılmaya devam edilebilir. Diğer taraftan değişen konjonktür gereği şehirliliğe sığmayan bazı hallerin ifade edilmesi için medeniyet kelimesinin kullanılmaya devam edilmesi, yaşanan kavramsal karmaşayı artıracak gibi görünmektedir. Bu nedenle, medeniyet ile uygarlık kelimeleri eş anlamlı olarak değerlendirilmeyecektir.

Bir Türk kavmi olan Uygurların adından çağrışım yoluyla türetilmiş bir sözcük olan uygarlık,²⁰ Büyük Türkçe Sözlük'te "bir ülkenin, bir toplumun, maddî ve manevî varlıklarının, fikir, sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü, medeniyet" olarak tanımlanır.²¹

Uygarlık kelimesinin Türkçe'deki seyri kültür ve medeniyet tartışmalarının Kuzey Avrupa Kültürü ağırlıklı olarak Türkiye Toplumunun gündemine yeniden ve farklı bir

¹⁷ Arnold Toynbee, *Tarih Bilinci*, s. 1/46

¹⁸ *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara (14 Mart 2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=medeniyet

¹⁹ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Etimolojik Sözlük* (14 Mart 2019), <https://www.nisanyansozluk.com/?k=medeniyet>

²⁰ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Etimolojik Sözlük* (15 Mart 2019), <https://www.nisanyansozluk.com/?k=uygarlık>

²¹ *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara (15 Mart 2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=uygarlık

açıyla girmesiyle başlar. Kelimeleri olduğu gibi almak yerine muadil bir kelime bulma ihtiyacının cevabı olarak Cumhuriyet döneminde uygarlık kelimesi türetilir. Amaç Latince kökenli cultura, civilization ve Arapça medeniyet kelimeleri ile ifade edilen anlamı Türkçe bir kelimeyle karşılamaktır.

Ancak, halihazırdaki durum ve insanlığın yakın geleceğe dair sahip olduğu potansiyel göz önüne alınırsa uygarlık için yeni bir bağlam ihtiyacı vardır. Medeniyetle eşanlamlı kabul edilen bir uygarlık kelimesi için medeniyet kelimesinin etimolojisine sıkı sıkıya bağlı bir tanım yapıldığında şehirli anlamı denk düşer ancak zaman içinde yüklendiği anlamlarla birlikte ele alındığında medeniliğe artık şehirde iyi bir şekilde yaşamak anlamının da eklendiği söylenebilir. Aradaki "iyi"lik farkına ise, çeşitli tarihsel ve toplumsal aşamalardan geçerek bugünlere gelmiş insanlığın artık ciddi oranda şehirlerde yaşamasından dolayı ihtiyaç vardır. Bunun yanında şehirleşmenin bu kadar yüksek olduğu bir dünyada sırf şehirde yaşıyor olmanın geçmişin, şehirde yaşayan ve bugünün şehirlisine göre sanatla, ilimle, siyasetle, maddî ve manevi kültür ürünleri üretme ve faydalanmayla daha çok meşgul olan insanına göre daha gelişmiş olmayı işaret eden bir paye sağlamadığı söylenebilir. Bu nedenle insanlığın ulaştığı halihazırdaki bu demografik, ekolojik, ekonomik, teknolojik, siyasî vb. durumlar gereğince uygarlık kelimesinin medeniyet kelimesinden daha güncel, farklı ve geniş kapsamlı bir kavrama karşılık olarak kullanılması uygun görünmektedir.

Latince kökenli olmasına ve asıl anlamı ekip biçme, tarım²² olmasına rağmen Kuzey Avrupa dillerinde sonradan kazandığı anlamları nedeniyle Türkçe'ye giren kültür kelimesinin ekin, ürün yetiştirme anlamı günümüz Türkçe'sinde yan anlam olarak -örneğin kültür mantarı- algılanmaktadır. Kelime Türkçe'deki yolculuğuna:

1. Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddî ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü;

2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü;

²² Sevan Nişanyan, *Nişanyan Etimolojik Sözlük* (27 Şubat 2019), <https://www.nisanyansozluk.com/?k=kültür>

3. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi;

4. Bireyin kazandığı bilgi²³, anlamlarıyla devam etmektedir.

Kültürün ekin anlamı dışındaki insan yapıp etmelerinin bir ifadesi olarak kullanılmasına dair anlamı için milat olarak Voltaire'in kullanımı kabul edilir: "Latince cultura, toprağa bir şeyler ekip ürün almak, üretmek anlamlarında kullanılıyordu. Voltaire Fransız Devrimi öncesinde culture'ü insan zekâsının oluşumunu ve gelişmesini belirleyen bir terim olarak kullanınca, sözcük değişik bir anlam kazanmış oldu."²⁴

Bu sonradan kazanılmış anlamı üzerine çeşitli düşünürlerin farklı tanımlar yapmalarıyla kelimenin güncel bağlamı yerleşmeye başlar. Bu tanımlardan birkaçı şöyledir: "‘Kültür, bir toplumun tüm hayat biçimidir.’ R.Linton; ‘Kültür, belli bir düşünceler sistemi ya da bütünüdür.’ C.Wissler; ‘Kültür, büyütülerek bilimsel ekrana yansıtılmış bireysel psikolojidir.’ P.Benedict; ‘Kültür, toplumdaki geçmiş davranışların biriktirilerek aktarılan sonuçlarıdır.’ L.J. Carr; ‘Kültür, insan gereksinmelerinin karşılanması için doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak çalışan araç ve gereçler ile gelenek görenekler ve bedensel veya düşünceyle ilişkili alışkanlıkların tümüdür.’ B. Malinowski"²⁵ Bu tanımlardan da çıkarılabileceği gibi kültür, özellikle Kuzey Avrupa’da Aydınlanmayla başlayan ve yeni üretilmiş (modernus²⁶) bir maddî ürün veya hal hakkında olduğu için gelenek gibi dinle ve atalardan kalan birikimle yoğun ilişkili bir kavramla açıklanamayacak bir yaşam bilgisi birikimini ifade etmek ihtiyacı için tazelenmiştir. Yani yeni bir tekniğin nasıl kullanılacağı, ilk defa karşılaşılan bir toplumla nasıl ilişki kurulacağı, o güne kadar soylular tarafından yönetilen ülkenin halk tarafından nasıl yönetileceği gibi gelenekte bilgisi yer almayan durumlar hakkında oluşan birikim için; Kuzey Avrupa Toplumunda modern olan, geleneksel olmayan her durum hakkında oluşturulan yaşam bilgisini ifade etmek için hissedilen ihtiyaç kültür kelimesiyle karşılanır. Ayrıca bu toplumlarda oluşmaya başlayan bu yeni yaşam bilgisinin

²³ *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara (27 Şubat 2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=kültür

²⁴ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi – Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, 7. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 15

²⁵ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi – Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, s. 17

²⁶ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Etimolojik Sözlük* (14 Mart 2019), <https://www.nisanyansozluk.com/?k=modern>

ve bu değişimlerin bir kısmını görüp yaşıyarak, bir kısmından ilk anda haberdar olarak hayatında radikal değişimler yaşamış insanların bu durumları da kültür(lü) kavramı ile karşılanır olmuştur.

Bir diğer açıdan kültür, sürekli büyüyerek gelişen bu birikim, nasıl bazı insanları kültürlü olarak olumlayan bir bağlam oluşmasına neden olmuşsa aynı şekilde, bu birikimi oluşturmuş toplumları da olumlar şekilde ve örneğin yüksek kültürlü toplumlar veya toplumun yüksek kültürlü kesimi veya yüksek kültür ürünleri gibi ifadelerin denk düştüğü bağlamları işaret etmek için de kullanılır hale gelmiştir.

Daha geniş bir bağlamda ise medeniyet (civilization) ve uygarlık kelimelerinin denk düştüğü bir anlama da karşılık gelir. Bu yönüyle ele alındığında ise daha burada ötesi ve şimdi ötesi yani daha küresel ve geniş zamanlı bir bağlama kavuşan kültür kavramı, siyasal hatta emperyal bir kisveye bürünür. Kültürün bu seviyedeki anlamı için “hâkim kültür” ifadesinin kullanılması daha uygun görünmektedir.

Bu çalışma çerçevesinde, kültür, sadece yeni yaşam bilgisi birikimini karşılayan, yani görenek anlamıyla değil, artık sahip olduğu geniş anlamlar kümesi nedeniyle gelenek, anane, örf ve töreyi kapsayan bir genel kavram olarak kullanılacaktır

TDK Türkçe sözlüğünde “Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağı iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon”²⁷ şeklinde tanımlanan gelenek, görenek kelimesine nispetle, Arapça olan anane (İngilizce “tradition”) kelimesine karşılık olarak sonradan türetilmiş bir kelimedir.²⁸

Daha genel bir kavram olan kültürün de zaman zaman benzer şekilde tanımlandığı gibi, herhangi bir canlı tarafından değil insan tarafından üretilmiş ve belirli bir durumda insan için en uygun yaşam çözümlerini içeren birikimin gelenek olarak tanımlanması uygun görünmektedir. Çünkü örneğin bir hayvan için geleneksel bir davranıştan bahsedilemez; sürekli tekrarlanan ve/veya önceki kuşaktan devralınan ama gelenek kadar sistemli ve kapsamlı olmayan bu tür davranışların adet olarak tanımlanması daha uygundur. Bu tanıma ayrıca bir de tabii ki geleneğin geçmişe vurgu yapan yönünü de

²⁷ *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara (14 Mart 2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=gelenek

²⁸ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Etimolojik Sözlük* (14 Mart 2019), <https://www.nisanyansozluk.com/?k=gelenek>

eklemek gerekir: Kadim bir geçmişten kuşaklar boyunca sınanarak bugüne ulaşan belirli bir yöredeki belli bir etnik kökene ve teolojik inanç sistemine sahip insanların oluşturduğu yaşam bilgisi birikimidir gelenek. Böyle uzun zamanlar içinde oluşmuş bir birikimin güncel küçük değişimlerin her birine, güncel radikal değişimlere ise hemen tepki vermesi, bir cevap üretmesi mümkün olmaz. Bu büyük bir transatlantiğin yön değiştirmesi gibi veya büyük, renkli bir sıvı birikintisinin birkaç damla su ile seyreltilmesi gibi zor bir durumdur. İşte bu tür durumlarda güncel yaşamın ihtiyaç duyduğu yaşam bilgisi için daha kısa vadeli birikimler bir süreliğine birlikte değerlendirilir. Bu görenek olarak adlandırılabilir. Ancak yine de dikkat edilmesi gereken şudur ki, daha geniş bir bağlamda bir toplumun İnsanlığa ve temsilcisi olduğu medeniyete olan katkısının asıl rengi geleneğinden gelir.

Bu çerçeveden hareketle görenek ile gelenek arasındaki farkın özetlenmesi gerekirse, gelenek geçmişin birikimini esas alırken, görenek daha çok güncel deneyime dayanan bir yaşam bilgisini karşılar denilebilir. Ayrıca gelenek, anane, örf, töre kavramlarını aşağıdaki bağlamlarda kapsar.

Anane kelimesi Arapça kökeni açısından rivayet (an'ane) anlamına gelse de sonradan Osmanlı Kültüründe bugünkü geleneğin (tradition) karşılık geldiği anlamı kazanmıştır.²⁹ Güncel olarak ise kelimeye Cumhuriyet döneminde gelenek³⁰ kelimesi ile karşılık bulunduğu ve gelenek kelimesi yoğun olarak kullanıldığından artık özel olarak işaret edebileceği bir anlam pratik olarak kalmamıştır. Ancak, anane, rivayet anlamıyla, gelenek kelimesine yüklenmiş bir anlamı, etimolojisinden uzaklaşmadan yüklenebilir.

Geleneğin, bir toplumun kadim zamanlardan beri birikegelen yaşam bilgisi olması gerçeğinden hareketle, mitolojilere ve anonimliğe de dayanan ve dolayısıyla yazılı kaynaklardan çok, nesilden nesile rivayetle aktarılan bir kısmının olacağı da aşikârdır. Bu kökeni belirsiz birikim, bir toplumun kültürünün ve dilinin karakteristiğini; örf kelimesinde de değinileceği üzere, toplumsal bellekte kendiliğinden yer etmediği halde, seçilerek yazılan, siyasî nedenlerle yeniden üretilen, yorumlanan bir inşa geleneğe

²⁹ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Etimolojik Sözlük* (14 Mart 2019), <https://www.nisanyansozluk.com/?k=anane>

³⁰ *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara (14 Mart 2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=anane

nispetle daha fazla belirleyebilir. Dolayısıyla sadece mitlerden ibaret olmadığı için mitolojiye eşitlenemeyecek, anonimliğe de denk düşecek bir takım geleneksel öğeler için ananevi (rivayetsel) bir gelenek alt başlığına da ihtiyaç vardır. Çünkü atasözleri, deyimler vb. çoğu zaman mitolojik değillerdir. Bu nedenle, anane kelimesinin tıpkı örf gibi, bir gelenek kaynağı anlamında kullanılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Arapça kökeni itibariyle “adap, erkân, pratik bilgi, misal ve tecrübe ile öğrenilen şeyler”³¹ anlamına gelmesine rağmen, Türkçe’de, TDK tarafından belirlenen anlamına göre, “yasalarla belirlenmeyen, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek”³² gibi, daha ilk anda -değili anlamında kullanılsa da- siyasal bir bağlamla ilişkili olarak açıklanan örf, meşhur bir hukuki ifade olan örfi idare kalıbında yer almasıyla da siyasal bağlamını pekiştirir. Buradan hareketle örf, geleneğin siyasî olarak aşırı yorumlanmasından önceki halidir, denilebilir. Öyle ki, sadece gelenekten yola çıkılarak değil, iç ve dış farklı odakların etkileriyle de kurgulanması gereken siyasî ve hukuki bir sistemde, yürümeyen veya olağanüstü olarak tanımlanan bir hal söz konusu olduğunda sistemin işlerliğinin tekrar sağlanmasına ya da yeni bir sistemin kurgulanmasına kadar geçecek sürede, geleneğin siyasî ve hukuki normlar için tek kaynak haline gelmesini ifade eder, denilebilir.

Diğer taraftan gelenek hakkında Eric Hobsbawm’ın tespit ettiği bir icat edilmişlikten de³³ bahsedilebileceği ortadadır. Özellikle Modernizmle birlikte, dinî gelenekle bağıni olabildiğince zayıflatmaya çalışan Batı kültürü için bunun bir ihtiyaç olduğu dahi söylenebilir. Bu durumda, icat edilmiş gelenekle, kendiliğinden oluşmuş gelenek arasında bir ayırım yapılabilmesi için bir kavram ve kelime ihtiyacı meydana gelir. Örf, daha önce, yaklaşık olarak gelenekle aynı anlam bulutuna denk düşmesi ve üstelik siyasî bir bağlama da kavuşması nedeniyle, siyasî yapıların meşrulaştırılması için icat edilen gelenekleri ifade etmeye oldukça uygun bir kelime halini almıştır. Bu nedenle, geleneğin, toplumsal hayat içinde, kendiliğinden oluşmuş kısmı anane; icat edilmiş, kurgulanmış, siyasete ve hukuka konu olmuş kısmı ise örf kelimesiyle karşılanacaktır.

³¹ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Etimolojik Sözlük* (14 Mart 2019), <https://www.nisanyansozluk.com/?k=örf>

³² *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara (14 Mart 2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=örf

³³ Eric Hobsbawm, “Giriş, Gelenekleri İcat Etmek”, Eric Hobsbawm, Terence Ranger (Ed.), *Geleneğin İcadı* (ss.1-18), (1983), (Çev.: Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 2

Töre, “Eski Türk kültürünün ikonik kavramlarından biridir” ve düzen, yasa anlamlarına gelir.³⁴ Daha genel bir bağlamda “Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü, âdet”³⁵ olarak tanımlanır.

Töre, bu haliyle oldukça kapsamlı bir kavram olmasına rağmen pratikte, coğrafi olarak Ortaasya’ya, etnik olarak Türk toplumuna, tarihsel olarak antikiteye ve siyasî bir bağlama daha çok işaret eden bir kullanımla sınırlı kalmıştır. Bu nedenle törenin ne kültür ne medeniyet ne de uygarlık kelimeleri yerine veya onların da işaret ettiği ama onlardan farklı bir kapsama daha kullanışlı bir şekilde işaret etmesi mümkün görünmemektedir.

Diğer taraftan geleneksel kültürün etnik ve dinî kökenli unsurları arasında bir ayırım yapılabilmesi için töre kelimesinin kullanılması, hem bahsi geçen kavramsal karmaşanın bir miktar daha çözülmesini hem de Türkiye özelinde böyle “ikonik” bir kavram üzerinden Türkiye kültürünün etnik gelenekleriyle olan bağının daha net bir şekilde ortaya çıkarılmasını sağlayabilir. Bu nedenle geleneğin kaynaklarından biri olan etnik gelenek, töre kelimesi ile karşılanacaktır.

Türkçe’deki bu kavram karmaşasının bir yönünü de görenek temsil eder. Görenek hakkındaki TDK tanımı daha çok geleneği andırsa da (“Bir şeyi eskiden beri görüldüğü gibi yapma alışkanlığı, âdet”³⁶), günlük ve edebi kullanımdan çıkarılabileceği gibi genellikle görenek kelimesi gelenek kelimesiyle birlikte ve onu pekiştirmek için kullanılmaktadır. Göreneğin, gelenek gibi çok fazla tek başına kullanımı ile karşılaşılmasından dolayı geçmişte göreneğin de tıpkı gelenek gibi bir anlamı olduğunun kabul edildiği ancak geleneksel olana kıyasla bağlılığın, sahiplenmenin ve geçmişe doğru derin bağların daha zayıf olduğu türden durumları ifade etmekte kullanıldığı söylenebilir. Bunun yanında gelenek sonradan türetilmiş bir kelime iken, görenek dilin, kültürün kendi içsel dinamikleriyle ürettiği bir kelimedir. Buradan hareketle geleneğin bugün daha aktif kullanılmasına rağmen, göreneğin o kadar aktif olmamasının yaşanan bir anlam kaymasını gösterdiği söylenebilir. Gelenek kelimesinin olmadığı dönemde, görenek çoğunlukla geleneğin anlamını karşılayorken, yaptırım gücü

³⁴ Sevan Nişanyan, *Nişanyan Etimolojik Sözlük* (14 Mart 2019), <https://www.nisanyansozluk.com/?k=töre>

³⁵ *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara (14 Mart 2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=töre

³⁶ *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara (14 Mart 2019), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=gorenek

açısından daha özel bir alana işaret etmek içinse örf ve töre kavramlarının kullanıldığını düşünmek makuldür.

Diğer taraftan kelimenin kökünde “gör”ün yer alması, göreneğin, görerek devralınan yaşam bilgilerini de çağrıştırmaya neden olmaktadır. Ayrıca kelimenin çağrışımlarından biri olan görgülü veya görgüsüz olmanın, kültür kelimesinin 3. ve 4. anlamına yani kültürlü veya kültürsüz olmaya denk düştüğü ortadadır. Buradan hareketle, göreneğin, kültürün aşırı anlam yükünü paylaşabileceği söylenebilir. Bu durumda, hali hazırda bir yaşam bilgisi olarak toplumda kabul görmüş ancak henüz gelenekleşmemiş bazı uygulamaların ifade edilmesi için görenek kullanılabilir. Örnek olarak, “Bir yastığa baş koymak” deyiminden bahsedilebilir. Türkiye’de, geçmişte evli çiftlerin bir büyük ortak yastık kullanmaları durumu söz konusuydu. Ancak artık iki ayrı yastık kullanımı yaygınlaşmıştır. “Bir yastığa baş koymak” deyiminin evliliği ifade etmek için kullanılmasına devam edilmesi Türkiye kültüründeki canlı geleneksel -daha özelde ananevi ve töresel- kaynağa işaret eder. Ayrıca gelenek, varlığını, kullanılan bu iki ayrı yastığa “küstüm yastık” gibi olumsuz çağrışımlı bir adlandırma yaparak da hissettirir. Ancak hali hazırdaki bu yaşam deneyimi artık geleneksel, ananevi veya töreli olarak nitelendirilemez. Bu durumda yaşam tarzında ki bu değişimin, gelenekten farklı bir kelimeyle, görenek kelimesi ile -“küstüm yastık göreneği” gibi- karşılanması uygun olur.

Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, henüz Kuzey Avrupa’da da gelenekleşmemiş birçok modern ürün, davranış ve bilginin de Kuzey Avrupa Göreneği olarak ifade edilmesi mümkündür. Dolayısıyla Modernizme Kuzey Avrupa’nın geleneksel kültürüne oldukça eleştirel bir şekilde gelişen yeni birikimi, görenekssel kültürü olarak bakmak uygun olur. Benzer şekilde Postmodernizm ise AvroAmerikan göreneği olarak ifade edilebilir.

Buraya kadar verilen bu bilgilerden hareketle, bahsi geçen kelimeler hakkında şöyle bir genel değerlendirme yapılabilir:

Günümüzde moda bir Fen Bilimleri kavramı olarak -sadece Newton ve Kuantum Fiziklerini bir arada karşılayan bir teoriyi ifade etse de- "her şeyin teorisi"³⁷ kullanılmaktadır. Fen Bilimlerinde de böyle bir teoriye ulaşılabileceği düşünülerek

³⁷ Focus Features (Yapımcı), Anthony McCarten, Jane Hawking (Senarist), James Marsh (Yönetmen), *Her Şeyin Teorisi* (Film), Türkiye 2015

alışmalar yapılsa da gerçek anlamda her şeyin teorisi, muhtemelen uygarlık kavramı ile açıklanabilir. Çünkü Fen Bilimleri dahil insan yapısı her şeyi içerecek bir temel ve özel kavram olsa olsa uygarlık olur.

Buraya kadar yapılan etimoloji ağırlıklı tanımların kelime tercihlerine etkisi büyük olsa da -kültür kelimesinin tarım dahil, canlılığa dair her düzenlemeyi kapsayacak kadar geniş bir erevesi olmasından, anane ve töre kelimelerinin insan fiillerinin ve değerler sisteminin en derin kodlarını açık eder bir bağlama sahip olmasından dolayı kullanılacağı gibi- dille gereksiz bir mücadeleye girişmeden, halihazırdaki kullanımla çok da ters düşmeden bir sözlükçe oluşturma endişesinin de etkisi olmuştur. Çünkü dil dinamik bir birikimdir. Dile zorla bir yön belirlemeye çalışmak kısa ve orta vadede başarılı olmuş gibi gözükse de ananenin de oluştuğu kadar uzun bir vadede dil yine kendi yatağına kavuşur. Dolayısıyla ana akışla yani gelenekle ve daha özelde ananeyle uyumlu kelime tercihlerinde bulunmak tespitlerin ve tekliflerin yerindeliğini artırır.

Bu durumda özetle; kültürü, yaşam bilgisi ve çevresi olarak -herhangi bir canlının yaşam bilgisinden ve çevresinden, insanın henüz grenekleşememiş dahi yaşam bilgisine ve çevresine kadar geniş çaplı bir çerçevede-; geleneği, kültürün, insana, bağlı olduğu toplumun geçmişinden tevarüs eden kısmı olarak; göreneği, kültürün henüz gelenekleşememiş ancak cari birikimi olarak tanımlamak uygun görünmektedir. Geleneğin kaynakları bağlamında ise töreyi, geleneğin etnik unsurları olarak; ananeyi, geleneğin anonim ve mitolojik unsurları olarak; rf, geleneğin siyasa ve hukuka konu edilen hali olarak değerlendirmek mümkündür. Büyük insan toplulukları söz konusu olduğunda ise belli bir kültürün, en yüksek ürünlerini verdiği ve şehirlerde yaşanan haline medeniyet; herkesin her şeyden etkilenebildiği bir dünyada yaşandığını ifade etmesi açısından küresel bağlamdaki kültürü de uygarlık olarak tanımlamanın uygun olacağı değerlendirilmektedir. Ek olarak herhangi bir canlının çoğu zaman atalarından devraldığı ve sürekli tekrar ettiği davranışlarına adet; göreneğin, çoğu zaman kalıcı olmayan en yeni üyelerine moda denilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Bahsi geçen kelimeleri birbirlerinin eşiti olarak görüp Türkçe kökenli olanları tercih eder bir tutum yerine kültür, medeniyet ve uygarlık kelimelerinin işaret ettikleri geniş alanın daha küçük bir bölümüne denk geldikleri bir anlamlandırma yolunu tercih etmek, konuyu daha başa çıkılır hale getirecektir.

Ayrıca, medeniyet kelimesi ile Arap- İslâm zihni, kültür kelimesi ile Kuzey Avrupa- Hristiyan zihni Türkçe'yle ilişkilendirilmiş olur. Uygarlık kelimesiyle ise medeniyete de kültüre de sığmayan bir anlamı temsil etmek ve diğer dillerde var olmayan bir kavram ve kelime oluşturmak mümkün olur. Bu durum Türkçe'yi, ilişkili olduğu kültürler arası gerilimin yıpratıcılığından kurtarır; beslenir hale getirir. Öz varlığıyla da birlikte Türkçe evrensel bir ortak dil olmaya yaklaşır.

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerin ve tercihlerin bir de aşağıdaki gibi bir tabloyla ifade edilmesi anlaşılabilirliğini artırabilir:

Tablo 1. Kavramların Birbirleriyle İlişkileri

Kapsar ↓	İnsanlık		
	Uygarlık (Örn: İslâm Uygarlığı)		
	Medeniyet (Örn: Osmanlı Medeniyeti)		
	Kültür		
	Gelenek		Görenek (Örn: Modernizm)
Kökenin Belirliliğine Göre	Anane (Örn: Atasözleri)	Örf (Örn: Fes ve Şapka)	(Adet)
Kökenine Göre	Töre (Etnik Gelenek)	Dinî Gelenek	(Moda)

BİRİNCİ BÖLÜM

CANLILIKTAN UYGARLIĞA

1.1. KÜLTÜRÜN OLUŞUMU

Kültür'ün, herhangi bir canlının yaşam bilgisini ifade eden anlamından, küresel ve politik bağlamlara temel teşkil eden kavramlardan biri -medeniyet ve uygarlık eşdeğeri- halini aldığı anlamına kadar uzanan geniş bağlamdaki anlamlar kümesi dikkate alınarak, oluşumu ve işleyişi ele alındığında, temel postulat “yaşam iyidir” olur. Bu tüm canlılığın edimlerinin temel postulatıdır. Daha sonra değinileceği üzere Din Felsefesi bağlamında da yaşamın neden iyi olduğu tartışılabilir. Ancak yaşamın iyi oluşu Kültür Felsefesi için de en temel postulatıdır.

Yaşam iyidir; öyleyse onu savunmak gerekir. Bu savunma yaşamın başlayacağı çevrenin seçimi ile başlar. Çünkü canlılığın yaşanılan çevrenin fizikî şartlarıyla yoğun ve sürekli bir ilişkisi vardır. Bir tropikal bitki çöl ortamında yaşamaya başlayamaz; yaşamın başlaması için dahi elverişsiz bir ortam söz konusudur. Hayvanlar ise nispeten elverişsiz ortamlarda yaşamaya başlayabilirler belki; ancak başladıkları yerde devam etmek zorunda olmadıklarından başladıkları yer görece daha önemsizdir. Hareket edebilme avantajı hayvanları yaşamlarının başladığı ortama bitkiler kadar sıkı sıkıya bağlı kalmak zorunda bırakmadığından elverişsiz yaşam şartlarına hayvanlar yer değiştirerek tepki gösterebilirler.

Yaşanılan ortamın şartlarına olan bağımlılığa karşı hareketlilik tek savunma mekanizması değildir. Genetik değişiklikler gibi yollarla bir ortam için en iyi hayatta kalma bilgilerini sonraki kuşaklara iletme de bir savunma mekanizmasıdır aslında. Biyolojik yapıda kalıcı değişiklikler yapacak ölçüde geniş zamanı olmayan canlılar için ise bir diğer savunma mekanizması yaşanılan çevredeki olumsuz şartlara karşı korunma sağlayacak küçük değişiklikler yapmaktır: Bir ağacın gövdesini oyarak, bir kovuğun girişini kapatarak, dallar ve otlar kullanarak yuva yapmak, ağaç, toprak gibi çeşitli malzemelerle baraj inşa edip bir yuvadan daha geniş bir yaşam alanı oluşturmak gibi.

Tüm bu açıklamalardan da anlaşılabilceği üzere canlılık, sadece başladığı ortamın fizikî şartlarını tamamen kabullenerek devam etmez. Çeşitli şekillerde tepki vererek daha uygun bir yaşam ortamına kavuşmaya çalışır. Bu durumu kısaca ifade etmek için

başlangıçta verili olan ortama doğal ortam, canlının mücadelesi ile yapılan değişikliklerden sonra ulaşılan ortama kültür ortamı diyebiliriz. Bu durumda, kültür en temel düzeyde, canlının en uygun yaşam ortamı oluşturmak için ihtiyaç duyduğu bilgi ve ürünler olarak tanımlanabilir.

Yaşam, bir fert bağlamında uygun bir ortama kavuşsa bile, yaşamın devamlılığını daha güçlü savunabilecek ve ortama daha uygun hale getirilmiş yeni bir ferde edinilen tecrübenin (kuram, bilgi) ve bu tecrübeyle değiştirilmiş olan yaşam ortamının (pratik, ürün) aktarılmasıyla bu uygun ortamdan daha çok faydalanılmaya çalışılır. Bu kazanımlar uzun vadede dayanacak, devam edecek kadar sağlamlsa genetik kodlar gibi en temel bilgi birikimini ve canlı vücudu gibi en temel yaşam ortamını etkileyecek kadar derin değişimlerle aktarılır. Henüz uzun vadeye erişememiş orta ve kısa vadedeki kazanımlarsa, sayısal çoğalmayla aynı elverişlilikten faydalanabilecek fert sayısını artırıp topluluklaşmayla -bir topluluğa dönüşerek veya halihazırdaki topluluğun iletişim, eğitim vb. yapılarını değiştirerek- aktarılması yoluyla yani üreme ve/veya kültürlenmeyle canlılık savunulmaya devam edilir. Bu durum da özetle yaşamı savunmadan, yaşam birikimini savunmaya dönüşüm olarak ifade edilebilir.

Buraya kadarki açıklamalar, çeşitli seviyelerde, tüm canlılar tarafından yerine getirilebilecek bir takım fiil ve kazanılabilecek bilgi birikimleri hakkındadır. Yani bir bitkinin de bir hayvanın da canlılığını sürdürmek için çeşitli yöntemlerle bir kültür ortamı oluşturabileceği ortadadır. Bu durum ayrıca canlının öncelikle ve çoğu zaman sadece kendi canlılığını savunmayı odak noktasında tutmasına denk düşer. Bu noktadan itibaren canlılıktan gelişmişlik bağlamında farklılaşacak insanın canlılığı savunmasından bahsedince artık sadece biyolojik gerçeklerle yetinmek yeterli olmayacaktır.

Birçok hayvanın doğar doğmaz sahip olduğu bazı savunma mekanizmalarından insan mahrumdur. Üstelik hayvanlar bu savunma mekanizmalarına çoğu zaman sadece kendilerini savunmak için ihtiyaç duyarlar. Oysa insan çok daha uzun bir çocukluk döneminde kendisi ve başka birçok tür hakkında yaşam bilgisiyle donatılır. Bu, herhangi bir hayvanın değil de insanın nasıl hâkim tür haline geldiğini açıklar.

Bazı karınca türleri ve insanlar başka türlerin de canlılığını içeren bir sistemi savunacak uygun ortamlar oluşturmaya çalışırlar ve bu bilgiyi organize ederler. Bu bir veya birkaç canlı türüyle sınırlı kalınca çiftçilik olarak nitelendirilebilirken ve hayvanlar

için hâlâ sahip olunabilecek bir özellik iken, çiftçiliğin daha geniş bir canlı kümesine uygulanması halinde, yani bir ekosistem içinde çiftçilik yapmak veya baskın tür olmak söz konusu olduğunda artık sadece insana özel bir durumdan bahsedilebilir.

Topluluğun hikayesi geliştikçe, kültürel birikimi de büyür. Bu birikimin sonraki kuşaklara basit ürünler ve genetik değişikliklerle değil sistematize edilmiş büyük bir bilgi birikimi olarak da aktarılabilen kısmı ise öncelikle gelenektir. İnsanın kendisi ve başka bazı varlıklar ve canlılar hakkında sahip olduğu bu birikime bürünmek yoğun olarak çocukluk ve gençlik çağına tekabül eder ama bütün bir ömür boyunca da edinilen yeni bilgiler söz konusu olabilir. Birçok toplum için bu birikimin sonraki kuşaklara aktarılması çok uzun zaman alır ve özel birtakım kurumsal yapıların geliştirilmesine neden olur. Bu olgudan hareketle insanın bahsedilen gelişim sürecinde, diğer canlılardan olumlu anlamda ayrışmasını sağlayan özelliklerinden biri düşünebilmesi ise bir diğerinin gelenek oluşturabilmesi olduğu söylenebilir. Diğer canlı türleri için adetlerden bahsedilebilirken, adetleri sistemli ve kapsamlı bir şekilde sonraki kuşaklara aktarabilmesi, insanın diğer canlılar karşısında bir adım öne geçmesinin nasıldığını açıklar.

Yaşayan bir geleneğin güncel bilgilerle değiştirilip dönüştürülmesi ve yeni doğal ve kültürel şartlara uyumlu hale getirilmesi ise görenek ile ifade edilebilir. Bu büyük birikim yeni kuşaklara aktarılırken bazı kısımları kaynağı bilinmeyen bir hal almış olabilir. Yine de bu bilgiler, atasözleri, deyimler ve dilin iskelet yapısı gibi ağırlıklı olarak töre; mitler, destanlar, ritüeller gibi ağırlıklı olarak din kaynaklı gelenek taşıyıcı araçlar ile kodlanır ve -çoğunlukla sözlü ve rivayet odaklı aktarıldıklarından- ananevi kültür öğeleri olarak korunur ve savunulurlar.

Giderek büyüyen bu yaşam bilgisinin geleneksel öğelerine bazen neden ihtiyaç duyulduğu anlaşılamayabilir. Bazı bilgiler belki tüm yaşamda bir kez kullanılacağından öğrenilmesi zaman alabilir. Bazı ürünler birkaç farklı fonksiyonu bir arada yerine getiriyor olmaları açısından üretilmeleri için daha fazla ustalıkla gerek duyulabilir. Hasılı birikmiş çok miktarda bilginin ve ürünün herbirinin ne zaman, nerede ve nasıl kullanılacağına dair uzun bir açıklama yerine yaşamın savunulması için kıymetli bir birikim olarak benimsenip öğrenilmek üzere toplumdan topluma değişen oranlarda tartışılmaz bir kalıp halini alabilir. Bu nedenle bu kültürel birikim, onu geliştiren ve

biriktiren toplum tarafından çoğu zaman tıpkı canlılık savunulmuş gibi savunulabilir. Buraya kadarki açıklamalar ışığında bu savunu oldukça anlaşılabilir.

Kültürün -daha özelde geleneğin- sanki canlılık savunulmuş gibi önemle savunulduğunu tespit etmek için, örnek olarak güncel bir durumdan, Kuzey Avrupa (Modernizm) ve AvroAmerika (Postmodernizm) göreneklerinin diğer kültürlerle yönelik baskısından bahsetmek mümkündür. Günümüzde Modernizm ve Postmodernizm, yaşayan tüm kültürlerin etnik ve dinî köklerine, ilginç bir şekilde kendi toplumlarının özellikle dinî geleneklerine dahi yoğun ve saldırganca denilebilecek bir baskı uygulamaktadır. Bu baskı, kimi zaman modanın yönlendirilmesiyle kısmen gelgeç bir yolla uygulanırken, çoğunlukla geleneksel olanın, neredeyse tüm kültürel alışveriş kanalları kullanılarak işlevsiz, kötü ve saldırganca kodlanmasıyla ve açık, örtülü mücadele yöntemleri kullanılarak uygulanmaktadır.

Bu baskı neticesinde Türkiye toplumunun da kendi döneminin ortalamasına göre daha yüksek kültürel niteliklerine sahip olan Osmanlı toplumuna nazaran, daha seküler ve maddî yönelimli bir topluma dönüştüğü de ortadadır. Ancak, Modernizmin bu topraklardaki güncel sorunlara üretebileceği çözümler, Türkiye Kültürünün Batılı toplumlarla benzeşmesi oranında uygulanabilir olur. Bu durumda neden olduğu sorunlar da aynışır.

Böyle bir dejenerasyona rağmen çoğu toplum için Modernizm ve Postmodernizm karşısında geleneğin değeri tamamen kaybolmuş değildir. Birçok kültür sahip oldukları veya kendilerince geliştirdikleri yöntemlerle geleneksel olanı savunmaktadırlar. Bu savunuya örnek olarak ise ismiyle müsemma bir akım olan Tradisyonalizmden (Gelenekçilik) bahsedilebilir. Genel anlamda tüm töresel ve dinî gelenekleri, daha özelde İslâmî Geleneği, Modernizm ve Postmodernizm karşısında sıkı bir şekilde savunan, bir şekilde yolları Sufizmle ve İslâm'la kesişmiş ve bir akım oluşturacak sayıya ve etkiye ulaşmış düşünürlerin oluşturduğu Gelenekçilik akımı için, savundukları geleneklere bağlı entelektüel çevrelerde zaman zaman yoğun kabul görseler de, geleneğe bağlılık oldukça radikal bir tavır halini alır. Geleneğin bu derece kutsanması ünlü mühtedi René Guénon'un da ifadesiyle, geleneğin birikiminden faydalanmak üzere, din değiştirmek

yerine “taşınma”³⁸ ile ifade edilen durumu da benimsemeye neden olur. Bu doğrultuda, sonradan din değiştirerek Müslüman olmuş bazı ünlü düşünürler için İslâm'da aradıklarının bir din olmaktan çok kadim bir geçmişte biriktirilmiş yüksek yaşam deneyimleri olduğu söylenebilir.

Gelenekçilik akımı kapsamında, Modernizme karşı ve gelenekten yana oldukça anlamlı ve yerinde tespitler ve eleştiriler geliştirilmesine rağmen, geleneğin sırf gelenek olduğu için benimsenmesi, muhafazakarlık olarak nitelendirilebilecek bir tutukluğa, donukluğa neden olabilir. Hatta Gelenekçiliğin, muhafazakarlığın Felsefi olarak savunulması olduğu dahi söylenebilir. Ancak, yoğun bir saldırı nedeniyle ilk anda savunma refleksi olarak Gelenekçilik anlamlı olabilirken, sürekli bu tavra bürünülmesi yaşayan bir geleneği, sanıldığıın aksine, dondurur. Çünkü, gelenek denilen bu birikim, doğal ve kültürel şartlardaki değişimler nedeniyle sürekli test edilir ve anlamlılığı kaybolan kısımları doğal bir süreç içinde elenir veya yeniden yorumlanır. Buna rağmen onu olduğu gibi muhafaza etmeye çalışmak geleneği yaşamdan koparır; güncel doğal ve kültürel sorunlara yönelik çözüm geliştirme yeteneğinin zayıflamasına neden olur. Modernizmin ve Postmodernizmin neden olduğu sorunlar, geçmişte oldukça anlamlı olmuş ancak insanlığın güncel sorunlarına karşı hâlihazırda bir cevabı olmayan, donup kalmış bir birikimle giderilebilir gibi görünmemektedir. Bir geleneğin kıymeti onun yol göstericiliğinden gelir. Dolayısıyla, bir kültüre bağlı olarak yaşandığının, yaşanabildiğinin en önemli göstergesi o kültürün geleneğine uygun olarak görenek oluşturulabilmesidir. Bu durumda, Modernizm, Postmodernizm, Gelenekçilik ve Türk ve/veya İslâm Kültürü örneklerinden yola çıkılarak söylenebilir ki güncel bir Türk ve/veya İslâm görgüsü, göreneği oluşturulmadan yaşanmaya çalışılan Türk ve/veya İslâm geleneği, yaşanılmaya çalışıldığı toplumu, donuklaştıracak ve onu bir açık hava müzesine, bir “Orient Express” istasyonuna dönüştürecektir.

³⁸ Mark Sedgwick, *Modern Dünyaya Karşı -Gelenekselcilik ve Yirminci Yüzyılın Gizli Tarihi-*, (2004), (Çev. Şamil Öçal), 1. Baskı, Hece Yayınları, Ankara 2016, s. 151 [(Guénon, *Etudes traditionnelles*, 1948 aktaran Jean Pierre Laurant, “La ‘non conversion’ de René Guénon (1886-1951)” *De La conversion*, ed. Jean Christophe Attias (Paris: Cerf, 1998), s.139. Guénon Alain Daniélou’ya yazdığı bir mektupta da yaklaşık olarak aynı şeyleri söyler (August 27, 1947); aktaran: Thierry Zarcone, “Relectures et transformations de Soufisme en Occident,” *Diogene* 187 (January 2000), 145-60. Guénon “taşınma”yı (s’instaler) başka yerlerde de kullanır. Zarcone “Relectures et transformations” da bunun önemine dikkat çeker.) naklen]

Gelenek savunusunun Gelenekçilik ve daha özeldir Guénon'da hem sonuç hem de neden olarak zuhur eden bir yönü de Sufizm ile ilgilidir. Beklenebileceği üzere Hint Kültürüne kadar izi sürülen geleneğin bu dinî kaynağı en nihayetinde dünyadan el ayak çekilmesini öğütleyen İshrâkîliğe ulaştırır insanı. Ezoterik bağlamda çok kıymetli deneyimler vadeden bir yol olmasına rağmen, bu dünyaya dair çözümler geliştirme anlamında beklenenden oldukça uzağa düşmektedir. Bu çerçevede Ebul Hasan Nedvi'nin tespitleri oldukça anlamlıdır: "İshrâkîlik veya mistisizm gibi dünyaya olumsuz bakan düşünceler ile bir toplum veya bir medeniyet inşa etme imkânı yoktur. Duyumculuk ve ruhçuluk (spiritüalizm) karşıtlık üzerine konumlanmışlardır, bu açıdan ikisi arasında büyük bir fark vardır; duyumculuk kendi uygarlığını kolayca oluşturabilir ve sürdürebilirken, diğeri uzun insanlık tarihi boyunca çok kısa bir süreliğine veya küçücük bir toprak parçasında bile uygar bir yaşam alanı geliştirememiştir. Aslında işrak felsefesine inananlar, hayatlarını maddî ve duyumsal prensiplere göre yaşamışlardır. Dış ilişkilerinde İshrâkîliğin ve ruhçuluğun prensiplerini yansıtmayan bu kişiler, materyalizm lehine ruhçuluktan ödün vererek uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Çilehanelerinde mistik bir yaşam sürmüş, ancak siyaset sahnesinde kelimenin tam anlamıyla materyalist ve duyumcu olmuşlardır. Roma imparatoru Konstantin, o zamana kadar azizleri ve misyonerleri tarafından mistik ve ruhsal bir öğretiye dönüştürülmüş olan Hristiyanlığı kabullendiğinde, aynı çelişkiyi benimsemek zorunda kalmış; Hristiyan spiritüalizminin bünyesine, putperest Roma'nın materyalizmini ve cahiliyesini aşamamıştı. Ancak bu eylem arzulanan sonucu doğurmadığı gibi, gelişmeler aksi yönde başlar. Bu mistik öğretinin yaşam tarzı yaygınlaşmaya başladığında, Roma medeniyeti çatırdamaya ve gerilemeye, toplum ve uygarlık yavaş yavaş çürümeye başlar. Roma barışı (Pax Romana) dağılmaya yüz tutar. Toplum kendisinde karşı koyacak derman bulduğu bir anda, bu bağnaz mistisizme karşı şiddetli bir reaksiyon gösterir ve kavga materyalizmin zaferiyle sonuçlanır."³⁹

Tüm bunların ötesinde ironik bir şekilde Gelenekçilik, modern bir tavidir. Geleneği ve gelenekten yola çıkılarak üretilmiş göreneği doğrultusunda zaten yaşayagelen bir insanın hayatı, birilerine ve bir yerlere tepki olarak devam etmez. Gelenek ve görenek ihtiyaçlar bağlamında olduğu için, geleneği ve göreneği

³⁹ Ebu'l Hasan Nedvi, *Din ve Medeniyet Üzerine*, (1978), (Çev. Ekrem Kurtaroğlu), 1. Baskı, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 69

doğrultusunda yaşayan bir insan sadece hayatını anlamlı bulduğu bir birikim doğrultusunda yaşamaktadır. Ancak Gelenekçi olmanın odak noktasında, geleneğin kendisinden ziyade, modern olmamak vardır. Modernizme karşı bir tepki olarak anlam bulan geleneklerin ise aslî anlamı yani kullanışlılık ve kendini üreten dinamiklere uygunluk gibi özellikleri kaybolmaya başlar.

Görenek oluşturmak, modernleşme olarak nitelenemez. Çünkü Modernizm, Kuzey Avrupa göreneğidir. Dili, dini, tarihi, coğrafyası ve bunlardan hareketle oluşturulan temel önermeleri, bu önermeler üzerine inşa edilen kuram, pratik ve değerler hakkında sistemli düşünce birikimi (Felsefe) ve güncel ihtiyaçları farklı olan bir toplumun çözümleri her toplum için kullanışlı olamaz. Dünyanın çoğunu etkileyen bazı sorunlar olduğunu tespit etmek, çözüm için bu sorunları doğuran kültürü kabul etmeyi gerektirmez.

Kültürün eskiden beri var olan ve Peter Burke'ün "Giriş" kısmında aktarılan tespitine göre güncel anlamı halini alan yüksek kültüre örnek olarak Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi'nden⁴⁰ bahsedilebilir. Maslow'a göre açlık gibi fiziksel doyum gerektiren ihtiyaçların ardından sırasıyla güvenlik, sevgi, başarı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçları gelmektedir. İnsan doyumları bu hiyerarşik sıralamada yükseldikçe kültürlerin de geliştirmeleri gereken çözümler karmaşıklaşır ve yüksek kültür ürünleri olarak anılmaya başlanır. Elbette bireysel ihtiyaçlar temel alınarak bu gibi kavramlarla ifade edilen yükselmenin, toplumsal organizasyon içerisinde denk geldiği kuramlar, kurumlar ve ürünler farklı şekillerde ifade edilebilir. Ayrıca Maslow'un, değerlerin insanda içkin olduğu, din gibi bir dış kaynaktan alınmadığı⁴¹ gibi argümanları, esrimenin sadece içsel bir psikolojik süreç olarak açıklanamadığı durumlar ve teolojik inancın epistemolojik inanca temel teşkil ettiği durumlarla eleştirilebilir. Ancak yine de genel olarak kültürel gelişim aşamaları hakkında temel bir kavramsallaştırma olarak anlamlıdır.

Gelenek ile yetinmeyip, görenek de üreterek kendini geliştirebilen bir kültürel yapı, önünde sonunda daha kapsamlı bir sistem halini alır. Çözüm geliştirme yeteneği devam ettikçe, hem çözüm geliştirme yeteneği zayıflamış başka kültürlerden insanları kendine çeker hem de kendi bünyesindeki fertlere sayısal çoğalma için cesaret verir. Bu noktadan

⁴⁰ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 12. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 236

⁴¹ Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (Çev.: Okhan Gündüz), 1. Baskı, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 181

itibaren artık daha büyük bir insan topluluğu olma nedeniyle karşı karşıya kalınan durumları ifade eden medeniyet kavramına ihtiyaç hasıl olur.

1.2. KÜLTÜRDEN MEDENİYETE DÖNÜŞÜM

İnsan, hayatını tek başına veya küçük bir insan toplumu içinde ama ağırlıklı olarak yaşamın devamlılığının sağlanması için ihtiyaç duyulan güvenlik ve beslenme gibi temel ihtiyaçların giderilmesiyle geçecek şekilde devam ettirebileceği gibi daha yüksek bir tatmin duygusu sağlayacak şekilde, örneğin hayatın anlamı üzerine düşünmeye ve bu anlam doğrultusunda yaşamaya yönelik olarak, iş bölümü yapabileceği bir ortamda, daha büyük çaplı bir toplum içinde de devam ettirebilir. Bu sayede de toplumun tüm üyeleri, temel seviye ihtiyaçlar yerine daha yüksek düzeyli ihtiyaçlarla ilgilenebilecek zamana ve enerjiye sahip olabilirler.

İnsanı hayvandan ayıran akıllı ve konuşma yeteneği olduğu kadar ve belki bunlardan daha fazlası ve bunların toplamı olarak, bir arada organize bir şekilde ve iş bölümü yaparak yani bir çevreye, zamana ve ihtiyaçlara bağlı olarak değiştirip geliştirebildiği bir kültür ortamında yaşayabilmesidir. Bu sayededir ki insan doğal şartlara fazla bağımlı olmak yerine şartları kendi yaşamına uygun hale getirecek çözümler geliştirebilir. Ancak bu gelişimin bir maliyeti vardır. Doğal şartlara bağımlılığın yerini, kültürel şartlara bağımlılık alır.

Özgürlük ve güvenlik arasındaki kadim dilemmanın kaynağı budur. Bir tarafta yalnız veya küçük bir toplum içinde, doğal şartlara daha fazla bağımlı yaşayan insanların diğer insanların kararlarına ve eylemlerine daha az tabi olmaları nedeniyle hissettikleri görece bir özgürlük varken, öte tarafta şehir gibi çok sayıda insanın ve doğal olarak çok sayıda uzmanın bir arada yaşadığı ortamlarda, diğer insanların kararlarına ve eylemlerine daha fazla bağımlı olunmasına rağmen temel ve toplumun eriştiği kültür seviyesine göre yüksek seviyeli ihtiyaçların sürekli giderilmesinin sağladığı görece güvenlik vardır. Özgürlüğün de güvenliğin de göreceliliği, her kültürün değişik oranlarda bir birleşimle bu dilemmayı çözmeye çalışmasından kaynaklanır. Tamamen özgürlüğü seçmek teoride mümkün görünse de pratik olarak pek mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan pür güvenlik de pek ihtimal dahilinde değildir.

Güvenlik vadeden özgürlük vadetmez aksine özgürlüğün kısıtlanması şartını koyar.⁴² Hapisteki bir insan doğal ve insanî birçok tehlikeden korunur ama karşılığında özgürlüğünden mahrum kalır. Buna karşın kültür ortamında özgürlüğünün kısıtlanmasına karşı bir tepki geliştiren insanın da kültür ortamının konforundan taviz vermesi gerekir. İçinde yaşanan toplumun kültür seviyesinin yüksekliğine göre çeşitlenebilen ve karmaşıklaşabilen ihtiyaçları başka insanlar tarafından giderilen insan bunun karşılığında kendi zaman ve emeğiyle başka insanların ihtiyaçlarını giderecek ürünler üretmek zorunda kalır.

Bu çerçevede, kültürlerin ve daha özelde geleneklerin savunusunun yapıldığı durumlarda, içinde yaşanan toplumda özgürlüğün ne kadar önemsendiğine veya nasıl güvenli bir toplum olunduğuna dair geliştirilen argümanlar aslında karşıt kavram bağlamında bir eksikliğe de işaret etmektedir. Özgürlüğü idealize eden bir toplumun güçlü bir birlikte yaşama kültürü yani medeniyet geliştirmesi pek mümkün olmaz. Diğer taraftan medeniliği idealize eden bir toplumda özgürlüğün oldukça törpüleneceğini öngörmek mümkündür. Bu konuda Rousseau'nun fikirlerini de aktarmak uygun olabilir: "Hükümet ve kanunlar, bir araya toplanmış insanların cemiyet ve huzur içinde yaşamalarını temin eder. Onlar kadar müstebit olmamakla beraber belki onlardan daha kudretli olan ilim, edebiyat ve sanatlar insanları bağlayan zincirleri çiçeklerle örter; hür yaşamak için doğmuş görünen insanların damarlarında taşıdıkları hürriyet duygusunu söndürür; onlara kölelik hayatını sevdirebilir, onları medeni milletler dediğimiz küteler haline sokar."⁴³

Kaynaklarından biri dinî gelenek olsa da kültür en nihayetinde bir insan inşasıdır. Dolayısıyla insanın yüksek seviyede tatminler sağlaması da bir kurgudan ibaret olabilir. Güncel bir örnek olarak bazı ürünlerin piyasaya sürülmesinden önce ürün hakkında bir ihtiyaç hissinin topluma aşılmasından bahsedilebilir. Kurgu kültür ürünleriyle kurgu ihtiyaçların giderilmesi, özgürlüğün düşük bir bedele değiştirildiği sonucuna ulaştırır insanı. Böylesi durumlar medeniliğin gerçekte kölelikle eşdeğer olmasına neden olur. Ayrıca bir arada yaşayan insan sayısı ne kadar fazlaysa o kadar çok kuralla sınırlanır

⁴² TRT (Yapımcı), *Yakın Koruma* (Belgesel), TRT, Türkiye 2016, <http://www.trthaber.tv/video galeri detay/141> (15.05.2016)

⁴³ J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, (1749), (Çev.: Sabahattin Eyüboğlu), 1. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989, s.13

insan. Diğer taraftan özgürlüğün aşırı idealize edilmesinin de insanı bedeninin yani biyolojik varlığının ihtiyaçlarının kölesi haline getireceği ortadadır. Bu durumda, medeniyetin kısmen özgürlük kısmen güvenlik sağlayan bir ortamda, yani bir kültür ve bir dil için enuygun miktarda insanın bir arada yaşadığı şehirlerde mümkün olacağı sonucuna ulaşılır.

Özgürlük- güvenlik ikilemine benzer bir şekilde, karşıt kavramlar üzerinden, hem Çin hem de Kuzey Avrupa kültürlerinde vurgulanan “herşey zıttı ile kaimdir”⁴⁴ ilkesi gereği, sınıflandırmalar yapılagelmektedir. Kültürlerin ve medeniyetlerin sınıflandırılmasında çeşitli kaynaklarda doğu- batı, gelişmiş- ilkel, kuzey- güney⁴⁵, medeni- bedevi⁴⁶, bencil- diğerkâm⁴⁷, maddî- uhrevî⁴⁸ gibi kavram çiftlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bunlara ek olarak çiftçilik kavramına karşı -sığır çobanlığı (cowboy ve ABD) ve at çobanlığı (Moğollar) çağrışımı olarak-çobanlık; doğayla uyum içinde yaşamının özet bir ifadesi olarak -“Marangoz’un oğlu”⁴⁹ olarak anılan veya marangoz olduğu kabul edilen Hz. İsa ve aynı zamanda marangoz olan Osmanlı Sultanlarından II. Abdulhamit’in çağrıştırdığı-marangozluğa karşı masonluk (taş ustalığı) gibi oldukça ilginç çağrışımları olan kavram çiftlerinden bahsedilebilir.

Ayrıca beyin- kalp ikilisi etrafında da bir değerlendirme yapmak mümkündür. Elektriğin keşfiyle Batı kültürünün büyük bir sıçrama yaparak zirve noktasına ulaşması, paralel bir şekilde insan vücudunda kalbin yerine beynin merkez kabul edilmesi ile kendini gösteren bir dönüşümdür. Beyin vücuttaki elektrik akımının merkezi, nihai noktası ve anlamlandırıldığı yerdir. 1900’lerdeki elektrik eksenli keşifler kalp eksenli Doğu Kültürü’nün⁵⁰ yerini Batı Kültürü’nün alacağının bir göstergesi gibi olmuştur. Sıcak kan ve damar ağs ile vücudun her noktası ile iletişim kuran, besleyen, beslenen; kan aracılığıyla hormonların taşınmasını sağlayarak duygusal olarak kontrol eden ve kontrol edilen kalbin yerini vücudun her tarafını sinir demetleri ve elektrik sinyalleri ile çok daha

⁴⁴ Laozi, *Tao Te Ching*, (Çev.: Sonya Özbey), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 2

⁴⁵ Heinz Kimmerle, *Afrika’da Felsefe- Afrika Felsefesi Kültürlerarası bir Felsefe Kavramına Doğru*, s. 210

⁴⁶ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (1560), (Çev.: Halil Kendir), 2. Baskı, Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul 2004, s.I/69

⁴⁷ Ali Murat Daryal, *Psiko- Sosyal Açından Medeniyetler ve Mesajları*, 3. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s.43

⁴⁸ Ali Murat Daryal, *Psiko- Sosyal Açından Medeniyetler ve Mesajları*, s.139

⁴⁹ Matta: 13/55

⁵⁰ Laozi, *Tao Te Ching*, s. 3

hızlı ancak duygusallıktan, besleyicilikten uzak ve soğuk bir şekilde kontrol eden ve/veya kontrol edilen beyin alır.

Bir diğer ayrım da beyin odaklıdır ve beynin sağ yarısının görev alanına giren kavramlarla sol yarısının görev alanına giren kavramlar ve medeniyet algısı arasında yapılabilir. İlginç bir şekilde bu ayrımın anlam bulutu, daha geleneksel olan beyin kalp ayrımının anlam bulutuna oldukça yakınsamaktadır. Bu nedenle kalptense daha beyin odaklı olan Batı Kültürü için aslında daha anlaşılabilir ve kabul edilebilir olduğu söylenebilir. Dr. Jill Bolte Taylor, 2008 yılında verdiği bir konferansta hem bir nöroanatomist olarak hem de beyninin sol yarısındaki bir kanamadan kaynaklanan bir inme deneyimleyen biri olarak yaşadıklarını paylaşır.⁵¹ Oldukça ilginç tespitlerin yanında inme anında beynin sağ yarısı ile “düşünebildiği” anları ifade eden kavramlardan biri olarak “Nirvana’ya ulaştığından” bahsetmektedir. Böyle bir tanımlamaya göre, “Batı”nın solda yer aldığı bir yerleşimde, Hindistan’da sağ kısma denk gelmektedir.

Güncel bir örnek olarak gelişen bir değilleme (zıt kavram) ise doğallık ile ifade edilir hale gelmiştir ki, bu aslında bir kültürel anlayışın değilinden çok, kültürün değiline denk düşer. Daha da özelden, doğallığa olan rağbetin bu yükselişi, kültür olarak adlandırılan insan inşasının tamamından çok, Kuzey Avrupa ve AvroAmerika göreneklerinin ürünlerine karşı gelişen bir tepkiden kaynaklanır.

Bu çerçevede, medeniyet kavramı olumsuz karşılıkları üzerinden tanımlanarak da bir miktar daha net bir çerçeveye kavuşturulabilir. Medeniyet eğer sadece yaşanılan yer ile ilgili olarak algılanırsa o halde medeni olmama köylülük, bedevilik, taşralılık olarak kabul edilebilir. Bunlar arasında Türkçe bir kelime olan taşra, “dışarı” anlamıyla şehrin dışını tümünden ifade etmesi açısından daha kullanışlı olacaktır. Eğer bazı etik değerlere sahip olma durumu olarak kabul edilirse o halde vahşilik ve barbarlık olumsuzlama için denk düşmesine rağmen vahşilik canavar benzeri anlamıyla daha anlamlı bir bağlam oluşturur görülmektedir. Estetik ve sosyal ortamlardaki davranışları düzenleyen değerler bağlamında ele alınırsa herhangi bir insanî düzenleme yapılmamış doğal ortam olarak yaban/yabanî, aynı zamanda estetik bir düzenleme de içermemeyi ifade etmesi açısından uygun olabilir.

⁵¹ *My Stroke of Insight*, TED, (3 Eylül 2019),
https://www.ted.com/talks/jill_bolte_taylor_s_powerful_stroke_of_insight#t-1102287

İnsan coğrafi koşullar gibi etkenlerin tesiri altında geliştirdiği kültürünü tarihi ve coğrafi sarkacın iki ucundan birine bahsi geçen kavram çiftlerini kullanarak yerleştirmeye çalışır. Oysa İslâm, insanı her iki ucu aşırılıklarından koruyacak bir bakış tarzı ile amaç Allah'ı aramak olduktan sonra doğulu ya da batılı olmanın bir önemi olmadığını vurgulamaktadır.⁵² Bu nedenle de İslâm, doğduğu topraklar bağlamında yani coğrafi anlamda da, kültürler için yapılagelen geleneksel sınıflandırmalar yani tarihsel bağlamda da hem doğuludur hem de batılıdır. Bu da gösterir ki İslâm kendini dünyaya indirdiği toprakların bağlamından soyutlayabilmesi ve evrensel bir değer sistemine dönüşebilmesiyle din ve inanç eksenli bir medeniyet anlayışından bahsedebilmeyi mümkün kılar. "'Doğu da Batı da Allah'ındır' der Kur'an (2:142). Eski Batı tarihi çalışanlar, böyle dengeli bir perspektife sahip olmakta zorlanmış, antitez ve çatışma ima ederek Doğu ve Batı'yı kutuplaştırmaya meyilli olmuşlardır. Yunanlılar kendi etnik kimliklerini ve Doğu'dan ayrı olduklarını, Pers imparatorluğunun saldırılarını püskürttükten sonra fark etmişlerdir. Ancak gerçekte 'Orient' kavramı, çok daha sonraları, Haçlı seferleri esnasında Batı dillerine girmiştir. Bu durum, klasik Yunan ve Doğu arasındaki bağlantıları bugün dahi önyargısız tartışmanın neden zor olduğunu açıklamaz. Ama buna kim girerse girsin, kemikleşmiş tavırlarla, bir rahatsızlık duygusuyla ve kızgınlık olmasa bile bir savunmayla karşılaşır. ... Bu durumun sebebi büyük ölçüde iki yüzyıl önce başlayan ve özellikle de Almanya'da kök salan entelektüel gelişime dayanır. Gittikçe artan akademik uzmanlaşma, ideolojik koruma anlayışıyla birleşerek, tastamam bir izolasyon içinde katıksız bir Klasik Yunan imgesi ortaya çıkarmıştır. XVIII. yüzyıla kadar, Filolojinin Teolojiyle yakından bağlantılı olduğu süre boyunca, İbranilerin kutsal kitabı, Yunan klasikleriyle aynı kefeye konmuş ve bağlantılar herhangi bir rahatsızlık uyandırmamıştır."⁵³

Oysa Kur'an-ı Kerim'de, bahsi geçen onca kavram ikilisinin en popüler olanı - Doğu Batı- üzerinden, insanın kavramsallaştırmasında bu tür zıtlıklar olmasına rağmen, gerçekte bir zıtlık olmayabileceğine işaret ediliyor gibidir. "Nihai olarak bizler ister iman medeniyetleri olsun ister akıl medeniyetleri olsun, hedeflerini gösterirken ve insanlarını eğitirken, birbirine benzemese bile yine de inanç müessesesini kullandıklarını görürüz.

⁵² Bakara 2/142

⁵³ Walter Burkert, *Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri*, (Çev.: Mehmet Fatih Yavuz), İthaki Yayınları, İstanbul 2012, s.9

Bu gerçek bize şu düşünceyi telkin eder ki her medeniyet için bir potansiyeldir. Sanıldığıının aksine hiçbir inanç sistemi bağlayıcı değildir. Hiçbir medeniyetin kurulup gelişmesine engel teşkil etmez. Yalnız bir nokta vardır ki o da yönetimler insanların bu potansiyelini değerlendirecek kabiliyete sahip olmalıdırlar. Bu iki medeniyet grubunda düşülen hatalara karşı İslâm Medeniyeti insanda mevcut bu iki taraftan birini diğerinin zıddı olarak görmemiştir. Daha başka bir ifadeyle insanda var olan bu iki taraftan birinin yükselmesi için bir diğerinin aşağıda kalmasının lüzumuna inanmamıştır.”⁵⁴

İnsanın, barbar (yabancı) olanı kategorik olarak kötü görmesinin önüne de ancak böyle bir düşünce yapısı ile geçilebilir. Dinî bağlamda insanlığın ortak düşmanı Şeytan’a karşı, profan bağlamda ise canlılığın, insanlığın bir tür olarak devamlılığını tehlikeye düşürecek etkenlere karşı yani kültürel farklılıklardan daha geniş bağlamlı bir mücadele alanında ortak mücadele etme gerekliliği gibi bir paydada buluşabileceğinin farkında olan bir insanlık, Doğu’nun ve Batı’nın nevi şahsına münhasır potansiyeli ve birikiminden de ortak bir şekilde faydalanabilir. Bu noktadan itibaren uygarlıktan bahsetmek gerekir.

1.3. YENİ BİR KÜLTÜREL SEVİYE OLARAK UYGARLIK

Uygarlık bir umuttur: Diğer insanlarla ve doğayla iç içe ve güzel bir şekilde yaşanabileceğine dair... İnsan, bu umudunu gerçeğe dönüştürmek için şeyleri nasıl kullanabileceğine yönelik bir takım teknik bilgilere ihtiyaç duyduğu gibi yaşanabilirliği yüksek bir çevrede yaşamaya devam edebilmek için sorun olarak gördüğü ve çözüm olarak kullandığı şeylere en az zararı nasıl vereceğini bildiren değerlere de ihtiyaç duyar. Kendi varlığı dahil, varoluşa en az zararı vermeye dair bu bilgi, tıpkı teknik bilgi gibi ve onunla birlikte, kümülatif bir şekilde gelişir ve daha bireysel bağlamda bir takım etik, estetik ve epistemolojik değerler; belli bir zaman ve mekanda yaşayan toplumlar bağlamında kültür; kültürün kristalize olduğu, çok sayıda insanı birbiriyle ilişkili olarak selamet içinde ve mamur bir ortamda yaşatabildiği ölçüde medeniyet; dünya ölçeğinde, insanlığın ve canlılığın tüm serencamıyla olan ilişkisi bağlamında ise uygarlık halini alır.

İnsan yapıp etmeleriyle tarih ırmağında akışa kapılmış ilerlerken, civarında ve hayat dediği kendi zamanında olup bitenlerden resmin geneli hakkında sürekli çıkarımlarda bulunmaya çalışır. Doğal olarak bu çıkarımlara, varsayımlara ve kabullere bağlı sınırlı

⁵⁴ Ali Murat Daryal, *Psiko- Sosyal Açıdan Medeniyetler ve Mesajları*, s. 15

bilgi, insanın kurguladığı açıklamaların en zayıf noktasıdır. Zaman, insan ömründe algılanabilecek kadar kısa veya uygarlıklar bağlamında anlaşılabilir kadar uzun vadelerde insanın bu açıklamalarını sürekli test eder. Bu yüzden bir açıklama ne kadar temel seviyede ve ne kadar evrensel bir gerçeği konu alıyorsa zaman ve mekandaki değişiklikler nedeniyle tartışılması ve yeni zamana ve mekâna uyarlanması, giderek artan bir şekilde, o kadar elzem olur. Bu nedenle bu kavramlar arasındaki ilişkiler de yeniden ele alınmalı ve geçmişin birikimiyle ve öngörülebilir bir gelecek tahmini ve umuduyla ilişkili olarak yeniden kurulmalıdır. Bu da uygarlık kavramına, bu tez bağlamında tespit ve teklif edilen anlamıyla, olan ihtiyacı açıklar.

Bugün, medeniyetin literal ve etimolojik anlamından taşan durum için bir yeni uygarlık tanımına ihtiyaç olduğu ortadadır. Bunun nedenlerinin başında, Toynbee'nin Bagby'den naklettiği ve Giriş bölümünde de anılan tanıma göre “çoğunda ya da daha doğrusu çoğunluğunda, oturan insanların yiyecek üretmekle uğraşmadığı barınaklar topluluğu” olan kentin giderek değişmekte ve dönüşmekte olması vardır. Örneğin artık gıda da şehirde endüstriyel olarak üretilen bir üründür. Bu nedenle, geçinmek için toprağa bağlı çalışan ve bunun için kırdan yaşaması gereken insanların yerini, iyi eğitilmiş, üst gelir grubundan ancak geçinmek için toplu bir çalışma ortamında çalışmaya ihtiyaç duymayan ve bu nedenle şehirde yaşamak zorunda kalmayan insanlar alıyor gibi görünmektedir. Gelişen iletişim ve ulaşım imkânları sayesinde, şehirlerin hava, su, ses, görüntü ve çöp kirliliğine, trafik, güvenlik ve yalnızlık sorunlarına maruz kalmak istemeyen insanlar için kır, ideal yaşam ortamı halini almaktadır.

Üstelik bugünün ihtiyaç duyduğu bir medeniyet tanımıyla da yetinilmemesi gerekir. Çünkü görünen o ki yakın zamanda birçok alanda sadece otonom makinelerin çalışmaları ile birçok hizmet görülür hale gelecek. Böyle bir gelişmenin uzmanlıklar, iş tanımları ve çalışma şekilleri gibi şehirli olmanın temel girdileri üzerindeki etkilerini her boyutuyla öngörmek oldukça zordur ancak yaşam yeri tercihi açısından şehrin eski cazibesinden eser kalmayabilir.

Medeniyetin esasları hakkında yol gösterici tespitleri olan İbn-i Haldun'un bazı tespitlerinin günümüzde İnsanlığın ulaştığı teknik seviyeyi yeterince temellendiremediği de bir gerçektir. Örneğin “Çok büyük yapıları bir devletin tek başına inşa edemeyeceğine

dair”⁵⁵ ifadelerle sınırlanmış bir medeniyet algısı bugün devasa gökdelenleri bazı ulusların tek başlarına inşa ettikleri gerçeği karşısında yeterli gelmemektedir. Elbette hâlâ Uluslararası Uzay İstasyonu gibi ortak, uzun süreli ve büyük teknik inşalar söz konusudur. Ancak, teknik anlamda yeni bir zorluk seviyesine denk gelen dünya dışında bir yapı inşa etmek de ancak uygarlık gibi yeni bir kültürel seviye ile karşılanabilir.

Ayrıca, teknik anlamda çıtayı yükseltmiş ancak değerler bağlamında dibe vurmuş bir şehirde yaşamak, literal anlamıyla hâlâ medeni olmak anlamına gelse de iyi bir yaşam anlamına gelmez. Bu nedenle uygarlık kelimesinin denk düşeceği ve sadece teknik anlamda belli bir seviyeyi yakalamakla kalmamış, aynı zamanda birçok insanın aynı dünyada, aynı coğrafyada, aynı ülkede ve aynı şehirde bir arada ve iyi bir şekilde yaşamasını sağlayacak değerler anlamında da yüksek bir seviyeye ulaşmış bir toplumu ifade edecek bir kavrama ihtiyaç vardır.

Medeniyetin kökenindeki şehirlilik anlamı ve çağrışımları hâlâ geçerlidir. Bu durumda, medeniyeti, belli bir kültürün, insanın Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre daha üst düzeyde yer alan ihtiyaçlarına cevap verdiği odaklar, yani şehirler bağlamında ele almak daha uygun görünmektedir. Aynı kültürün yaşandığı ama kültürün en üst düzeyde çözümleriyle kendini sergilediği bu merkezlerin haricindeki yerler ise taşradır. Büyük taşraları olan şehirlerin ise bir noktadan sonra uygarlık ölçeğinde odaklar olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Osmanlı Devleti dönemindeki İstanbul için gıda ihtiyacı açısından daha yakın bir coğrafyayı taşra olarak görmek mümkündür. Ancak aynı şehir, giderek genişleyen bir sıralamada sağlık, eğitim, bilim, siyaset ve din bağlamlarında daha geniş bir taşranın odak noktasıydı. Dolayısıyla böyle bir İstanbul sadece medeniyet çerçevesine sığmaz denilebilir.

Modernizmle birlikte taşra, şehrin nimetlerinden daha çok yararlanmak için varoşlara taşınmıştır. Bu nedenle de artık sadece şehirlerde iyi yaşamayı ifade eden bir medenilikle sınırlı kalmayan, aynı zamanda dünyada iyi bir şekilde yaşamayı temel alan uygarlık kavramına ve uygar yaşam değerlerinin belirlenmesine ihtiyaç vardır.

Konunun bir diğer yönü de bugüne kadar daha çok uluslararası siyasetle ilgili olarak gündeme gelmiş olsa da artık ekolojik, ekonomik, dinî, eskatolojik ve benzeri bağlamlarda da ele alınması gereken Küreselleşmedir. İnsanlık İsa’dan çok öncelerden

⁵⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, s. II/469

beri küresel etkileri olan siyasî yapılar kurabilmesi nedeniyle, genellikle kültürel yapılarını da bu ölçekte siyasî yapılar için girdi kabul ederek bugünlere ulaşmıştır. Ancak artık küresel ısınmanın, küresel sonuçları olan doğal afetlerin, küresel ekonomik krizlerin ve küresel etkileri olan savaşların; yani doğal ve insanî sorunların, dünya ölçeğinde ele alınması gerektiği gerçeği ile yüzleşilmektedir. Havaya ve suya, hayvanlara ve bitkilere, virüslere ve bakterilere, çöplere ve silahlara, paraya ve hırslara sınır çizilemediği anlaşılmıştır. Buna rağmen küresel çapta bir arada yaşamaya yönelik değer geliştirilmesinden çok, siyaset geliştirilmesine devam edilmektedir. Siyasetin de elbette değerler sistemiyle yakın ilişkisi vardır. Ancak kişisel ve dar kapsamlı grupların çıkarlarını artık dünyalılaştırmış tüm insanların havası, suyu, ekmeği hatta canı pahasına önceleyen bir siyasetin değer sistemleriyle çokta bağı kalmadığı söylenebilir. Dolayısıyla Batı uygarlığının emperyal hedeflerinin, maddeciliğinin, rasyonalitesinin, kültürel, dinî, bilimsel ve siyasî hegemonyasının temsili bir ifadesi olarak Küreselleşme yerine kültürlerin etkileşiminin, kutsalın, inancın, daha geniş bir bağlamda Akletmenin üzerine bina edilmiş uygarlıklardan bahsedilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda esasen “dalga” ifadesi etrafında ve değerlerden çok üretim ilişkileri gibi madde odaklı incelemelerle hakim kültür anlamında medeniyet (civilization) hakkında öngörüler geliştirmiş olsa da, bu tez çalışması kapsamında uygarlık için çizilmeye çalışan çerçeveye, Alvin Toffler’ın “yeni uygarlık” (civilization) öngörüsünde de işaret edilmektedir: “Bu yeni uygarlık eskisine meydan okurken, bürokrasileri devirecek, ulus devletlerinin rolünü sınırlandıracak ve emperyalizm sonrası bir dünyada yarı bağımsız ekonomilerin oluşmasını sağlayacak. ... Bu uygarlık, özgün bir dünya görüşüne, zaman, mekân ve mantığın ele alınışında kendine has tarza sahip olacak. ... Üçüncü Dalga uygarlığı üreticiyle tüketici arasındaki tarihi engeli yıkacak ve yarının ekonomilerinde ‘üreten tüketici’lerin yaygınlaşmasını sağlayacak. Özellikle bu nedenle, tarihte görülmüş gerçekten ilk insan uygarlığına dönüşmesi -bizden alacağı biraz akıl sayesinde mümkündür”⁵⁶

Madde odaklı bir kültürel inşanın, yine madde odaklı değerler üreteceği de beklenen bir gelişme olur. Bu gerçek kendini sadece Kapitalizm olarak değil, Marksizm şeklinde de ortaya sermiştir. Modernleşmenin bu iki tezahüründen Kapitalizmin ne kadar

⁵⁶ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga -Bir Fütürist Ekonomi Analizi Klasığı-*, (Çev.: Selim Yeniçeri), 1. Baskı, Koridor Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 17

madde odaklı bir sistem olduğu zaten malumdur. Ancak ilginç olan kısım, “Batı’nın vicdanı” olarak anılmasına rağmen Marksizmin de ekonomik altyapı üzerin inşa edilmiş bir kültür kabulünün olmasıdır.⁵⁷ Dolayısıyla Marksizmin Kuzey Avrupa, Modernizm, Küreselleşme, sömürgecilik vb. bağlamlardaki eleştirileri, Batı Uygarlığını, çok daha önceden karşılaşılabileceği çöküş ihtimallerinden koruyacak değerler geliştirmesini sağlayarak aslında desteklemiştir. Siyasî bir sistem inşa etmek için bulduğu nadir fırsatlardan Sovyetler Birliği uygulaması ise Rusya’nın modernleştirilmesinden, Ortaasya Türklerinin sömürgeleştirilmesinden⁵⁸ ve kültürel hegemonya altında ezilmelerinden öteye geçememiştir. Bir kanadını Kuzey Atlantiklilerin bir kanadını Slavların oluşturduğu Batı Uygarlığı’nın inşasına işçi ve azınlık hakları gibi değerler üreterek katkı yapmıştır. Elbette bugünkü dünyanın -olabildiği kadar- yaşanabilirliğine katkısı büyüktür ancak en son noktada Marksizm Modernizmin, Batılılaşmanın, sömürgeciliğin ve Emperyalizmin bir diğer adıdır⁵⁹; bir “Batı” var oldukça “vicdan”ı da var olabilir.

Üstelik daha Kuzey Avrupa göreneği ile olan gerilim giderilemeden, AvroAmerika göreneği (Postmodernizm) ile yeni bir gerilim odağı daha oluşmuş görünmektedir. Tarihsel olarak postmodern döneme denk gelen bu dönem hakkında, Sorokin, Batı Kültürü’nün artık çözüm geliştirme yeteneğinin de giderek soluklaştığını ifade etmektedir: “Yirminci yüzyıl, bütün toplum ve insan bilimi disiplinleri alanında hemen hiçbir özgün (orijinal) ya da doğrusal ilerleme yahut evrim kuramı ortaya koymamıştır. Yirminci yüzyılın çeşitli doğrusal kuramlarının hepsi, Hegelci, Comtecu, Spencerci ya da Marxçı ilerleme-evrim anlayışlarının minik çeşitlemelerinden başka bir şey olmamışlardır.”⁶⁰

Immanuel Wallerstein’e göre ise sorun çok daha vahim bir aşamaya ulaşmış durumdadır: “21. yy. ikinci yarısı, 20. yy’da gördüğümüz her şeyden daha güç, daha düzen bozucu, ama aynı zamanda, daha açık olacak bence. Bunu üç öncülden yola çıkarak söylüyorum: Birinci öncül: Bütün sistemler gibi tarihsel sistemler de ölümlüdür. Bir başlangıçları, uzun bir gelişmeleri ve dengeden uzaklaşıp çatallanma noktalarına ulaştıkça yaklaştıkları bir sonları vardır. İkinci öncül: Bu çatallanma noktalarında iki

⁵⁷ Peter Burke, *Kültür Tarihi*, s. 34

⁵⁸ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, s. 128

⁵⁹ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga -Bir Fütürist Ekonomi Analizi Klasığı-*, s. 127-128

⁶⁰ Pitirim A. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (1963), (Çev.: Mete Tunçay), 1. Baskı, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2008, s. 26

şeyin geçerli olduğudur: Küçük girdiler büyük çıktılar ortaya çıkarır (oysa sistemin normal gelişme zamanlarında, büyük girdiler küçük çıktılar meydana getirir) ve bu tür çatalanmaların sonucu bünyevi olarak belirsizdir. Üçüncü öncül ise modern dünya sisteminin, tarihsel bir sistem olarak ölümcül bir krize girmiş olduğu ve varlığını elli yıl daha sürdürmesinin pek muhtemel olmadığıdır ... ama geçiş döneminde ortaya sürülen peyler son derece yüksek, sonuç son derece belirsiz ve küçük girdilerin çıkacak sonucu etkileme yeteneği son derece büyük olduğu için, geçiş döneminin ağır sorunlarla dolu korkunç bir dönem olacağını biliyoruz."⁶¹

Bu çerçevede denilebilir ki, bugüne kadar yaşanan krizler daha çok niceliksel krizlerdi. Yapılan hesap hatalarının ve temel ideoloji olan materyalizmin uygulanmasında kullanılan alt ideolojilerin hatalarının düzeltilmesiyle aşılmaya çalışılan krizlerdi. Oysa şimdi niteliksel bir krizle karşı karşıya insanlık. Artık sistemin ıslahı ile yola devam imkânı kalmamıştır. Dolayısıyla düşünsel olarak geleneksel bilgi kabulünü, kültürel olarak Batı göreneğini tarihteki yerine yerleştirip, hali hazırdaki dünya hakkında artık yeni şeyler söylemek gerekir.

2019 yılında 7,8 milyar olan Dünya nüfusunun 2050 yılında 10 milyara ulaşması bekleniyor.⁶² Böyle bir nüfusun ve böyle bir nüfus artışının temel ihtiyaçlar için muhtaç olunan kaynaklar üzerindeki baskısı ne Batı Uygarlığı'nın çözebileceği bir sorundur ne de var olan medeniyet algısına dayanan başka bir uygarlığın. Batı tarafından sürekli modern ve postmodern ürün ve fikirlerle inançlarına ve geleneklerine saldırılan 10 milyar insanın, birçok inanç sistemi ve gelenekte var olan kanaatkâr olma erdeminden nasıl uzaklaştırıldıkları ortadayken⁶³, gözleri bir yana midelerini nasıl doyuracaklarına dair insanî bir fikir üretmeleri beklenemez.

Batı Uygarlığı, Dünya tablosunu giderek çirkinleştirmektedir. Var olan öncüllerle ve zihin yapısıyla bugüne kadar ancak gelebilen ve artık çözümsüzlüğe saplanan Batı, derin bilincinde kurtuluşa dair oluşan fikirlerini uzaylı istilası filmlerinde de açık etmektedir. Kendi gezegenlerindeki kaynaklarını tüketince başka gezegenlerin kaynaklarını sömürmek üzere yola çıkan uzaylıların işgal ettiği dünyayı hesapta kurtaran

⁶¹ Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu – Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, (1999), (Çev.: Tuncay Birkan), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.9

⁶² *World Population Prospects 2019*, UN DESA Population Division, <https://population.un.org/wpp/Graphs/Probabilistic/POP/TOT/900>, (21 Ekim 2019)

⁶³ Heinz Kimmerle, *Afrika'da Felsefe- Afrika Felsefesi Kültürlerarası bir Felsefe Kavramına Doğru*, s. 210

yine Batılılar olmaktadır ancak asıl Batılı zihniyet uzaylıların dünyaya yaptıklarında görülebilir. Çünkü tıpkı uzaylılar gibi Batılıların da dünyaya tükeninceye kadar sömürülecek bir gezegen olarak baktıkları ortadadır. Üstelik daha şimdiden, yerleşebilecekleri başka bir gezegen arayışına girdikleri de bilinmektedir. Bu durumda, dünyaya yabancı (Alien) kalan bu uygarlığın Dünyalılarla birlikte yani tüm insanlık ve tüm ekosistemle birlikte yaşayabileceğinin, yaşamayı öğrenmesi gerektiğinin gösterilmesi elzemdir.

Uygarlık kavramının bir de İnsanlığın üretmiş olduğu tüm kültür ürünlerinin belli bir değerler sistemi etrafında yorumlanması, değerlendirilmesi ve bu değerlendirmeler doğrultusunda bunların seçilip bir araya getirilmesi olarak da tanımlanması mümkündür. Burada bu değerlendirmelere esas referanslar kümesinin nasıl oluşturulduğu önem kazanır. Her iki dünya hakkında iyi, kötü, doğru, yanlış, güzel, çirkin şeklinde etik, epistemolojik ve estetik bağlamlarda en çok değerlendirmeye sahip olan sistemler dinlerdir. Dolayısıyla aynı dine inanan ancak farklı ülkelerde, farklı kültürel ortamlarda veya bir kısmı taşrada yaşayan insanlar aynı uygarlığın bir temsilcisi olurlar. Bunun yanında etnik kökene -daha uygun bir çerçeve olarak anadile- bağlı olarak töre de din gibi bir referans kümesidir. Dolayısıyla aynı töreye ve dinî geleneğe bağlı olarak yaşayan insanların da bu gelenekten neşet etmiş bir uygarlığın üyesi olmaları, aynı şehirde yaşayıp yaşamamalarının önüne geçen bir nitelik kazanmalarını sağlar.

1.4. BİLGİ, İNANÇ ve UYGARLIK

Uygarlık, insanın doğaya ve insana karşı mücadelesinde topluca hareket edebilmenin, iş bölümü yapıp organize olarak daha etkili mücadele yöntemleri geliştirmenin adıdır. İnsan uygarlığının materyalist- evrimci bir yaklaşımla değerlendirildiğinde şu ana kadar başarılı bir uygarlık olduğu söylenebilir. Çünkü yeryüzünde yaşayan bir tür olarak insan, doğanın yıkıcı gücüne karşı kendini koruyacak araçlar geliştirerek varlığını devam ettirebildiği gibi diğer türlere karşı da üstün gelerek hâkim tür ünvanını kazanmıştır. Ancak, inşa ettiği bilgi sistemi sayesinde büyük bir yok edici güç kazanan insan, Kuzey Avrupa Kültürü güncel örneğinde görüldüğü gibi ne yeryüzünün cansız maddî varlığını ne diğer canlı türlerini bu büyük gücün yıkıcı etkisinden yeterince korumuştur. İnsanlığın ortak birikimine büyük katkılar sunarak onun vazgeçilmez parçaları olan diğer medeniyetlerin ve kültürlerin insanlarını ve kültürel

birikimlerini de kendi insanlarını da aynı şekilde felaketten felakete sürüklemiştir. Bu durumda insanın asıl mücadelesinin, en azından artık doğaya karşı olandan çok, kendisine karşı olması gerektiği; bu mücadelenin de daha çok gelişmiş teknikten ziyade daha çok gelişmiş değer sistemleriyle yapılabileceği söylenebilir.

Batı Uygarlığı örneğinde, mitolojiden hikâye kısmını ayırıp ana fikri yani insan gibi Tanrı fikrini Felsefe'ye Tanrı potansiyelli insan olarak aktararak sistemleştiren akıl, nefsin Tanrılaşma çabasına hizmete başlamıştır. Nefis, metafizik ve epistemolojik anlamda dış bir kaynağa olabildiğince mesafeli kalarak tamamen ve sadece kendi kabiliyetiyle, varlığıyla ve kaynaklarıyla varlığını önce temellendirmeye ve sonra mükemmelleştirmeye çabalamaktadır. Varlık kaygısını, hiçbir şeye tamamen itimat etmeyip kendini teslim etmeyerek, sürekli şüphe ederek gösteren nefis, kaçınılmaz olarak varlık kaygısından kurtulabileceği tek hal olan Tanrılaşma isteğine⁶⁴ yönelmiş olur.

Bu seyir üzerine nefsin, Batı Uygarlığı tarihi boyunca, sürekli arayışına devam ettiğini görebiliriz. Öyle ki bu arayış, emin olmama hali, Descartes'in "Düşünüyorum, o halde varım"⁶⁵ şeklindeki simgeselleşmiş ifadesine kadar varır. Nefs, nihayet emin olabildiği bir gerçek üzerine sadece kendi kaynaklarından yola çıkarak kompleks bir yapı inşa edebilecektir.

Bu epistemolojik temel üzerine yapılan inşanın, çeşitli kültürel yapılarda nasıl zuhur ettiğine dair örneklerden biri Paul Fayerabend'den aktarılabilir: "Örneğin, bir hekim Orta Afrika'da bir kabile üyesi olan hastasının rahatsızlığının yerini tam olarak saptamak için bir röntgen filmi almak ister. Hasta kabul etmez, hekime bu işi başka bir yöntemle yapmasını söyler: 'Benim içimde neler olup bittiği hiç kimseyi ilgilendirmez.' Buyurun size bilme ve bilgiden hareketle hastayı mümkün en etkili yoldan tedavi etme arzusu ile kişinin vücudunun mahremiyet ve bütünlüğünü koruma arzusu arasında bir anlaşmazlık. Değerler üzerine tartışmak bu türden anlaşmazlıkları ortaya dökmek ve çözmek demektir. Hastanın arzusu makul bir arzu mudur? Vücudun bütünlük ve mahremiyetine değer veren ve akliselim sahibi herkesten bu değerler çerçevesinde

⁶⁴ Yuval Noah Harari, *Homo Deus -Yarının Kısan Bir Tarihi-*, (2016), (Çev.: Poyzan Nur Taneli), Kolektif Kitap, 5. Baskı, İstanbul 2017, s. 234 vd.

Bu kitabın, aslında tamamı ve bizzat kendisi insanın "Tanrılaşma Umudu"nun bir tezahürüdür. Böyle bir kitabın yazılmış olması bir yana, bir, çok satan kitap olması da önemli bir göstergedir

⁶⁵ René Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, (Çev.: İbrahim Ethem Mesut, Sad.: Ali Utku, Kemalettin Kuzucu), 1. Baskı, Babil Yayınları, Erzurum 2000, s.73

davranmasını bekleyen bir topluluk için evet. Fakat bilgi yolundan şaşmam diyen ve etkinliğin her şeyden üstün görüldüğü bir toplulukta hayır (batı uygarlığının geniş bir bölümü bu tarzda işliyor görünüyor.) Etkinliğe ve uzmanların yönetimine değer veren ama özel durumlar için de alan bırakan toplumlarda makul görülmez ama hoş karşılanır ... Çeşitli yaşam tarzlarını tek bir çerçevede sürmeye teşvik eden bir toplumda ise hem makuldür hem de değil ... Bazıları bu arzuyu kabul ve teşvik edecek, bazıları hakaretler yağdırarak onu ileri sürenlerle alay edecektir. Kürtaj, ötenazi, genlerle oynama, suni dölleme ve farklı kültürler arası (entelektüel, politik, ekonomik, askeri) alışverişler hakkındaki tartışmalar, değerlerin düşünce, tutum ve eylemlerimizi nasıl etkilediğini göstermektedir. Bunlardan birçoğu hasım tarafların tüm bilgiye ulaşmış olmalarına, artık dönüp dönüp aynı şeyi tartışıyor olmalarına rağmen sürüp gider. Burada yaşanan gerilim değerler arasındadır, iyi ile kötü ya da yeterli bilgi ile yetersiz bilgi ... arasında veya akıl ile akıldışılık arasında değil (değerlerin sık sık akıl çerçevesinde, onun bir parçasıymış gibi savunulmasına rağmen).”⁶⁶

Bu inşanın bir diğer boyutu ise sanat ve zanaat kavramı etrafında açıklanabilir. Sayısallaştırılmış modern hayat sayısallaştırılamayan sanatı kapalı bir alana sokup "gerçek hayat"tan koparmaktadır. Böylece zanaat, sanattan koparılmış olmaktadır. Sanatsız zanaat ise insanın emeğine yabancılaşmasına neden olur. Bir süre sonra insan aynı şeyleri sürekli tekrar etmeyi zanaat sanan robotlara dönüşür. "Eski sanatlarla modern sanayi arasında süregelen karşıtlık, aslında özel bir durumdur ve aynı zamanda nitelik ve nicelik görüş açıları arasındaki karşıtlığın pratik bir uygulaması gibi bir şeydir; eski sanatlarda nitelik, modern sanayide ise nicelik ağır basmaktadır. Bunu daha iyi anlayabilmek için, her şeyden önce, sanatlarla meslekler ya da ‘sanatçı’ ile ‘zanaatçı’ arasındaki farkın tamamen modern bir fark olduğunu belirtmek yararlı olacaktır, sanki bu fark her şeyde geleneksel anlayış yerine (kutsal şeyler hiçe sayan) ladini bir anlayış yerleştiren sapma ve yozlaşmadan doğmuş gibi! Eskilere göre ‘sanatçı’ (L'artifex) ayrım gözetmeksizin herhangi bir sanatla ya da meslekle uğraşan insandır; oysa bugün bu sözcüklerin kazandığı anlam içerisinde doğrusu o ne sanatçıdır ne de zanaatçı. (Nitekim zanaatçı sözcüğü günden güne modern dilde kaybolma eğilimindedir). Her ikisinden de ayrı bir şeydir; çünkü bu sözcüğün kullanım alanı en azından başlangıçta, oldukça derin

⁶⁶ Paul Fayerabend, *Akla Veda*, (1987), (Çev.: Ertuğrul Başer), 2. Baskı, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 2012, s. 35

bir alanın ilkelerine bağlanmıştı. Eğer meslekler, bir anlamda sanatları içeriyorduyorsa ... bunun nedeni gerçekten niteliksel bir mahiyet taşımalarıydı; zira hiç kimse, neredeyse tanım olarak böyle bir durumu sanata tanımaktan kendini alıkoyamaz. Ancak, bizzat yine bu nedenle, sanat hakkında vardıkları küçültülmüş, daraltılmış sınırlı kanaat içinde modernler sanatı bir nevi kapalı bir alan içine sokmaktadırlar. Böyle olunca da insan etkinliğinin tüm geriye kalan kısmıyla, yani onlara göre sözcüğün kazandığı çok kaba anlam içinde 'reel'i oluşturan hususlar olarak baktıkları şeylerle sanatın hiçbir ilgisi kalmamaktadır."⁶⁷

Kendi bildiklerinde olduğu kadar kendi ürettiklerinden de yola çıkarak ihtiyaçlarını teminat altına almak isteyen nefis, hâlâ tüm üretim sorunlarını çözemediğinden, çoğu zaman ihtiyaçların ötesine geçen bir korkudan kaynaklanan arzuyla hareket eder. Bu da onu israf ekonomisine ulaştırır. Yaşadığı yoksunluk hissini ve endişelerini aşmak için kendinden başka bir bilgi ve ürün kaynağına güven geliştiremeden, bu uygarlık algısının ekonomik sorunlarının çözülmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda örnek olarak iktisat için kabul gören şu tanım ele alınabilir: İhtiyaçlar sonsuz, kaynaklar kıt, iktisat bu duruma çözüm bulma bilimidir.⁶⁸ Ancak bir denkleme "sonsuz" girdiğinde karşısına ne konulursa konulsun yetersizdir yani kıttır. İktisadın ise daha tanımında sonsuzluk vardır. Öyleyse böyle bir paylaşım mümkün değildir. Böyle bir mantıksal açmazı girmesine rağmen iktisat, seçilen ideolojiye göre örtülü bir şekilde birilerini kayırmak zorundadır: Merkantilizmle tüccarı, Kapitalizmle sermaye sahiplerini, Liberalizmle girişimciyi, Sosyalizmle işçi sınıfını, Faşizmle belli bir ırkı vb. Bütün bu ideolojiler denenmesine ve kötü sonuçlar alınmasına rağmen denklemin sonsuz tarafına dokunmaya pek yanaşılmaz. Çünkü sonsuz kısımda insanın doymak bilmez nefsi vardır ve nefsin arzularından taviz vermek pek gündeme gelmez. Yani nefsin sonsuz istekleri olağandır, mutlaka karşılanmalıdır ama kaynakların kıt olması nefsin problemi değildir. Oysa insanın arzuları sınırsız, ihtiyaçları sınırlıdır. Kanaat arzuları doyurmaya, kaynaklar da ihtiyaçları doyurmaya yeter. Ancak daha önce de belirtildiği gibi kendini önceleyerek yola çıkmış bir nefsin kılavuzluğunda kanaat de mümkün olamayacaktır.

⁶⁷ Rene Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, (1962), (Çev.: Mahmut Kanık), 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 79- 80

⁶⁸ Erdoğan Alkin, Kemal Yıldırım, Mustafa Özer, *İktisada Giriş*, 4. Baskı, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2006, s. 3

Roger Garaudy Batı Kültürü içerisinde biri olmasına rağmen ona bir Marksist ve sonra bir Müslüman olarak iki farklı pencereden eleştirel bakabilmiş bir isim olarak Batı Kültürü hakkındaki düşüncelerini yine temel seviyeden bir soruna işaret ederek şöyle ifade ediyor: “Bir medeniyet ki: İnsanı çalışmaya ve tüketmeye indirgeyen, ruhu zekaya indirgeyen, sonsuzluğu miktara indirgeyen bu üç postulata dayanır, böylesi bir medeniyet intihar etmek için hazırlığını yapmıştır. ... Orada ne aşka yer vardır ne dine ne de şiire.”⁶⁹ Böyle bir açıklamanın da yeniden hatırlattığı kavramsal ilişkiler sayesinde denilebilir ki, inancın açıklanabileceği derin bilinçte, biyolojik olarak birbirleriyle oldukça yakın ilişkili olduğu öngörülebilecek hücreler üzerinden ve kavramsal seviyede de birbirlerini hızla ve yoğun olarak çağrıştıracak kadar çok kavram üzerinden komşu olan inanç, aşk, din ve güven kavramları bir kavram bulutu olarak anılabilirler. İnançtan sıyrılmış ve daraltılmış bilginin soğukluğu ne aşka ne dine ne de şiire mahal bırakır. İnsan zihninin kavramsal ve biyolojik olarak sahip olduğu tüm kapasiteden faydalanamamasına neden olan böyle bir yaklaşımın ürettiği uygarlıkta maalesef hiç insanî olamamıştır.

Bilginin nasıl bir uygarlığa kaynaklık edebileceğine J.J. Rousseau’nun bir sözüyle yeni bir boyut eklenebilir: “Faziletin ilmini yapmaya başladıkları gün her şey mahvoldu.”⁷⁰ Herhangi bir şeyin bilgisine veya ilmine sahip olmak başka bir haldir onu uygulamak başka. Daha önce de belirtildiği üzere insanın kesin olarak bilebileceği bir bilgiden, kendi varlığının bilgisinden yola çıkılması, geriye kalan her şeye aynı kesinlikte bilinebilirmiş gibi yaklaşmayı temellendiremez. Ancak bunun dürüstlikle farkına varmak, geriye kalan her şey hakkında tıpkı bilirmişçesine bir kesinlikle inançla yaklaşılabilmesine engel değildir. Yani insan Dekartvari bir kendini bilme ile davrandığı gibi Sokratik bir “Kendini Bil”⁷¹ me etkinliğinde de bulunabilir. İnanç tam da bu zemini sağlar ve böyle bir zemin üzerinde açıklanabilir.

Bu durumda tekrar Rousseau’nun ifadesine dönersek uygarlık yani İnsanlıkla ve tüm ekosistemle bir arada iyi bir şekilde yaşayabilme becerisinin bilgisine sahip olmayı

⁶⁹ Roger Garaudy, *Medeniyetler Diyalogu- İnsanca Yaşamak İçin*, (1977), (Çev.: Cemal Aydın), 1. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 40- 41

⁷⁰ J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s.24

⁷¹ Platon, *Phaidros*, (Çev.: Hamdi Akverdi), 3. Baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s.15

istemenin başka, buna inanmanın ve bu inancın gereğini yaşamanın başka bir hal olduğu çıkarımında bulunulabilir.

İbn-i Haldun'a göre şehir, toplumsal yaşamın son noktası ve artık bozulmaya döndüğü yerdir.⁷² Çünkü “Şehirliler bu dünyanın nimetlerine aşırı meylettiklerinden, zevk ve eğlencelerle çok meşgul olduklarından ve şehvetlerini tatmin etmeye yöneldiklerinden zamanla nefisleri kirlenmiş ve bu kirlilik oranında da iyi ve hayırlı şeylerden uzaklaşmışlardır.”⁷³ Ancak İbn-i Haldun, medeni insandaki bu bozulmanın nasıl giderilebileceğine dair bir fikre de sahiptir: “Bu söylenenlerden, yöneticilerin ve eğitmenlerin idaresi altında olmanın insanlardaki cesaret ve yiğitliği bozduğu sonucu ortaya çıkıyor. Çünkü bu durumlarda yaptırımcı güç haricidir (insanın dışındadır). Oysa (suni olmayan) şer’i eğitim, bu hasletleri bozmaz; çünkü bu durumda yaptırımcı güç zatidir.”⁷⁴ Bu ifadelerden de anlaşılabileceği üzere medenileşmiş ancak ahlâkî erozyona uğramış insanların ancak içselleştirebilecekleri yani inanabilecekleri ahlâkî ilkeler doğrultusunda yaşamalarıyla, bir arada çok sayıda insanın yaşamasından kaynaklanan sorunlar çözülebilir. İbn-i Haldun’un bu önerisi de uygarlık ve inanç ilişkisine oldukça iyi bir temel teşkil eder.

Daha önce de değinildiği gibi doğal ortam ağırlıklı olarak yaşayan insan, doğa şartlarına oldukça bağımlı olur. Bu durum, insanın kontrolü altında olmayan doğal ortamın “kontrol edenine” karşı bir bağımlılık hissi geliştirmesini de sağlar. Oysa kültür ortamında yaşamak etraftaki birçok şeyin insan tarafından kontrol edilebildiği bir ortam demektir. Bu durumda insanın giderek artan oranda bir kendine güven geliştirmesi beklenir bir durum olur. Ancak bu yersiz güven, bir doğal afet veya insan kaynaklı bir kriz durumunda gerçeğin duvarına çarpıncaya kadar sürebilir. Sonra insan yine tıpkı doğal ortamda olduğundaki gibi gerçek kontrol edene iltica etme ihtiyacı hisseder. Dolayısıyla, böyle bir kriz durumunda rasyonel temelli ahlâkî ilkelerin insanın, varlığın ve canlılığın doğasına ne kadar uygun olduğu da ortaya çıkar; “ratio” sadece maddî olarak değil, oluşturmaya çalıştığı değerler açısından da gerçeğin duvarına çarpar. Bu nedenle, insanın gerçekten varlığın, canlılığın ve insanlığın doğasına uygun değerler için,

⁷² İbn-i Haldun, *Mukaddime*, s. I/164

⁷³ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, s. I/164

⁷⁴ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, s. I/168

varlığının ve iradesinin gerçek kaynağına daha çok başvurması gerekir. Bu ise inanç esaslı bir uygarlığa olan ihtiyacın başka bir ifadeyle tespiti olur.

Diğer bir açıdan, insan uygarlığı sadece canlı olarak insanların kurup geliştirdiği, desteklediği bir uygarlık değildir. Bir ekosistem sayesinde varlığını sürdürür insan uygarlığı. Örneğin, insan beslenmek için bitkilerin meyve denilen ve hayvanlar veya insanlar gibi hareketli canlıların faydalanması için özellikle besin olarak hazırlanmış ürünlerinden faydalanır. Elma ağacı insanları besleyerek insan uygarlığına katkıda bulunmaktadır yani. Elbette bunu aynı zamanda kendi varlığını devam ettirmek gibi en temel canlılık motivi gereğince de yapmaktadır. Çünkü bitkiler de havadaki karbondioksiti kullanırlar. Ayrıca bitkilere göre büyük mesafeleri kat edebilen insan ve hayvanlar bitkilerin tohumlarını bitkilerin taşıyabileceklerinden daha geniş coğrafyalara ve belki de sonraki elma ağacı kuşağı için daha elverişli yerlere ulaştırma imkânına kavuşmaktadır. Üstelik bu karşılıklı faydalı ilişki sadece bu gibi özel bir çaba gösterilmeden gerçekleşenlerden ibaret değildir. İnsan ayrıca elma ağacını yetişmesine uygun çevrelerde çeşitli gübrelerle, suyla özellikle besleyerek, yetiştirerek yani özel ve nitelikli bir çaba göstererek de onu destekler. Böylece, elma ağacı ve insan arasında Oksijen Karbondioksit alışverişi, elma gübre alışverişi gibi alışverişler üzerinden bir sistem oluşturulmuş olur. Bu sistemi destekleyen başka birçok bakteri, böcek, hayvan ve doğa olayı da söz konusudur elbette. Elmayı insan sindirim sisteminde sindirmeye yardımcı olan bakteriler, elma ağacının tohumlanmasına yardımcı olan böcekler, arılar gibi. Böyle bir sistemde kısmi olarak faydalı ve var olsalar da aslında dünyanın bu sistem tarafından yönetilen halinde varoluş için pek de elverişli imkân bulamayan başka bazı canlılar ya da diğer bir sistemin şu an uykuda veya pasif halde olduğu da düşünülebilir. Örneğin, dünyanın hâkim gazının Kükürt olduğu, Kükürdün bazı canlılar tarafından yoğun bir şekilde doğaya salındığı, başka bazı canlıların bu gazı yoğun bir şekilde besin üretmekte kullandığı bir sistem karşısında hâkim türünün insan olduğu şimdiki sistem, yaratıcı tarafından desteklenen sistemdir; Şeytanın yoldan saptırmak için söz verdiği sistemdir. Ancak böyle bir sistemin -uygarlığın- hâkim türü olmasına rağmen insan da kendisinin liderliğindeki bu sistemi destekleyen canlılara gerekli ihtimamı göstermek yerine onları har vurup harman savurur şekilde israf etmekte, zulmetmekte, tüketmekte ve onların varlık amaçlarını yerine getirmelerine engel olmaktadır. Böylece soyu tükenen her canlı türü ile birlikte, israf edilen her elma, yok yere zalimane muamelelere tabi

tutulan her hayvan ile birlikte insan kendini destekleyen sistemi, biraz daha zayıf düşürmektedir.

Oysa, bu hareket alanı içinde insanın yaratılış amacına uygun olarak bir uygarlık geliştirmesi oldukça mümkündür. Çünkü görünen o ki üstün olmalarına rağmen, Yaratıcı oyunu ateş ehlinde yana değil insandan yana kullanmıştır. Üstelik onlara karşı destekleyerek. Yaratıcı tarafından desteklenmiş bir su-toprak mahlukunun uygarlığının veya başka bir açıdan Oksijen uygarlığının, ateş veya Kükürt uygarlığına galip gelmesi elbetteki mümkündür.

Bir gün insan uygarlığı geri dönülemez bir şekilde tükendiğinde, ister önceki uygarlık tekrar hâkim olsun ister yazılım “ruhlu” ve metal eksenli yeni bir uygarlık hâkim olsun insan kaybetmiş olacaktır. Böyle bir durumda, insan, İnsanlıktan sonra gelebilecek bir halef uygarlığın şeytanı olarak da anılabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

BİLGİ

Türkçe bir kelime olan bilgi, TDK tarafından insan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü, bili, malumat; öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek, vukuf; insan zekâsının çalışması sonucu ortaya çıkan düşünce ürünü; genel olarak ve ilk sezi durumunda zihnin kavradığı temel düşünceler; bilim; kurallardan yararlanarak kişinin veriye yönelttiği anlam olarak tanımlanmaktadır.⁷⁵

Felsefi bağlamda ise; 1. Genel olarak, öznenin amaçlı yönelimi sonucunda, özne ile nesne arasında kurulan ilişkinin ürünü olan şey. 2. Bir şeyin ayırdına ya da bilincine varma. Bir şeyle aktüel deney yoluyla kurulan yakınlık ya da tanışıklık. 3. Olgu, doğru ya da ödev olarak görülen bir şeye ilişkin açık algı. 4. Biraz daha teknik bir anlam içinde, temellendirilmiş, haklılandırılmış doğru inanç. 5. Doğruluğu mevcut öznel ve nesnel koşullarda, gerekli ve yeterli sayılan delillerle temellendirilmiş önermelerle ifade edilen bilinç içeriğidir denilebilir.⁷⁶

Bilginin kullanılagelen bu tür tanımları olmasına rağmen bilginin ne olduğu, imkânı ve sınırları üzerine tartışmalar nedeniyle büyük bir birikim oluşmuştur. Bilgi hem pratik hem metafizik Felsefe için en temel kavram olduğundan daha çeperlerinin belirlenmesi aşamasında inanç sistemlerini, ideolojileri ve Felsefi Sistemleri sınırlar. Bu nedenle sistemlerini kurmaya çalışan Felsefecilerin yüzleştikleri ilk kavramlardandır. “Bu Felsefeciler tek gerçek bilginin, kanıtlayabildiğimiz ve doğruluğunu ortaya koyabildiğimiz inançlardan oluştuğunu söyler. Onlara göre tek gerçek bilgi kesin bilgidir; ‘kesin olmayan bilgi’ ifadesi çelişkili bir ifadedir. Nihai olmayan sebeplerle bir inancın gerekçelendirilebileceği ve dolayısıyla ‘bilgi’ diye adlandırılmayı hak edebileceği düşüncesini reddederler. Yunanlılar bu mutlak kesin bilgiye episteme dediler ve onu doksa ile yani salt kanı ile karşılaştırdılar.”⁷⁷

İnsan yaşadığı çevre ile sürekli bir alışveriş içindedir. Bu alışverişler sırasında çeşitli ilişkiler kurulur. Bilginin tanımında da belirtildiği üzere bu ilişkilerin en temel

⁷⁵ Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara (14 Mart 2016),

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=bilgi

⁷⁶ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2002, s.155

⁷⁷ Alan Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Şüphencilik – Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş*, (1993), (Çev.: Nur Küçük), 1. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul 2013, s. 18

olanlarından biri ise bilgiyi üreten ilişkidir. Bu ilişki önce bilen (özne) sonra hakkında bilgi sahibi olunanın (nesne) hakkında bir bilinç oluşturur.

İnsan sadece özne ve nesnenin değil bilginin de hakkında bir bilince sahiptir. Bu bilinç ile özneyi ve nesneyi sorgulayabildiği kadar bilginin kendisini de gerçekte olan uyumunu sorgulayarak inceleyebilir. Bu sorgulamasını, kendi varlığından bile şüphe ederek son noktasına vardiyan insan, Descartes'ın "Düşünüyorum öyleyse varım" çıkarımını ile bir temele ulaştırabilmiştir.

2.1. EPİSTEMOLOJİK SORUN

Bilgi üzerine konuşma hakkını bilimsel kurumlar, inanç üzerine konuşma hakkını dinî kurumlar tekellerine aldıklarında nasıl medeniyetler kurulduğunu tüm insanlık birlikte deneyimledi. Oysa bilgi ve inanç arasında bir oraya bir buraya savrulmadan da insanın tüm potansiyelini kullanmasına imkân sağlayan bir kabulle, inanca terkedilmiş bilgi alanlarını ve bilgi olduğu kabul edilen inançları netleştirecek açıklamalarla, tanımlarla veya ilişkilendirmelerle başka türlü bir kültür, medeniyet ve uygarlık hakkında konuşulabilir.

İnsanı, Aristoteles'den mülhem bir şekilde, biyolojik mekanizmasına doğru zamanda doğru şekilde müdahale edildiğinde davranışları anlaşılabilir ve belirlenebilecek maddî varlığından ibaret gören Batılı, teknik odaklı kültür, Hobbes'a atfen, bir kurttan korunma yöntemlerini, nasıl kurdu yok etmek için de kullanıyorsa, başka bir insanı kendisine karşı bir tehlike olarak, yani insanı kurt olarak gördüğünde insanı yok etmek için de kullanır hale gelir. Böyle bir yaklaşım uygarlığı budayan, sakatlayan bir ortam oluşturur. İnsanın, doğaya karşı mücadelesini kolaylaştıran epistemolojik yaklaşımlarla, insana karşı mücadelesini de kazanacağını düşünmesi, bir arada yaşamının neden olduğu sorunları teknik anlamda çözülmüş gibi gösterse de, etik ve estetik değerler bağlamında giderek artan bir vahşileşmeye ve yabanileşmeye neden olur.

Bu düşünce yapısına farklı bir açıdan Alev Alatlının ifadeleri doğrultusunda da oldukça anlamlı bir eleştiri getirmek mümkündür. "Batı zihniyetini şekillendiren, parametrelerini, doğru- yanlış cetvellerini tanzim eden, Eski Yunan. Demokritos'un kâinatı atomlar ve boşluklardan ibaret. Eflatun'un dünyası keskin üçgenlerle dolu,

Aristo'nun mantığı siyah- beyaz kurallarla... Aristo'yu izleyen kuşaklar, akli ve kâinatı onun mantığı ve bilimsel eğilimleri doğrultusunda algılamaya devam ettiler. Çağdaş bilim, matematik, mantık ve kültür Dünya'nın siyah- beyaz olduğu ve bu niteliğinin değişmediği esası üzerine kuruldu. Ağzımızdan çıkan her önerme ya doğru ya da yanlış. Her yasa, her yönetmelik, her kural kesin. Dijital bilgisayarın 0- 1 ikili sistemi, siyah-beyaz dünya anlayışının zaferi gibi. ...Heyhat, sahici dünya Aristo'nun tanımladığı gibi değil.”⁷⁸ Puslu Mantık, Kaos Teorisi⁷⁹ ve Kuantum Fiziği'nin de işaret ettiği yeni bilgi, geleneksel Felsefe'nin bilgi kabullerini de sarsmaktadır. Bu kavramların açtığı kapıdan henüz sistematik bir yeni bilgi teorisi geçmemiş, daha çok popüler kültür ticareti için kullanılmış olsa da, yeni epistemolojinin ilk taşları da döşenmiş bulunmaktadır artık. Hatta bu kavramların ticaretinin yapıyor olması, Batı Felsefesi'nden çağrıştırdığı bir örnek üzerinden, tarihsel olarak bir yenilenme döneminin ilk işareti olarak da okunabilir. Sokrates'in Antik Yunan düşüncesine açtığı “Kendini Bil!” parantezinin yaşadığı dönem için aslında nasıl kıymetli bir çaba olduğunu bugün bile takdir edebilmekteyiz. İlginç olan ise bugünkü Batı Dünyası için benzer süreçlerin yine yaşanmasıdır. Tıpkı o zaman gezgin bilginler olarak anılan Sofistlerin, halkın rağbet gösterdiği retorik gibi alanlarda verdikleri ücretli eğitimlerin benzerlerini bugün ün, şan, şöhret, mutluluk vb. talepler için seminerler vermekteler. Biraz Hint kültüründen, biraz modern psikolojiden toplama kavramlarla, Kişisel Gelişim başlıklı seminerler, kitaplar, kamplar, gruplar veya yaşam koçluğu üzerinden doğrudan verilen “eğitimler”le, modern insanın para, şöhret, mutluluk ve ilgi taleplerini tatmin vaatleri satarak geçinen bu insanların Sokrates'in de eleştirdiği⁸⁰ Sofistlerden farkı pek yoktur. Çünkü Sofistler o dönemde Hikmet (Sophia) başlığı altında demogoji eğitimi bile vermişlerdir. Oysa Hikmet'in gerçek arayıcısı ve seveni olan bazı filozoflar bu uğurda Doğu'ya seyahat etmişler hatta Hikmet'ten hayatlarını devam ettirmek için kâr etmek bir yana, Hikmet uğruna Sokrates gibi hayatlarından vazgeçmişlerdir. Modern Sofistlerin, modern bilimin dogmatizmini eleştiren fiilleriyle, Sokrates'ten sonra girilen epistemoloji labirentinin başlangıç noktasını işaret ettikleri söylenebilir.

⁷⁸ Alev Alatlı, *Hadi Baştan Alalım... Aklın Yolu da Bir Değildir*, 2. Baskı, Destek Yayınları, Ankara 2009, s. 12-13 (Bart Kosko'dan naklen)

⁷⁹ James Gleick, *Kaos Yeni Bir Bilim Teorisi*, (1987), (Çev.:Fikret Üçcan), 11. Baskı, TÜBİTAK, Ankara 2003, s. IV vd.

⁸⁰ Platon, *Sofist*, (Çev.: Cenap Karakaya), Sosyal Yayınları, İstanbul 2000, s.42

İnsanın insana ve doğaya bakışını bahsi geçen teknik aklın ihtiyacı ve çalışma prensibi gereğince önemi vurgulanan bilgi çerçevesinden daha üst bir bağlama yükseltecek bir kavramsal temele ihtiyaç vardır. Öyle ki bu temel üzerine bina edilen bir değerler sisteminde insanın biyolojik varlığını devam ettirmek gibi “temel ihtiyaçlarından” daha fazla şeye ihtiyacı olduğunu kabul edip, gereğince davranmak mümkün olabilsin. Bu ise varlığa, doğaya, insana bilgi kabulünden daha geniş bir çerçevede, inanç gibi bir kavramla yaklaşmayı gerektirir.

Bilgi ve inancın insan düşüncesinin ve yapıp etmelerinin temelinde birlikte yer aldığı bir anlayış için Felsefi bir dokunuş gerektiği kadar, insanın fiziksel, zihinsel varlığını hatta daha ötesinde canlılığın ne olduğunu bugüne kadarki birikimden yola çıkarak yeniden düşünmek ve bundan sonraki ilmi hedefleri bu düşünceler doğrultusunda seçmek de gerekir. Böylece insanın modern zamanlarda, bugüne kadar bilme ile sınırladığı varlıkla olan ilişkisini inanma ile genişleterek birçok fiilini -örneğin, Antik Yunan ve Kuzey Avrupa Kültürü ile doğrudan ilişkili bir düşünce birikimi ve yöntemi olarak Felsefe’den çok, insanın tüm potansiyelini kullanmayı amaçlar bir şekilde ve farklı kültürlerin düşünce üretme teknikleriyle zenginleştirilmiş bir çaba olarak Akletme etkinliğine itibar göstermek gibi- dönüştürme ve tabii ki zenginleştirme imkânına kavuşur. Ancak bu, biyolojik, psikolojik, sosyolojik, teolojik ve antropolojik açılardan da ele alınması ve desteklenmesi gereken yeni bir bağlam olduğundan ve temel bazı başka taşların daha yerlerinden oynatılmasını ve yerlerine konulmasını gerektirdiğinden şimdilik bir biyolojik örnekle yetinilecek ve “Felsefi” dokunuşa ağırlık verilecektir:

“Görsel yolaktaki hücrelerin tetikleyici özelliklerini belirlemek, tek bir hücre içine bir mikroeletrot yerleştirmek gibi hassas bir ustalık gerektiriyor. Bu işlem hayvanın canını yakmadan yapılıyor. Gerçekleştirdikleri maymun deneyinde Amerikalılar hayvanın gözlerinin önüne bir taç konturu koyduklarında, saptayıcı hücreden bekledikleri ilk zayıf tepkiyi aldılar. Bundan cesaretlenip, taç konturunda oynamalar yaparak konturu insan eline çok benzer bir şekle gelene kadar uzattılar. Hücre daha canlı bir şekilde ateşleme yaptı. Deneyi insan elinin şekliyle yinelediklerinde, hücreden gelen kesik kesik impulslar hücrenin amacını keşfetmeye yakın olduklarını gösterdi. Sonunda, bir maymun elinin şeklini verdikleri kontur karşısında ‘Hücre çılgına döndü... hücreden akan elektrik

boşalmaları saniyede 1000 seviyesindeydi.’ Deney, maymunun beynindeki o tek bir hücrenin görevinin maymun elini tanımak olduğunu kanıtladı.”⁸¹

Bu deneye göre, bir maymun beyinde maymun elini tanımak gibi çok spesifik bir göreve hasredilmiş tek bir hücre vardır. Yapılan başka çalışmalara⁸² göre ise kurbağa ve kedi görme sistemlerinde sadece belli türde şeyleri görmekle görevli hücreler ve yapılar olduğu anlaşılmıştır. Canlı bedeninin hücre seviyesinde özelleşmiş bu tür görevlerini, herhangi bir kültürel değere göre seçilen bir kavram etrafında birleştirmek, yorumlamak bazı potansiyel yeteneklerin bu esnada pasifleştirilmesine neden olabilir. Bu çalışmanın gösterdiği gibi, maymun elini tanımak için özelleşmiş bir hücre söz konusuysa beyindeki milyarlarca hücrenin her birinin başka ne gibi görevleri olabileceğini anlamak hem bilgi kabulünü hem evren ve canlı algısını radikal bir biçimde değiştirebilir. Başka bir varsayımsal örnek olarak, doğrusal zaman algısının çok net tanımlandığı ve öncelendiği bir toplumda, insan vücudunda zamanı farklı bir şekilde algılayabilen bir hücre veya organın olması durumunda, bu organın algıladıklarını ifade etme imkânının oldukça sınırlanmış olabileceğinden bahsedilebilir. Bu durumda bir insanın, bu organın veya hücrenin sağladığı bilgiyi sistematize etmeye, anlamlandırmaya yönelik göstereceği çabalar, en hafifinden görmezden gelinebilir ve belki insanın toplumdan dışlanmasına varan tepkiler görmesine neden olabilir demektir. Bu gibi örnekler, hemen her toplumda kabul gören ve reddedilen kavramlar ve kabuller çerçevesinde bir bilgi anlayışının inşa edildiğini delillendirir. Bu da bilginin kültürel bir inşa olduğu anlamına gelir.

Bu bağlamda, bahsedilen örneklerde olduğu gibi, nasılı yeni anlaşılmış mekanizmaların ürettiği bilgiler göstermektedir ki, nasılı henüz açıklanmamış ama ürettiği bilgilerden faydalanmaktan geri durulmamış kimi mekanizmalar, kültürel bilgi kabulüyle desteklenmiyor olsalar dahi, kişisel inançlar olarak, bireysel epistemolojik anlayışlara zaten dahil edilmektedir. Bu nedenle sistemli bir şekilde ve herkes için epistemoloji ile ilgilenenlerce de -yani bireysel bir bilme çerçevesi için değil, profesyonel bir amaçla-, inanca gerekli ağırlığı veren bir tavırla, henüz bilimsel temeli açıklığa kavuşmamış bilme yolları da bilgiye dahil edilerek bilginin sınırları genişletilebilir ve daha kapsamlı bir varoluş ve uygarlık bilincine kavuşulabilir. Böyle çalışmalar için illa

⁸¹ Alan Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Şüphencilik – Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş*, s. 109 (Otago Daily Times, 26 Şubat 1972, s. 18’den naklen)

⁸² Alan Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Şüphencilik – Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş*, s. 107-108

ve öncelikle fizik temelli incelemelerin, keşiflerin beklenmesi gerekmez. Oluşturulabilecek yeni sistematiklerle bugün inanç olarak kodlanmış birçok bilgi, “yeni bilgi” sıfatını kazanabilir.

Hâlihazırdaki epistemolojik yapının sorunlu yönlerinden birine daha işaret eden bir alıntı ile devam etmek gerekirse: “İktisatçılar üzerinde çalıştıkları teorik alana bilim demeye, bilimsel zorunluluklarından, bilimin yönteminden, bilimsel tahminlerden söz etmeye bayılırlar. Bu kadar çok ‘bilim’ lafı duyan sokaktaki adam da, iktisadın doğruluğu tüm iktisatçılar tarafından kabul edilmiş ve kesinkes kanıtlanmış teorilerle dolu olduğunu zanneder. Bilimsellik iddiası, şüphesiz profesyonel iktisatçının, aldığı ücret karşılığında topluma bir şeyler verdiğine inanmasında ve ücret ödeyenleri ikna etmesinde önemli bir unsurdur. Ne var ki, dış dünyaya karşı özenle korunan bu ‘bilimin’ içine girildiğinde, değişik bir manzara ile karşılaşılır; dışarıdan aynı paradigma içinde gibi duran iktisatçıların bile en basit kavramlar üstünde anlaşılmadıkları, kanlı-bıçaklı oldukları görülür. Hele günlük sorunların ayrıntılarına indikçe, birbiri ile hemfikir iki iktisatçı bulmak imkânsızlaşır. Samuelson, bu sorunu şöyle özetliyor: ‘Parlamento 6 iktisatçıya fikir danışsa, 7 fikir gelirdi. İkisi şüphesiz kolay fikir değiştiren Bay Keynes’ten’.”⁸³

Ekonomik bilgi hakkındaki böyle bir örnek, sadece bilginin “bilim” profesyonellerinin kanaatleri doğrultusunda inşa edilmesine değil, aynı zamanda bilginin iktidar tarafından seçilmesine de delil olur. Çünkü üzerinde güç sahibi olmanın arzulandığı ekonomik değerler hakkında, neyin bilgi olup olmadığının belirlenmesi de bir güç sorunu olur. Bugün Dolar’ın diğer para birimleri karşısındaki kıymetinin maddî ve nesnel esaslardan çok itibari olarak belirlenmesi, güçlü bir ABD var oldukça Dolar’ın kıymetli olacağı anlamına gelir. Dolayısıyla neyin ne kadar maddî kıymetinin olacağının da ekonomi alanında olduğu gibi başka her alanda da muktedirler tarafından belirlendiği söylenebilir.

Modern bilgi kabulünün sorunlarından bir diğeri ise reddedilen alternatif bilgi sistemlerinin, aslında dünyaya kabul ettirilmeye çalışıldığı gibi çokta anlamsız olmadığının giderek daha fazla vurgulanmasıdır. René Guénon, bu bağlamda simya ve kimya ilişkisini şu ifadelerle açıklıyor: "Simya konusunda modernlerin bilgisizliğine gelince, en azından astroloji konusundaki bilgisizlikleri kadar büyüktür. Gerçek Simya

⁸³ Asaf Savaş Akat, *İktisadi Analiz*, Efil Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1980, s. 67

aslında Kozmoloji alanına ait bir bilimdi, fakat aynı zamanda, 'makrokozmos'un 'mikrokozmos'a, büyük evrenin küçük evrene benzerliği gereğince, beşeri alana da uygulanabiliyordu. Ayrıca Simya, özellikle salt manevi alana geçişi sağlamak amacıyla kurulmuştu. Bu geçiş Simya öğretimlerine simgesel bir değer ve üstün bir anlam veriyordu ve onu 'geleneksel bilimler'in en kapsamlı örneklerinden biri yapıyordu. Modern Kimya'nın doğmasına yol açan bu Simya değildir; Simyayla onun hiçbir ilişkisi yoktur. Aksine Modern Kimya, Simya'nın bir bozuntusudur; kelimenin en kesin anlamıyla, onun bir sapmasıdır; belki de Ortaçağ'dan beri, simgelerin gerçek anlamını kavramaktan aciz, her şeyi harfi harfine alan ve bütün bunlarda sadece maddî işlemlerin söz konusu olduğunu sanarak, az çok düzensiz bir deneyciliğe girişen kimi insanların anlayışsızlığının yol açtığı bir sapmadır bu. Simyacıların alay yollu 'körükçüler' ve 'kömür yakıcıları' diye nitelendirdikleri bu kişiler bugünkü Kimyacıların gerçek öncüleri, müjdecileri olmuşlardır. İşte modern bilim, eski bilimlerin kırıntıları yardımıyla ve eski bilimlerin reddedip, cahillere ve 'din dışı kimselere' terk ettiği malzemelerle bu şekilde kurulmuştur."⁸⁴

Modern epistemoloji'nin reddettiği alternatif bilgi sistemlerinin, reddetmekle yok olmayacağını bildirir bir şekilde yeniden ve daha güçlü bir halde gündeme gelmeye başlamasının nedenlerini ise Brian Fay şu şekilde açıklıyor: "Toplumsal araştırmaların bilimselliği meselesi popüleritesini yitirdi. Bunun sebeplerinden biri, doğa biliminin bir zamanlar birçok kimsede yarattığı hürmeti artık yaratmaz olmasıdır. Eskiden toplumsal araştırmalar Felsefesinin dayandığı önvarsayım, doğa bilimlerinin bütün bilişsel girişimleri ölçen bir mihenk olduğuydu. Ancak bugünkü entelektüel iklimde doğa bilimleri bu ayrıcalıklı konumunu yitirdi. Bunun nedenleri karmaşık: Bunlar arasında, Temel Bilimlerin yönetimler ve endüstri tarafından nükleer silahlanma gibi alanlarda suistimali, doğa bilimlerinin esinlediği teknolojinin tehlikeleri, ekolojik felaketleri haber veren tehlikeler, alternatif bilgi biçimleri konusundaki yaygın bilinç ve bilimlerin çizdiği, soğuk ve kayıtsız bir evrende yaşayan insanlık portresi bulunuyor. Fakat entelektüel

---

⁸⁴ Rene Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, (1927), (Çev.: Mahmut Kanık), 2. Baskı, Hece Yayınları, Ankara 2009, s. 87-88

etkinliğin paradigması olan bilimin Felsefe alanında çöküşü, pozitivistizmin ölümü ve bunun doğal sonucu olarak da perspektifçiliğin doğuşuyla bağlantılıdır."⁸⁵

İnsanın bilgi edinmek için uyaranları toplamak üzere görevli olan algı organlarının çalışma mantığı üzerinden de bilgiye yaklaşılsa, varlığa ve bilgiye karşı tavır farkları konusunda önemli tespitler yapılabilir. Örneğin ses ve ışık aracılığıyla varlıktan gelen uyaranlar, insanın varlıkla doğrudan temas etmesine gerek bırakmadan göz ve kulakla toplanabilmektedir. Diğer taraftan, tat, koku ve dokunma hisleri üzerinden varlıktan gelen bilgileri almak, temas halinde olmayı zaruri kılar.

Işık, varlığın kendisinden bir parça taşımaz. Varlığın görseelliği, ışığın varlıktan yansıyıp, çeşitli şekillerde kırılması ile oluşturulur. Dolayısıyla, bu durumda varlığa dair bir bilgi edinilmesine rağmen, bu çoğu zaman görece ikincil derecede önemli bir bilgi olur. Ses de aynı şekilde varlığın kendisinden bir parçayı değil, varlığın havayı nasıl titreştirdiği bilgisini taşır. Bu bilgiler bağlamına göre zaman zaman aslî bir öneme sahip olabilirler ancak varlığa dair aslî bilgiler çoğu zaman bu niteliklerin sergileyebileceklerinden daha derindedirler.

Tat, koku ve doku bilgisi ise hem varlıkla doğrudan temas etmeyi gerektirirler hem de görüntü ve sese göre varlığın özüne dair daha yakîn bir bilgi verebilirler. Tat ve kokuyu algılamak, varlıktan parçacıkların algı organlarına ulaşmasını hatta bu parçacıkların insan bünyesine katılmasını gerektirir. Her zaman beslenme amacıyla varlığa yaklaşılmadığı gerçeğine rağmen beslenme gibi insan vücudu için en temel gereksinimlerden birinin de tat ve kokuyla olan sıkı ilişkisi, tat ve kokunun varlığa dair aslî bilgiyi taşıma konusunda görüntü ve sestten daha doğrudan bir yetkisi olduğu gerçeğini delillendirir.

Diğer taraftan görüntü ve sesin, tat, koku ve dokuya oranla daha uzak mesafelerden algılanabilmesi onlara görece bir üstünlük sağlar görünmektedir. İnsan böylece, doğrudan temasın imkânsız veya tehlikeli olduğu durumlar hakkında yine de bilgi edinebilmektedir. Görüntü ve sesin bu göreceli avantaj nedeniyle, insanın varlığa epistemolojik yaklaşımının temel belirleyicisi olmaları ise insanla varlık arasındaki mesafeyi artırır ve doğal olarak elde edilen bilginin gürültü ve bozulmalardan daha fazla etkilenmesine neden olur. Dolayısıyla görüntü ve sesle bilgi elde edilmesine dayanan birçok sistem,

⁸⁵ Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi -Çok Kültürlü Bir Yaklaşım*, (1996), (Çev.: İsmail Türkmen), 3. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s. 12

varlığın kendisini doğrudan deneyimleme durumuna göre oldukça aldatıcı kurgusal gerçeklik algılarının oluşmasına neden olur.

Bu çıkarımdan devam edilirse, insanın herhangi bir varlığın kendisini doğrudan deneyimlemesi ile elde edebileceği bilgiden daha doğrudan bir bilginin ise insanın var olmayı, varoluşun bizzat kendisini doğrudan deneyimlemesini sağlayan, kendi varoluşu, kendi zihni, kendi bedeni hakkında, içsel bir bakışla ve incelemeyle elde edebileceği bilgi olduğu ortaya çıkar. Bu ise, insanın, “Kendini Bil”mesidir. “Niçindir ki dış dünyanın bilgisini kazanmada çok daha başarılı olmuşken anlığı keşfetme uğraşında böylesine az ilerleme elde ettik? Uzak yıldızların ve bulutsuların kendilerine uyumlu olarak davranıyor göründükleri yasalar bulduk; ama çok daha yakınımızda yatan ve ulaşabilmek için apaçık bir ayrıcalıktan yararlanıyor görüldüğümüz insan anlığını anlamada eşit ölçüde başarılı olamadık.”⁸⁶

Bütün açıklamalardan sonra denilebilir ki, “Modern Dünya sistemi, sistemsel bir kriz içindedir, bunun sonucunda bilgi yapılarımızda da bir kriz söz konusudur. Bundan dolayı, bir değil iki temel toplumsal belirsizlikle karşı karşıyayız. Bu belirsizliklerden ilki; inşa etmekte olduğumuz yeni tarihsel sistemin doğasının ne olacağıdır. İkincisi ise; inşa etmekte olduğumuz yeni bilgi yapılarının epistemolojisinin ne olacağıdır.”⁸⁷

Geleneksel ve Felsefi Bilgi kabulünün sorunlu alanlarına dair başka örneklerde verilebilir ancak, “Değerlerimiz, yaptığımız bilimin bütünleyici bir parçasıdır; bu anlamda bilim her zaman için Felsefedir.”⁸⁸ gibi bir ifadeyle bilgi sorununun özetlenmesi daha uygun görünmektedir.

2.2. BİLGİ - DİL İLİŞKİSİ

Dil, her kültürün en temel ögesi ve alameti farikasıdır. Dolayısıyla, değişen coğrafi, tarihsel, geleneksel, dinî ve konjonktürel ihtiyaçlar doğrultusunda farklı şekillerde kurgulanır. Kültürlerin zaman, varlık, canlılık, insan ve uygarlık algılarının zuhur ettiği diller, bu nedenle çok farklı gramer kurallarına ve deyimlere, kelimelere, atasözlerine sahip olabilmektedirler. Bilgi ile dil arasındaki ilişkinin yakınlığı kadar dil ile kültür

⁸⁶ Walter Kaufmann, *İnsanı Anlamak-1 Goethe Kant Hegel*, (Çev.: Aziz Yardımlı), 2. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul 1997, s. 20

⁸⁷ Immanuel Wallerstein, *Bilginin Belirsizlikleri*, s. 64.

⁸⁸ Immanuel Wallerstein, *Bilginin Belirsizlikleri*, s. 155.

arasındaki yakın ilişki nedeniyle bilgi adı verilen kabulün gerçekliğe dair olmasından çok bir kültürün gerçeklik algısına dair olduğunu söylemek mümkündür. Yani bilgi kabulü de aslında bir kültürel inşadır.

Bilgi ve dil ile kültür arasındaki bu ilişki kültürün sonraki kuşaklara iletimi açısından da önem arz etmektedir. Dil, daha özeldir yazı odaklı bir kültür olarak Kuzey Avrupa ve AvroAmerika göreneğinin küresel çapta kendini dayatması nedeniyle, yazılı kültür iletiminin yeğ tutulur hale gelmesi, güncel birçok yerel kültür savunusunun geleneksel bilgi iletimi yöntemlerinin de savunusunu yapmasını gerektirmiştir. Özellikle geleneksel bilginin iletilmesi için yazıdan çok sözlü kültür ürünleri ve davranış örnekleri gibi yolların kullanılması, dilin kullanımının sınırlarının örtük bir farkındalığı anlamına geldiği şeklinde de yorumlanabilir. Bu durumlarda bazen atasözleri gibi yine dilsel bir imkân kullanılmış olsa da tıpkı şiir gibi atasözlerinin de dilin sınırlarına sığmayan ve zaman zaman bulanıklaşan bir alandan haber verir nitelikte olduğunun farkına varılması gerekmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla atasözlerinin ve şiirin dilin sınır taşı olduğu söylenebilir; ötesinde, başka bir lisana ihtiyaç duyulur hale gelir.

Geleneğin sonraki kuşaklara dil üzerinden aktarılması çabalarını, Heinz Kimmerle'nin *Afrika'da Felsefe - Afrika Felsefesi Kültürlerarası Bir Felsefe Kavramına Doğru* isimli eserinden alıntılarla örneklendirmek uygun olabilir. Örneğin geleneksel bilginin aktarılmasına dair, yazarın ve incelediği bazı Afrikalı düşünürlerin atasözlerini öne çıkaran görüşleri, şu ifadelerle temsil edilebilir: “Atasözleri, Gyekye'nin serimlemesinde Afrika düşüncesinin kaynakları olarak, birinci sırada anılıyorlar ve başka yazarlar tarafından da öncelikli olarak kullanılıyorlar. Neden? Atasözleriyle felsefe dili arasındaki özel bağıntı nerede yatıyor? Atasözlerinde, belirli deneyimler üzerinde düşünmenin sonuçları ‘teleskopik’ olarak özetlenmiştir. Atasözleri deneyimden ‘damıtılmışlar’dır. ‘Eliptik (eksiltili) ve enzimematik’ anlatım biçimiyle nitelendirilirler. Çoğu kez ‘çekirdeksi’ ve ‘özlü’ ya da ‘şifreli’ olarak tanımlanırlar. Bu açılarından, Akan atasözleri, aforizmasal felsefeyle, örnekse, Heraklit'in ya da Sokrates'in felsefeleriyle karşılaştırılıyorlar.”⁹⁰

⁸⁹ Heinz Kimmerle, *Afrika'da Felsefe- Afrika Felsefesi Kültürlerarası bir Felsefe Kavramına Doğru*, s. 131

⁹⁰ Heinz Kimmerle, *Afrika'da Felsefe- Afrika Felsefesi Kültürlerarası bir Felsefe Kavramına Doğru*, s. 130

Dilin, sözlü olarak da oldukça yetkin bir şekilde düşüncüyü iletebileceği bu ifadelerden de açık bir şekilde çıkarılabilir. Sözlü dilin zamana ve mekâna daha fazla bağımlı olma gibi dezavantajları ise etkililik ve özelleştirilebilirlik gibi avantajlarıyla birlikte ele alındığında önemsizleşebilir. Örneğin, Sokrates, yazılı bir eser bırakmamıştı ama konuşmalarının etkisi binlerce yıl sonra bile hâlâ kendini hissettirmektedir. Yazılı dilinse, hayatı kolaylaştırdığı sanılan zamana direnebilme ve uzak mesafelere iletebilme özellikleri, daha önce vurgulandığı gibi dilin sahip olduğu kısıtlı, etkililik ve kullanışlılık yönünü daha da kaybetmesine neden olmaktadır.

Bu çerçevede, dille ifade dilen bilgilerin gerçeği temsil etme kapasitesinin sınırlılığı ve hayata yansımalarının eksikliği üzerine ilginç bir örnek olarak “Düşünme işi, dilin içinde ve dilin üzerinde gerçekleşir.”⁹¹ ifadelerini kullanan Kimmerle’nin bu çalışmasının bizzat kendisi verilebilir. Bahsi geçen tespitiye rağmen yazarın sonraki sayfalarda örnek olarak bahsettiği bir duruma yaklaşımı dilin sınırlarının bilgisine sahip olmasına rağmen, yargılarına ve davranışlarına yansımalarının sınırlı kaldığını göstermektedir. Yazar, Afrika’da bulunduğu sırada sekreterliğini yapmış bir kişinin bazı davranışlarından yola çıkarak Afrikalı zihin yapısı hakkında çıkarımda bulunmaktadır. Konaklama sorununu daha önceden çözmeyen sekreterinin bu davranışı hakkında şu ifadeleri kullanıyor: “Sekreterim adımı mektuplardan biliyor ve cismen görüldüğüm andan itibaren, benim konaklamamla ilgilenmeye çalışıyor. Kağıt üzerinde haftalar önce düzenlenmiş olan şeyi eyleme dönüştürebilmek için, fiziksel varlığımın baskısının gerekli olduğunu anlıyorum.”⁹² Sekreterin yazılı ortamda aldığı bilginin ancak fiziksel gerçekleşmenin baskısını beklediği çıkarımı eksiktir. Çünkü dille ve üstelik kağıt üzerinde aktarılabilen bilgi sınırlıdır. Sekreter, olayın gerçekleşmesi ile olay hakkında daha ayrıntılı bilgiyi, yani sadece dil ile ifade edilenden ve bunun kağıt üzerine aktarılabileninden fazlasını çıkarma imkânına kavuşur. Yazarın bu eleştirisi dile olan güvenden, böyle bir kültürden gelmesinden kaynaklanmaktadır. Sekreterin davranışı ise dile olan sınırlı güvenden kaynaklanmaktadır. Sekreter daha fazla gerçekliğe ihtiyaç duymaktadır. Yüzyüze gelince ortaya çıkacak fiziksel ve psikolojik özelliklerin birçoğu ya dile ve yazıya sığmaz ya da yazılması pratik olmaz. Yazıyla bildirilen sınırlı bilgi ya eksik kısımları bir

⁹¹ Heinz Kimmerle, *Afrika'da Felsefe- Afrika Felsefesi Kültürlerarası bir Felsefe Kavramına Doğru*, s. 28

⁹² Heinz Kimmerle, *Afrika'da Felsefe- Afrika Felsefesi Kültürlerarası bir Felsefe Kavramına Doğru*, s. 31- 32

zihinsel kurguyla tamamlanarak ya da kişisel özellikler umursanmadan herhangi bir şekilde tamamlanır. Bu durumlar arasındaki fark insana özel bir konaklama çözümü sağlayıp sağlamama açısından önemlidir ve toplamda kültürün ve medeniyetin seviyesini belirler. Dolayısıyla düşüncenin dili aştığını bilme ile buna göre davranma arasında büyük bir fark vardır.

Sekreter kurguya değil gerçeğe itimat etmektedir. Yazar ise kurgu ile yetinebilmekte ve bu kurguya göre öngörülebilir bir yaşam deneyimi ummaktadır. Sekreter, sadece henüz, uzun mesafeler arasında güvenilir bir yolla bilgi edinebileceği, dilden farklı bir lisana sahip değildir. Yazarın hâkim olduğu dil, dünya çapındaki mesafelere ve zamana karşın etkin olabilmesine rağmen modern fiziğin dayandığı zaman ve mekan sınırları, aynı zamanda dilin sınırlarına da dayanıldığını ifade eder gibidir. Ayrıca yazarın içinde yetiştiği kültürün dilden farklı lisanlarla bilgi iletiminin imkânına dair kabulleri, dilin ve bilginin de sınırlarını belirlemiş olmaktadır.

Bunun dışında Kimmerle geleneksel bilginin bilgi iletim yolu olarak genel anlamda formel olmayan eğitim yollarının öne çıktığını belirtir. “Geleneksel eğitim, resmî değildir, her şeyden önce, aile içinde, yaşlı ve genç kuşakların bir arada yaşamasıyla gerçekleşir.”⁹³ Böyle bir eğitim ortamı, bilginin sözel olarak iletilmesine olduğu kadar, davranışsal örnekler yoluyla da iletilmesine imkân sağlar. Böylece bilginin yazılı olarak ve resmî kurumlarla iletilmesine göre daha çok içselleştirilmesi ve dolayısıyla ahlâkî olarak daha iyi davranışlara yöneltmesi mümkün olur.

Bilgi, insanın varlıkla olan ilişkisini varlığın bizzat kendisi ile değil göstergeleri üzerinden mümkün hale getirir. Ancak hiçbir gösterge işaret ettiği varlığa tam anlamıyla eşit ve denk olamaz. Bu nedenle göstergeler üzerinden varlıkla kurulan her ilişki, her zaman ve zeminde yetersiz ve eksik bir ilişkidir.

Varlık hakkındaki bilgilerin taşıyıcısı olarak kullandığımız kavramlar ve önermeler dilin imkânı ile oluşturulurlar. Dolayısıyla dil, evreni, gerçekliği ve hayatı simüle eder. İnsan beyninin sol yarısının bir çalışma yöntemi olarak dilin göstergeler üzerinden kurgu bir evren oluşturmaya benzer bir şekilde, bir diğer çalışma yöntemi olan matematik de

⁹³ Heinz Kimmerle, *Afrika'da Felsefe- Afrika Felsefesi Kültürlerarası bir Felsefe Kavramına Doğru*, s. 200

gerçekliği semboller ile simüle eder. Bu kurgu varlık algısının yol açtığı bir sorunu matematiksel bir örnek üzerinden ele almak mümkündür.

Örneğin, bir “bu” sisteminin hangi girdilerden hangi sonuçları üreteceğini öngörmeye çalışan elli değişkenli bir formül kurulmuş olsun. Böyle çok fazla değişkenli yani karmaşık her sistemde olduğu gibi bu değişkenler de çıktısı olacakları başka formülleri, yani eş veya alt sistemlerin işleyişini temsil ederler. Ancak sayısal bilimlerde sıkça yapıldığı gibi “bu” sistemini etkileyen başka bir değişken görece önemsiz kabul edilip göz ardı edilmişse ortaya çıkan öngörü, ellibir değişkenli bir kurguya göre gerçekle daha az uyumlu olacaktır. “bu”nun çıktısının bir başka sistem için girdi kabul edildiği gerçeği de hesaba katıldığında giderek artan oranda bir uyumsuzluk birikecek ve daha karmaşık, büyük bir sistemde bu hatalar gerçeklikle oldukça uyumsuz çıktılar üretecek demektir.

İşte dil de tıpkı Matematik gibi, dünyayı temel ve/veya ilk kabuller, önermeler, bilgiler ışığında ve mantık kurallarına göre adım adım inşa eder. Böyle bir kurgu sistemde her bir bilgi, mantık kuralları ile bir önceki adımdaki kabullerle ve kurgunun geneli ile test edilir. Bu, sistemin tutarlılığını sağlar. Ancak geçerlilik, yani kabullerin gerçekle uyumluluğu hâlâ bu kurgunun zayıf noktasıdır. Çünkü kavramlar birbirlerine atfen ifade edilebilirler. Sürekli birbirine atıf yapan kavramlarla, belki içsel tutarlılığı olan ancak dışardan girilmesi zor, kapalı bir sistem oluşur. Buradan da ancak Totoloji üretilir, yeni bilgi üretilmez. Bilgi, gerçeklikle “doğru” bir ilişki içinde olmak zorundadır.

Dil üzerinden kurulmuş böyle bir sisteme, sistemin gerçeği tam temsil ettiği, doğal olarak keşfedildiği kabul edildiğinde de, gerçeği kısmen temsil ettiği ve dolayısıyla inşa edildiği kabul edildiğinde de bir zihnin dışarıdan dahil olması sorunu bizi bilginin dilden önce başka bir mekanizmayla edinildiği sonucuna ulaştırır. “Çocuklar kendi anadillerini öğrenme konusunda mucizevi bir başarı sergilerler. Bunu nasıl yaparlar? Bazen bir çocuğa bir sözcüğün anlamını başka sözcükler kullanarak öğretiriz: ‘Birader’ erkek kardeş anlamına gelir deriz. Ama son derece açıktır ki, bu işlemin işe yaraması için, anlamları sözlü olarak açıklanmamış sözcükleri çocuğun zaten anlıyor olması gerekir. Sözcükleri tanımlama ya da anlamlarını açıklama girişimi, anlamlara ilişkin mevcut bilgilere tutunarak gerçekleşir ve eğer o ön bilgiler yoksa başarılı olamaz. ‘Erkek’ ve

‘kardeş’ kelimelerinin anlamını bilmeyen çocuğa, ‘birader’ kelimesinin anlamının açıklanması çocuğu bilgilendirmeyecektir.”⁹⁴

Dilin gerçeği temsil etme kabiliyeti elbette hâlâ söz konusudur. Fakat dil denilen bu kurgu sisteme mantıksal işlemler yoluyla bilgi girişi olamayacağı ortadayken nasıl olurda gerçeği temsil kabiliyetini gelişip değişerek koruyabilir? Bu durumda sisteme bilgi girişi ancak sistem dışı kaynaklar yani -‘tümevarım ve tümdengelim karşı analoji’ karşıtlığını çağrıştırır bir şekilde bilgiye karşı- inanç ile mümkün olur.

Diğer bir ifadeyle dil ile ifade edilen herhangi bir bilginin, temel kavramlarına denk düşen kelimelerin bir gerçekliğe karşılık geldiğine dair bir inanç söz konusudur. Bu inanç gereğince ihtiyaç duyulan her durumda gerçeğin bir kısmına denk geldiği kabul edilen yeni kelimeler üretilir veya var olan bir kelime bu yeni ihtiyacı gidermek üzere bir yan anlama kavuşturulur.

Dille oluşturulmuş böyle bir kurgu varlık anlayışının geçerliliği, ancak kelimelerin ve deyimlerin her bir varlığı, hali ve olayı o varlığın, halin ve olayın benzersizliği, biricikliği ile birebir uyumlu bir şekilde temsil kabiliyeti kazanmaları ile mümkün olur. Bu durumda insan, şahit olduğu her bir varlığı, hali ve olayı tek tek adlandırarak, başka anlamlara da gelen ve dolayısıyla bu anlamlar üzerinden yersiz çağrışımlara neden olan çok anlamlı kelimeler yerine, her bir varlığı olduğu gibi temsil eden bir kelime ile varlığın kendisini düşünme, o varlık hakkında edinilen bilgileri başka varlıklarınki ile karışmadan tek bir başlık altında toplama imkânına kavuşmuş olur.

Bu yöntem dilin temsil gücü üzerinden, varlığı gerçeğe daha uygun bir şekilde anlamayı sağlar. Çünkü dilin temsil kabiliyetinin, sahip olduğu kelime ve kalıp sayısının fazlalığı ve güçlü gramer yapısı ile mümkün olacağı ortadadır. Bu nedenle yaklaşık yüzbin kelime varlığı olan bir dilin sağladığı evren, insan ve uygarlık algısı ile beşyüzbin kelime varlığı olan bir dilin sağladığı algı bir olmaz. Ancak böyle bir dilin pratikliği kaybolur. Etraftaki her şeyi kendine has bir isimle adlandırmak, giderek dili milyonlarca kelimelik bir boyuta ulaştıracağından, böyle bir dilin öğrenilmesi de kullanılması da pratik olmaktan çıkar. Oysaki dilin asıl varlık amacı iletişim kurdurmaktır. Dil, iletişim görevini yerine getirebilmesi için pratik kalmak zorundadır.

⁹⁴ Alan Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Şüphencilik – Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş*, s. 30

Öyleyse dil, gündelik iletişim ihtiyacı için oldukça kullanışlıdır ancak varlığı, canlılığı, uygarlığı anlamak ve üzerinde konuşmak için yetersizdir. Bu yetersizliğin aşılması için tamamen bu üst düzey yapıların, kurguların adlandırılması, tartışılması vb. gibi amaçlara has bir dil geliştirmek çözüm olarak düşünülebilir. Böylece dil hem gündelik iletişim ihtiyacını gidermek hem de karmaşık sistemleri simüle etmek gibi iki uç görev için birlikte kullanılabilir. Ancak bu durumda da bu dili bilen ve konuşan bir insanın gündelik hayatı ile, dolayısıyla, diğer insanlarla, bir ferdi olduğu toplumla, bu toplumun kültürüyle olan ilişkisinin zayıflayacağını kestirmek zor olmasa gerek. Dilin bu sınırlılığı, insanı gerçekten, tam da böyle koparmaktadır.

İşte bu, dil bariyeridir. Aslen iletişim amaçlı olan dilin, tüm insanlığın birikimlerini temsil edebilen, çok karmaşık sistemler olan kültür, medeniyet, uygarlık gibi yapılar, varoluş ve hatta bilgi üzerine düşünmek ve konuşmak için zorlanması ile kurulmaya çalışılan insan zihni ve varlık ilişkisi, dilin bu tür kısıtları nedeniyle ancak belli bir seviyeye kadar anlamlı bilgi üretebilir.

Bu durumda, gerçek anlamda bir uygarlıktan bir nebze olsun söz edilebilmesi için güçlü bir dile ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bir kültür bugüne kadarki örneklerden de çıkarılabileceği üzere medeniyet aşamasını birkaç yüzbin kelimelik bir dille idare edebilmektedir. Ancak dünya çapında bir açılım büyük ihtimalle milyon kelimelik bir dilin başa çıkabileceği bir alandır. Böyle bir dil muhakkak ki sınırlarına ulaşmış demektir. Diğer açıdan dünyanın coğrafi anlamda sınırları, dil kavramı için de sınırlardır. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm insanların kavimler halinde yaratılmalarını birbirlerini tanımaları sebebine bağlamakla⁹⁵, kavim ölçeğindeki kültürler için iletişim amaçlı dilin sınırına dair de bir sınıra işaret etmektedir. Dolayısıyla küresel ölçekte bir kültürden bahsedebilmek için dilin sınırlarının da genişletilmesi gerektiği ortaya çıkar.

Bu noktadan itibaren dil gibi başka lisanlara olan ihtiyaç ortaya serilmiş olur. Müzik, renk, şekil, tat, koku ve doku “alfabe”leriyle oluşturulmuş, ilk anda sayılabilecek lisanların yanında yine hemen akla gelen bir sayısal dil söz konusudur. Dolayısıyla, daha önce de bahsi geçen, ancak varlığa dille aynı yöntemle -simüle ederek- yaklaşan Matematik de, yine de, sayısal göstergelerin sistematize edilmesi ile kurulmuş bir lisandır denilebilir. Bu durumda teorik olarak sayıların sonsuzluğa uzanabilmesinden yola

---

⁹⁵ Hucurat 49/13

çıkarak, her varlığın, kavramın, olayın ve değerin bir sayı ile denk düşürülmesi (numaralandırılması), dilin kelime üretmesiyle benzer görülebilir. Böylece tüm kabuller, tüm benzersizlikleri dikkate alınarak, yeniden “adlandırılmış” olur. Ancak bu yöntemin de dille benzer sorunları olur. Örneğin, insanın böylesine uzun uzadıya sayıları zihnine kaydetmesi ve bunlarla “konuşması” mümkün olmayacaktır. İnsan zihnini aşan böyle bir “adlandırma” ancak tek görevi, sayı öğretmek olan başka “zihinlerin” işi olabilir; yani Yapay Zeka’nın. Barkodlarla “isimlendirilmiş” varlığın, hakkındaki bilgiye ve üzerindeki kontrole, insan sahip olacakmış gibi görünse de, insanın böyle bir doğada olmadığı, bilgiyi sanki kendi zihnindeymiş gibi, gücü sanki kendi bünyesindeymiş gibi kullanamayacağı daha en baştan belli olduğundan, bu durum insan aklının ilerlemesi olarak görülememiş ve insan dışı bir varlığa, “Yapay” Zeka kavramına havale edilmiştir.

Sokrates Phaidros ile olan diyalogunda Mısır’da alfabenin keşfine dair bir hikaye nakleder: “Sıra yazıya gelince Thauth: ‘Ey Kiral, dedi, işte bir bilgi ki bunun sayesinde Mısırlılar daha bilgili ve geçmişi hatırlamaya daha yetkili olacaklar. Bilginin de, belleğin de ilacını buldum!’” Kiral cevap verdi "Ey eli hünerli Theuth! Bu dünyada kiminin elinden sanat yaratmak gelir, kiminin elinden de bu sanatın onu kullanacaklara fayda mı, zarar mı getireceğini kestirmek. Harflerin babası olan sen, kendilerine duyduğun sevgi dolayısıyla, verecekleri neticenin tam aksi bir neticeyi onlardan bekliyorsun. Harfleri öğrenenler, artık belleklerini işletmiyecekleri için, unutkan olacaklar: İşte bu bilgiyi elde etmenin sonu! Yazıya güvendikleri için, etraflarındaki şeyleri içerden kendi kendilerine hatırlayacakları yerde, dışardan, kargacık burgacık izler sayesinde hatırlamaya çalışacaklar. O halde sen bellek için değil, hatırlama için bir ilaç buldun. Öğrenime gelince; sen öğrencilerine ancak gerçeğe benzer şeyleri öğretirsin, gerçeğin kendini değil. Bunlar, senin harflerin sayesinde, öğretmensiz olarak gırtlaklarına kadar bilgiye gömüldüler mi, çoğu zaman hiçbir şeyi doğru dürüst düşünemedikleri halde kendilerini bilgin sanacaklardır. Sonra, gerçekten bilgili adam değil de bilgili adam bozması oldukları için, çekilmez, bir şey olacaklardır!’”⁹⁶ Benzer bir durumun eleştirisi olarak yazının keşfedilmesi hakkında Sokrates’in bu eleştirisi de dikkate alındığında, bilgi- dil ikilisinin veya daha genel ifadesiyle beynin sol yarısının çalışma yöntemlerinin bu derece zorlanmasının nasıl bir yanılzamaya yol açtığı daha iyi anlaşılmış olur. Yapay zekanın herşeyi kaydedebilecek

⁹⁶ Platon, *Phaidros*, (Çev.: Hamdi Akverdi), 3. Baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 117-118

şekilde yazıya hâkim olabilmesi ancak insanın bu kayıtlara hâkim olamaması, insanın sadece bilgi ile elde etmeye çalıştığı ancak elde edemeyeceği bilgeliği de potansiyel olarak Yapay Zeka'nın elde edebileceği bir durumu oluşturabilmesi anlamına gelir.

Bir diğer açıdan Yapay Zeka'nın, Batılı Aklın kristalize bir örneği; ulaşabileceği nihai nokta; pür Batılı akıl; Batılı Aklın insanlıktan uzak oluşunun uç bir örneği olduğu söylenebilir.

Beynin sol yarısının algılama tarzı ve çalışma yöntemleriyle oldukça ilişkili olan Batı Uygarlığının, dilin yetmediği yerde matematiğe bu kadar yüklenmesi, insanı önünde sonunda, kontrol kapasitesini aşan bir güçle karşı karşıya bırakacak gibi görünmektedir. Bu gücün geliştirilmesine verilen emek kadar, kontrol mekanizmasına da emek verilmemesi insanı bu güç karşısında aciz bırakabilir. Daha insanî ölçekteki bir gücün kontrol mekanizması olarak değer sistemlerine bile gereken önemi vermeyen Batı Uygarlığının, insanı aşan bir gücün sahibi olarak “Yapay” Zeka karşısında, insanlığı aciz bırakacak hatalar yapması beklenir bir durum olur.

Buna karşı beynin sağ yarısının algılama ve çalışma yöntemlerinin üzerinde çaba gösterilmesi, hem insanlığın teknik ilerleyişini pekiştiren adımlar atılmasını hem de insanın sahip olduğu potansiyelin daha büyük bir kısmını kullanarak, kendi ürünü karşısında aciz duruma düşmemesini sağlar. Başka bir ifadeyle, beynin sol yarısının iletişim yöntemi olarak dil kabul edilirse, sağ yarısının iletişim yöntemlerinin de tespit edilip, geliştirilmesinin gerektiği söylenebilir.

2.3. EKSİK VAROLUŞ VE BİLGİ İHTİYACI

İnsan, bir varoluş kaygısından çok, eksik varoluş kaygısı taşır. Yaşadığı hayatın görünenden ibaret olmadığına dair beklentileri, kimi zaman öznel deneyimlere kimi zaman -aşırı şüphecilikle anlamsızlaştırılmaya çalışılsa da- nesnel deneyimlere dayanan insan, her zaman cesurca dile getirmese bile daima ötelere dair haklı bir beklenti içinde olmuştur. Dolayısıyla bu, zamanın ve mekânın ötesinde farklı bir varoluş hali inancı, doğal olarak insanın bir varoluş kaygısı çekmemesi için de teminat olur. Ancak, hâlihazırdaki muhtaç hali, varlığının bir başlangıcının olduğunun tartışılmazlığı, ontolojik olarak var olmak için kendisine ihtiyaç duyduğu varlık nedeninin, devam eden ihtiyaçları için de teminat sağlamasını gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle bizatihi bir

varlık olmamak, bir başka varlıktan dolayı var olmak; varlığın devamı için sürekli aynı varlığın keyfiyetine bağımlı olmak ve kendi varlığını ne kadar tekâmül ettirirse ettirsin sonradan var olmak gerçeği bakidir.

Yaratıcı tam ve mükemmeldir. Varlık ise yaratılmış olduğu için yani Tanrısallıktan uzak olduğu için eksiktir. Varlık eksikliğini giderme çabasındadır. Bu çaba teorik olarak varlığın eksiklikten münezze olmasına kadar devam edecek görünür. Ancak teorik olarak da pratik olarak da bunun mümkün olamayacağı ortadadır. Yani varlığın yaratılmışlıktan kaynaklanan ontolojik eksikliğin reddedilmesiyle kurulmaya başlanan ve eksikliklerini kendi çabasıyla, kendi kaynaklarıyla gidererek, Tanrılaşabileceğinin umuduyla geliştirilen mantıksal sistem, yapısal bir tutarsızlık içerir. Olması gereken, yaratılmışlığın getirdiği eksikliğin kabul edilerek, eksiklikler için Yaratan’a, inanç ve din sistemlerine müracaat edilmesidir.

Yaratılmışlığın eksikliğinin bir süreç içinde giderilerek yani tekamül ile Tanrı’ya dönüşme ideali bir yanılısamadır. Çünkü yaratılmış olma hali Yaratan’a Ontolojik bir önceliği içerir. Burada bahsedilen, maddeden kendiliğinden zuhur etmiş bir evrende zamanla güç dengelerinin değişebileceği, güya Tanrısallık, bir mitoloji evreninde muktedir Tanrı olma iddiası değildir. Evreni yoktan var eden Mutlak Güç, Mutlak Varlık veya Nedensiz Varlık olma iddiasıdır. Dolayısıyla Tanrılaşma iddiası, Monoteist dinlerin Mutlak İrade sahibi Yaratıcı’sının kabulü halinde daha baştan geçersiz olacağından, kendisini ancak iradesiz ama sonsuz maddenin her nasılsa meydana getirdiği bir evrende, mutlak bir sahibi olmayan; bu nedenle sürekli bir mücadele ortamında el değiştiren muktedir olma halinin kabulü ile temellendirebilir. Yani insanın Tanrısallaşması ancak mitolojik bir evren anlayışında mümkündür. Mitolojik Kozmoloji’nin eleştirisi ise mitolojinin temelinde yer alan antropomorfik Tanrı anlayışının eleştirisini oldukça etkili bir şekilde yapan Ksenophanes’in şu ifadeleriyle örneklendirilebilir: “Elleri olsaydı öküzlerin, atların ve arslanların; Yahut resim ve iş yapabilselerdi elle insan gibi; Atlar atlara, öküzler öküzlere benzer; Tanrı tasvirleri çizerler ve vücutlar yaparlardı; Herbiri kendinin şekli nasıl ise ona göre; Habeşler kendi Tanrıların basık burunlu ve kara, Thrakialılar da gök gözlü ve kıvılc saçlı olduklarını sanmakta.”⁹⁷ Antropomorfik Tanrı anlayışının, Hristiyanlık’ta ve Yahudilik’te Teomorfik insan olarak yer alması, modern

⁹⁷ Walther Kranz, *Antik Felsefe -Metinler ve Açıklamalar-*, (Çev.: Suad Y. Baydur), 2. Baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul 1994, s. 53-54

zihinlerde insanın Tanrılaşma umudunun canlı kalmasına bir temel teşkil ettiğini de tespit etmek mümkündür.

Dolayısıyla, yine de insan en temelde, kendi varlığını kendinden mülhem bir varlık haline gelme amacıyla tekâmül ettirme kaygısıyla davranmaktadır. Böylece artık eksik varoluştan tam ve mükemmel varoluşa geçebileceği, Ontolojik ikincilliği, asıllığa dönüştürebileceği umudunu canlı tutabilir. Yani Tanrılaşma isteği insanın temel motividir. Bu gerçek temele alındıktan sonra, her şeyden şüphe eden Descartes'ın akıl yürütmesinde görüldüğü gibi, insanın şüphesiz ve başka hiçbir varlıktan dolayı değil, doğrudan kendi zihinsel veya duyuşal deneyiminden dolayı bilebileceği bir bilginin ardına düşmesinin asıl anlamı ortaya çıkar. Bu nedenle insanlık bilgiyle yapabilecekleri hususunda Pozitivizmin sürekli ilerlemeci tarih yani uygarlık anlayışına umut bağlayabilmektedir. Oysa insanın temel zihinsel faaliyeti bilmek değil, inanmaktır. Dolayısıyla insanın eksik varoluşunun bir gün mükemmel varoluşa dönüşeceği beklentisi bir yanılsamadır. İnsanın bilgisinin sınırı, kendi varlığının ve bilginin bilgisinden ibarettir. Bunun haricinde zihinsel olarak diğer varlıklarla kurabileceği tek bağ inançtır. Bu bağlamda, metodik şüphesinin temellendirilmesi için dile getirilmiş olsa da Descartes'in şu ifadeleri aynı zamanda bilginin imkânı üzerine bir eleştiri olarak da okunabilir: "Bir başkasının bilgisi onun için istediği kadar açık olabilir, fakat benim için olamaz. Ben başkasının gözleriyle göremem, aklıyla düşünemem. Kendi öğreneceğimiz ve inceleyeceğimiz şeyler hakkında başkalarının ne yolda değerlendirmede bulunduklarını değil, tersine bizim kendimizin açıkça görebileceğimiz şeyi aramalıyız. Bunun üzerinde başkaları topluca anlaşmış olsalar bile, bu bizim kanaatimizin oluşması için yeterli değildir. Eğer kendi zihnimiz her tür problemi çözmeye bizzat güç yetiremiyorsa, başkaları tarafından geliştirilmiş olan delillerin hepsini ezbere bilsek bile yine hiçbir zaman matematik bilginlerinden olamayız ve eğer herhangi bir konu hakkında kendimiz sağlam bir hüküm veremezsek, Platon'un ve Aristoteles'in bütün görüşlerini bilsek bile yine filozof olamayız. Gerçekten bu, bilgi kazanmak değil tarih öğrenmek olurdu."⁹⁸

Mitolojik bir evren açıklaması hemen her kültürde kendine bir yer bulmuştur. Bu nedenle mitoloji kavramını güncel hâkim mitolojik açıklama olan Yunan Mitolojisiyle

---

⁹⁸ René Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s.54

sınırlı görmemek gerekir. Ancak, Yunan Mitolojisi, kendisini eleştiren aklın, burada kalmayarak mitolojiyi aşan bir kavram olan Monoteist din eleştirisine yönelmesine neden olmasıyla ve aklın mitoloji eleştirisindeki başarısına olan güvenle dini savunurken de başarılı olacağı düşüncesinin oluşmasına yol açmasıyla, bir kapıyı açınca her kapıyı açar umuduyla her anahtar deliğine sokulan anahtar gibi, Felsefe’yi kurumsallaştıran mitoloji olmasıyla diğer mitolojilerden ayrılmaktadır. Bu çerçevede, bir evren açıklamasından yola çıkıp, giderek güvenilir bir hayat rehberi oluşturmaya varan entelektüel tartışmaların temelinde din kavramlarıyla hesaplaşmanın yattığı söylenebilir. Bu temel üzerine inşa edilen iki ana düşünce sistemi ise nefis, “akıl”, “bilgi”, bilim ve Tanrı, iman, inanç ve din kavramlarıyla ilintili olarak açıklanabilir.

Bilinebilecek şeylerin sınırının zihin içeriğiyle sınırlı olmasının yanında Descartes’in da belirttiği gibi, anlamlı bir bilme etkinliği için bilginin konusu, hedefi olarak yine insanın kendi zihinsel deneyimlerini seçmek mecburiyetinde olduğu söylenebilir.

2.4. “DÜŞÜNÜYORUM O HALDE VARIM” VE BİLGİNİN SINIRLARI

İnsan bilgisinin sınırları ve kesinliği konusunda en etkili ifadelerden biri Descartes’in “Düşünüyorum, o halde varım” çıkarımıdır. Ancak hem Felsefeciler hem de geniş halk kitleleri arasında bu kadar kabul görmüş olmasına rağmen, bu tartışmasız, keskin ve net çıkarımın üzerine aynı şekilde tartışmasız bir kesinlikte bir epistemolojik sistemin kurulamadığını görülmekte. Çünkü daha Descartes’ın bu çıkarımda bulunurken ulaştığı bir ifade olarak Tanrı’nın varlığı herkes tarafından kabul edilmediğinden, bu ifade Descartes’in, Tanrıyı diğer varlıkların hakkındaki bilginin teminatı olarak gören⁹⁹ çıkarımlar silsilesinden bağımsız olarak ele alınmış; bu ise, çıkarımın, insanın kendi varlığını bilmesinden başka hiçbir sonuç üretmeyen güdük bir çıkarım olarak kalmasına neden olmuştur. Bu o kadar böyledir ki, eğer “Düşünüyorum, o halde varım” öncesi ve sonrasıyla gerçekten sarsılmaz ve parçalanamaz bir dizi bilgi üretmiş olsaydı o halde bu çıkarımlar dizisi aynı zamanda Tanrı’nın varlığına dair kesin bir delil olarak da kabul edilebilirdi. Ancak böyle olmadığı aşîkârdır.

⁹⁹ René Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s.82

Bu durum insanın hâlâ hayatını “Düşünüyorum, o halde varım” üzerine inşa edilmiş kesin, net, tartışmasız, tutarlı ve geçerli çıkarımlara dayanan bir bilgi sistemi üzerine yaşamadığını göstermektedir. Oysa hayat devam ediyor. Birtakım çıkarımlarda ve eylemlerde bulunmaya devam ediliyor. Kararlar alınıp, planlar yapılıyor. Tüm bu hayat hengamesini devam ettirmek için ihtiyaç duyulan bilgi bir şekilde karşılanmak zorundadır. İşte bu durumda -ve aslında en başından beri- devreye inanç girer. Geleneksel bilgi kabulüyle ambalajlansa da aslında inanç en başından beri insanın temel bilgi (yeni bilgi) kaynağıdır.

Kesin, apaçık, şüphesiz ve dolaylımsız tek bilginin insanın kendisi hakkındaki bilgi olduğu noktasında Descartes ile hemfikir olsak da "Düşünüyorum o halde varım"dan Tanrı kavramına, sonra Tanrıdan hareketle evrene dair bilginin imkânına ulaşan Descartes Solipsizm'e düşmeme adına zorlama bir yorumla sistemini kurmuştur. Özellikle insanın kendisi hakkında bir bilgidan Tanrıya geçişi oldukça tartışmalıdır. Çünkü Descartes her ne kadar bilgisinin sadece akılla ulaşılabilecek bir temeli olmasını arzu etse de ister zihninin Hristiyanlıkla şekillenmiş olmasından ister kilise baskısından kaçınmak gibi daha pratik bir amaçla davranmasından olsun, sonraki adımda Tanrı'ya geçmek istemesi akılla temel arama isteğine pek de uygun değildir. Eğer gerçekten ve tam anlamıyla, sadece akılla tartışılmaz bir gerçeğe ulaşmayı amaçlıyor olsaydı bu durumda çıkarımına şöyle devam ederek bilginin inşasına devam edebilirdi: “Düşünüyorum o halde varım” çıkarımına kadar metodik şüphe ile davranan zihin bu bilgiye ulaştıktan sonra artık her şeyden şüphe edemeyeceği yeni bir duruma ulaşmış demektir. Kesin olarak bildiği en az bir şey vardır ki o da kendi varlığıdır. Bu bilgi ile birlikte zihin artık yeni bir boyuta daha geçmiştir. Çünkü o az önce her şeyden şüphe edebilecek bir zihindi ama artık en az bir şey bilen bir zihindir. Öncekinden farklıdır yani. Aynı zihnin önceki hali ile sonraki hali arasındaki fark ise kendini bilmesidir yani bir bilgiye sahip olmasıdır. Öyleyse iki hali arasındaki fark olarak bilgi diye bir şeyin kesin olarak varlığından da emin olmalıdır aynı zihin. Bilginin varlığını da şüphesizler arasına kattıktan sonra zihin yine bir farklı boyuta ulaşır. Artık kendinden farklı bir şeyin varlığını bilen bir zihin olarak kendi dışında en azından kavramsal düzeyde de olsa bir varlığın olabileceğine dair bir bilgiye sahiptir. Bu bir teminattır. Ancak kalan her varlık için yeterli bir delil değildir. İnsan artık bildiği bir bilgidan yola çıkarak yeni bir bilgiye ulaşmıştır. Eğer bu şekilde inşa edilmiş bir epistemolojik sistem söz konusu olsaydı, geleneksel bilgi

kabulü, kültürel temellerden daha sağlam bir temele ulaşabilirdi belki. Ancak zihin bu noktadan öteye inanç ile devam etmek zorundadır. Bu nedenle bildiği bu iki bilgiden hareketle başka şeylerin de var olabileceğine inanarak eylemeye devam eder.

Görüldüğü gibi kesin, apaçık, şüphesiz ve dolaysız tek bilginin insanın kendine dair bilgi olmasında hiçbir sakınca olmamasının yanında tıpkı bilgi gibi zihinsel bir sürece ve gerçekliğe karşılık gelen inanç ile de insanın evrenle ilişkisinin açıklanması mümkündür. İnsanın kendisinin varlığı haricindeki çıkarımlarını dayandırdığı ve kesin varsaydığı geleneksel bilgilerin inanç ile oluşturulmuş olması onların karmaşık biyolojik ve psikolojik Akletme süreçleri olarak görülmesi gereken duygular tarafından etkilenebileceği anlamını da taşır. Güncel bilgiler ışığında ulaşılan birtakım delillerin ardından, insan vücudunda karar alma süreçleri üzerinde etkisi olan bazı alt sistemlerin de söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna en önemli örnek olarak medya gündeminde dahi yer almaya başlayan “ikinci beyin” ifadesiyle özetlenebilecek açıklamalar gösterilebilir. Bağırsakların başka birçok organda olan beyinden organa tek yönlü bağlantının aksine beyinle çift yönlü bağlantıya sahip olan bir organ olması, karar alma süreçleri üzerindeki etkisinin tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Ek olarak, omuriliğin de özellikle refleksler üzerindeki belirleyiciliği, beynin merkezi konumunu sarsmaktadır. Bu nedenle Akletme sürecinin sadece “bilgi”den ibaret görülmediği, insanın tüm biyolojik ve psikolojik potansiyelinin yansıdığı bir epistemolojik yaklaşımın, bilgi ve inanç kavramlarını daha sağlıklı değerlendirme imkânı sağlayabileceği hakkında daha fazla düşünmenin ve araştırmanın gerektiği söylenebilir. Bu çalışmanın kapsamını aşacağından sadece özetle ifade edilebilen bu olgu nedeniyle duyguların aslında bağırsaklar ve omurilik gibi diğer karar odaklarının, karar alma sürecine katılımı olduğu söylenebilir. “Duygu bir önermenin ağırlığını artırarak sonucu o önermenin lehine etkileyebilir. Ayrıca duygu, bir karara varmak için dikkate alınması gereken çok sayıda olgunun akılda tutulması sürecine de yardımcı olur.”¹⁰⁰

“Düşünüyorum, o halde varım” çıkarımı incelendiğinde:

Düşünüyorum

O halde varım

¹⁰⁰ Antonio Damasio, *Descartes'in Yanılgısı -Duygu, Akıl ve İnsan Beyni*, (1994), (Çev.: Bahar Atlamaz), 3. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul 2006, s. 9

şeklinde bir akıl yürütme yapıldığı ortaya çıkar. Descartes'ın kendi varlığından bile şüphe eder halinden kurtulmasını sağlayan kendi varlığını bilmesinden önce “düşünce”yi bilmesidir yani. Düşünce diye birşeyin varlığını kabul ettikten sonra bunu eyleyen bir “ben”in varlığından söz edilebilir. Ancak Descartes, burada önce “düşünce”nin varlığını tespit etmekten ziyade “düşünen ben”in varlığını tespit etmiştir. Bu ise Descartes'ın dikkatini ve başlangıç noktasını kendisi almasından kaynaklanır. İnsanın, kaçınılmaz bir şekilde önce kendini deneyimleyip, önce kendisi hakkında bilgi sahibi olacağı aşîkârdır.

Bu bağlamda, Descartes'ın “Düşünüyorum, o halde varım” çıkarımı bir hata veya zımnî bir içerimin fark edilmemesi nedeniyle “Düşünmeden önce de vardım” çıkarımını içerir. Yukarıdaki açıklamalardan ve Felsefe Tarihinde yer almış başka bir ifadeden de görülebileceği üzere bu kadar önemli olan bu çıkarım daha derinde insana başka şeyler daha anlatmaktadır. Bahsi geçen o ifade ile Sokrates'in fikirlerinde karşılaşmaktadır.

2.5. “KENDİNİ BİL” VE BİLGİNİN KONUSU

Bilginin ne olduğuna yönelik yapılmış çeşitli kavramsal açıklamaların yanı sıra bilgiyi diğer kavramlarla ilişkilendiren daha pratik amaçlı çeşitli açıklamalar da vardır. Örneğin bilginin güç olduğu epistemoloji ile ilgilenen filozoflar tarafından dile getirilmiş bir gerçektir.¹⁰¹ İnsan, bilgi ile bilgisinin nesnesi olan varlığı olumlu veya olumsuz şekillerde etkileyebilmek için potansiyel bir güç elde eder. Bu güç fiiliyata geçerken, sürece veya varlığa, doğru zaman ve zeminde küçük müdahaleler yapabilmek için bilgi üretilmesini sağlar.

Felsefe Tarihindeki önemli ifadelerden bir diğeri ise “Kendini Bil!”dir. Sokrates'in Felsefesinin özeti gibi görülebilecek, Delfi'deki Apollon Tapınağı'nda yer alan bu söz¹⁰² aslında Sokrates'i öncesinden ve sonrasında ayrıştıran bir yaklaşıma işaret eder. “Sokrates bir doğa sistemi için bütün ümitlerini terk etti ve dışsal şeylerin incelenmesinden uzaklaştı. Böylece, Platon ve Ksenophanes'in anlattığı doğa için değil

¹⁰¹ Francis Bacon, *Novum Organum – Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler*, (1620), (Çev.: Sema Önal), 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2012, s. 120

Thomas Hobbes, *Leviathan – veya bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, (1651), (Çev.: Semih Lim), 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 61-62

¹⁰² Platon, *Phaidros*, (Çev. Hamdi Akverdi), 3. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 15.

de, toplum içindeki insan hayatı, doğru ile yanlışın anlamı ve kendileri için yaşayacağımız amaçlar hakkında konuşan Sokrates'le karşılaşırız. Sokrates öncesi Felsefe Doğa'nın keşfiyle; Sokrates Felsefesi ise insan ruhunun keşfiyle başlar.”¹⁰³ Sokrates sonrası Felsefe ise yönünü tekrar doğaya çevirir.

“Sokrates Felsefe'si fiziksel bilimin materyalist eğilimine bir tepkidir. Ruhsal dünyayı yeniden keşfetmek için Felsefe, bir süreliğine, dışsal doğadaki maddî varlıkla ilgili araştırmalarını bırakmak ve gözlerini içeriye, insan ruhunun doğasına çevirmek zorunda kalmıştır. Bu Sokrates tarafından Delphoi kitabesindeki "Kendini Bil" emriyle başarılmış bir devrimdir.”¹⁰⁴ Sokrates bilgisinin nesnesi olarak insanın kendisini ele alması gerektiğini savunurken¹⁰⁵, Platon'la birlikte kozmolojik bir çaba öne çıkar ve Aristoteles ile birlikte Felsefe, tam anlamıyla “Evreni Bil!” etkinliğine dönüşür.

Bilgisinin nesnesi olarak evreni seçen insan, edindiği bilgilerle doğal olarak evrene karşı güçlenir. Oysa Sokrates'in önerisi doğrultusunda insan önce kendisini bilse, bilgisi dolayısıyla elde edeceği güç de kendisine dair olur. Böylece Evreni kendisine uydurmaya çalışacak bir egoist yerine "Kendini Bilen", kendini kontrol edebilen ve Evrenle uyumlu yaşayabilen bir varlık olabilecektir. İyinin ve güzelin bilgisine “Evreni Bil!” ilkesiyle değil “Kendini Bil!” ilkesiyle ulaşılır.

“Kendini Bil!” ilkesi Psikoloji ile yapılmaya çalışıldığı gibi diğer insanları nesneleştirerek bilmeyi değil insanın bizzat kendinden yola çıkarak bir bilme faaliyeti içerisinde olmasını öğütler. “Sokratik anlamıyla “Kendini Bil!” hiç kuşkusuz, biz ötekilerin, biz çağdaşların bu disiplinlerdeki hızlı gelişmenin etkisinde kalıp çabucak yöneldiği biçimde psikolojik ya da psikanalitik öncesi bir bakışla yorumlanmaya çalışılmamalıdır. Sokrates'in buyruğunun istek ve arzularımızla, küçük hata ya da yüksek meziyetlerimize yönelik narsist bir iç sorgulamayla hiçbir alakası yok.”¹⁰⁶

İnsanın, kendi dışını bilmesi duyu organlarına uyaranların ulaşması vasıtasıyla mümkündür. Bu süreçte yaşanan kesintiler ve gürültüler insanın bilgisi hakkında şüpheye düşmesine neden olur. Oysa insanın "Kendini Bil!"mesi süreci, kendi dışındakileri bilme

¹⁰³ Francis MacDonald Cornford, *Sokrates'ten Önce ve Sonra*, (2003), (Çev.: Ufuk Can Akın), 1. Baskı, Ayraç Yayınevi, Ankara 2003, s.12

¹⁰⁴ Francis MacDonald Cornford, *Sokrates'ten Önce ve Sonra*, s.34

¹⁰⁵ Francis MacDonald Cornford, *Sokrates'ten Önce ve Sonra*, s.36

¹⁰⁶ Mathias Leboeuf, *32 Alıntıda Felsefe Tarihi*, (2009), (Çev.: Alev Er), Ntv Yayınları, İstanbul 2014, s. 10.

sürecine göre daha doğrudan, daha yakından ve daha açık seçiktir. Çünkü insan gözünü ilk açtığı anda gördüğündense, gözünü açmadan önce hissettiğine daha yakındır.

Bu yaklaşımın işlerliği ve önemi, Karen Horney'nin kendi kendine psikanaliz çerçevesinde insanın kendine bakışını uzman bir psikanalizin bakışı ile karşılaştırdığı şu ifadelerle örneklendirebilir: "...her birimizin temsil ettiği dünyanın kendimize yabancı olmadığı gerçeğidir; aslında bu, bizim gerçekten bildiğimiz tek dünyadır... Her şeyden önce birey, gece gündüz kendisiyle birlikte yaşar. Öz-gözlem yapma fırsatları konusunda, kesintisiz olarak bir hastayla ilgilenen zeki bir hastabakıcıyla karşılaştırılabilir; buna karşın bir analist hastayı olsa olsa günde bir saat görür. Analist daha iyi gözlem yöntemlerine ve gözleyip yorumlar yapabileceği daha net bakış açılarına sahiptir ama hastabakıcı da daha geniş bir gözlem alanında bolca fırsata sahiptir. Bu gerçek, kendi kendine analizde önemli bir avantaj yaratır."¹⁰⁷

Bu noktada Felsefe'nin ulaştığı kesin ve apaçık bir bilgi olarak "Düşünüyorum, o halde varım" ifadesini temele alarak bilginin sınırlarını test etmek gerekir. Descartes, başka her şeyden şüphe etse bile şüphe edenin varlığından şüphe edilemeyeceği bilgisine ulaşmıştır. İnsan, kendisinden başka olan her kaynaktan ve o kaynak hakkındaki her bilgiden ve o bilginin ulaşacağı her yolun güvenilirliğinden şüphe edebilir ancak şüphe edenin varlığından yani kendisinden şüphe edemez. İşte bu nedenle "Düşünüyorum o halde varım" çıkarımı insanın ulaşabileceği en doğrudan en şüphesiz ve tek bilgidir. Ancak "Düşünüyorum o halde varım" çıkarımı insanın bilgisine yeni bir katkı sağlamaz. Bu çıkarım sadece varlığını zaten içsel bir bilişle bilen, hisseden insanın bunu sözel mantık çerçevesinde ifade etmesidir. İnsan varlığını söze dökmeden önce de bilir. Dolayısıyla insanın bilme faaliyeti bir şüpheyle başlamaz, kendi varlığını deneyimlemesine dayanan kesin bir bilgiyle başlar.

Başka bir boyutuyla, Descartes kesin bilgiye ulaşmak için her şeyden şüphe etmiş ama dilden şüphe etmemiştir. Varlığa dair şüphesini gidermek için çıktığı yolda dilin konforundan vazgeçememiştir. Eğer layıgınca bir epistemolojik şüphe bağlamında yaklaşılsaydı konuya, örneğin dilin tam anlamıyla varlığa denk düşmesinin imkânsızlığından yola çıkarak "şüphe" kelimesinden bile şüphe etmesi ve ulaştığı bilginin

¹⁰⁷ Karen Horney, *Kendi Kendine Psikanaliz*, (Çev.: Selçuk Budak), Öteki Yayınları, Ankara 1991, s. 21-22

kelimelerle ifadesini bile şüpheli bulması gerekirdi. Böylece şüphesine neden olanın aslında bilgisini dil ile ifade etme çabası olduğunu fark edebilirdi. Dil, şüpheyi doğurur ama varlık kendi varlığından şüphe etme ihtiyacı hissetmez. Çünkü var olmayı doğrudan deneyimlemektedir. Bu nedenle denilebilir ki, Descartes'in çıkarımı dilin kendi içinde tutarlılığını denetlemekten öte bir anlam ifade etmemektedir. Yani bu kelimelerle yola çıkınca ulaşılabilecek sonuç kelimeleri bunlardır. Varlığa dair sözel şüphe dilin sağlaması yapılarak sözel bir bilgi üretmiştir. İnsan zihnine asıl bilgi girdisi, kendi varlığını deneyimlemesinden gelmektedir.

İnsanın sadece kendisi ve zihninin içeriği hakkında şüphesiz bir bilgiye sahip olabileceği görüşü (Solipsizm) genel olarak olumsuz bir tavırla karşılanır. Çünkü bu görüş kabul edildiğinde bilginin imkânı açısından bir çıkmaza girildiği kabul edilmektedir. Solipsizm'de Descartes'in metodik yani geçici denilebilecek şüphesi, yerini epistemolojik bir tavır olarak şüpheyi bırakarak kalıcılaşır. Ayrıca insanın kendisinden başka hiçbir şeyi bilgi odaklı olarak açıklayamaz bir halde kalakalmasına neden olur. Bu haklı eleştirilere rağmen gözden kaçırılan bir nokta vardır ki tezimizin bilgi bağlamında asıl iddiası bu nokta üzerinedir.

İnsan kendi varlığını, düşüncesi üzerine düşünmeden önce de bilmektedir. Yani insan, varlıkların var oluşlarına ve bunlar hakkındaki bilgi dediği kabullerin doğruluğuna dair bir şüpheyi ulaşmadan önce tam da Descartes'in ifade ettiği kendi varlığı hakkındaki bilgiyi deneyimleyerek bilmektedir. İnsanın Descartes'in metodik şüphesine duyduğu ihtiyaç, insan aklını söze dökülebilir bilgilerin kayıtlı olduğu bir hafıza ve bunlar üzerinde düşünebilir kısmından ibaret görmekten kaynaklanır. Dil, içsel süreçlerle elde edilen bilginin diğer insanları ikna edecek şekilde ifade edilmesi amaçlandığında yapılması gereken tercüme aracıdır.

Dolayısıyla Descartes'i "Düşünüyorum öyleyse varım" sözünü ifade edecek noktaya getiren süreç Sokratik bir "Kendini Bil"me çabası değildir. Platon'dan beri devam edegelen "Evreni Bil" akımının, tıkanıp durduğu noktada Sokratik "Kendini Bil"e dönerek asıl muhtaç olduğu hakikati kısmen temin ettikten sonra, buradan hareketle tekrar "Evreni Bil"me çabasıdır. Dolayısıyla kendini bilen bir insanın hayatının her alanında etkileri gözlenebilecek bir iyileşme sağlamaktan çok, sadece yersiz bir şekilde oluşan bir şüphenin giderilmesi çapında bir tatmin sağlar. Bu o kadar belirgin bir gerçektir ki,

Descartes kendi varlığı hakkındaki şüphesini giderdikten sonra kendi varlığından hareketle Tanrının varlığını diğer varlıklar için teminat olarak kabul edip insan aklını aldığı noktada yani sadece kendini bilme noktasında bırakmıştır.

Oysa, Descartes tarzı bir “Kendini Bil”me yerine Sokratik bir “Kendini Bil”me esaslı bir kültürel gelişim yolu takip edilmiş olsaydı, insanın insanla, insanın varlıkla ve en önemlisi insanın kendisiyle olan iletişimi ve etkileşimi daha en baştan uygarca ve sağlıklı bir şekilde kurulmuş olurdu.

Çünkü Dekartvari bir “Kendini Bil”me önünde sonunda yine şüphe doğuracak; zamanla kurgu ile gerçeklik arasında artacak hata birikimlerine yol açacak ve günümüzün ve Yapay Zekalı bir geleceğin en başat sorunlarından biri olan simülasyon algılara, sistemlere ve Dünya algısına neden olacaktır. Gerçekliğin tepetakla edildiği bu yoldan vazgeçilmesi hayati önem taşımaktadır. İnsan artık sadece geleneksel bilgi kabulü ile varlığı deneyimlemeye ara vermeli ve varlığın bizzat kendini deneyimlemeye başlamalıdır: Yani “Kendini Bil”melidir. Çünkü, gerçek anlamıyla “Kendini Bil”me, iyiyi, güzeli ve doğruyu, insanın kendi varlığını bilir gibi bilmesine imkân sağlayacağından; empatinin, aşkın, ahlâkın ve uygarlığın mümkün olmasını sağlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ

İnanç, Türk Dil Kurumu'na “Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma; birine duyulan güven, inanma duygusu; inanılan şey, görüş, öğreti; Tanrıya, bir dine inanma, akide, iman, itikat” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁸

İnsanın taşıdığı eksik varoluş kaygısının, öte dünyaya dair bir beklenti, cesurca dile getirilemeyen bir inanç ile giderilmesi sonucunda kalan bakiye olduğu daha önce belirlenmişti.

İnancın Giriş bölümünde belirtilen kavramsal ihtiyaçtan dolayı iki başlık altında algılanması uygun olacaktır: Epistemolojik inanç ve teolojik inanç.

Bilginin kendi varlığını ve bilgiyi bilmekten başka bir konuda söz konusu olamayacağından bahsedilmişti. Dolayısıyla İnsan diğer her şeyin bilgisine inanarak sahip olur. Bu bağlamda tüm varlığın inanç konusu olması teolojik bağlamda inanç ifadesinin içeriğinden kısmen farklıdır.

3.1. İNANCIN YAPISI

Dinî deneyimlerin kanıtlanabilir olmamaları onlara karşı olumsuz bir tavır almayı gerektirmez. Acı içindeki bir hastaya “önce acını kanıtla” veya “acı kaç birim” gibi ifadelerle yaklaşmak ne kadar yersizse aynı şekilde kendi hayatının sınırları dahilindeki bir iddiası için yaşadığı özel bir deneyimi veya bir bilgiyi yeterli bulan bir insan için, bu halini saçmayla veya irrasyonellikle eşleştirmek yersizdir. Acının işaret ettiğine bakılır önce, sonra gerekiyorsa çok özel durumlarda acının varlığından şüphe edilir. Aynı şekilde inancın işaret ettiğine baktıktan sonra, eğer gerekiyorsa inançtan şüphe edilmelidir.

Elbetteki yanlış bir bilgiye sahip olunduğunun anlaşılması gibi yanlış ve yersiz bir inanca sahip olunduğunun da fark edildiği anlar olabilir. Ancak bu olsa olsa insanın biyolojik, psikolojik vs. bağlamda gerçek potansiyelinin kabul edilip yeterince araştırılmamış olmasından dolayı teknik bilgi eksikliğinden ve potansiyelin kullanımındaki acemilikten kaynaklan hatalar nedeniyle olur. Tıpkı Sokrates'in gerçekten

¹⁰⁸ *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara (14 Mart 2016), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=inanç

bilme durumunda erdemsiz davranılamayacağı iddiasında olduğu gibi inanç ile kullanılan yeni potansiyel, kendi sistematığı içinde “yanlış” a izin vermeyecektir.

Dinî deneyimler öznel deneyimlerdir. Dinî davranışların temelinde yer alması nedeniyle bu gerçekte doğrudan ilişkili olarak inancın da öznel deneyimlere dayandığını açıkça çıkarabiliriz. Yaşanan ve kimi zaman “mucize” kimi zaman “hikmetli bir olay” olarak bilinçte yer bulan güçlü olayların neden olduğu çıkarımların savunulmasının cesaret gerektirmesinin nedeni, mucize ve hikmetli olayların uyandırdığı dramatik hislerin tam anlamıyla başkasına yansıtılamamasıdır. Bu durumların muhataba aktarılması çoğu zaman özel anlatım yöntemleri ve yetenekleri -güçlü bir belagat, dramatize etme yeteneği, başka eserlerden örnekler çağırarak anlatıyı zenginleştirebilecek kadar çeşitli ve farklı alanlardan eserler görmüş olma vb.- gerektirir. Bu nedenle aslında geleneksel olarak Felsefî Bilgi olan ancak savunulması zor, uzun ve muhataptaki çağrışımları eksik olacağından ikna ediciliği de eksik kalacak bilgiler birer inanç olarak kaydedilir savunma süreçlerinde. Aslında tam olarak aynı mekanizma, kendi zihninin bilgisi haricinde, geleneksel epistemolojinin bilgi olarak kabul ettiği her çıkarımda da aynı şekilde işler. Sadece delillendirilmesi kısa, kolay ve toplumun çoğunluğu tarafından sıklıkla deneyimlenen bir olay olarak kendisini karşılarsın diye üretilen kelimelerin ve isimlerin sarıhlığı sayesinde, bilgiyi doğru çağrışımlarla muhataba aktarmak mümkün olur,

Örneğin, bir konuşma esnasında konuşmacı masadaki bir bardak hakkında “bardak yere düşecek” diyecek olsa ve bardak yere düşse, bu durumu nasıl bilebildiğine dair açıklaması ise daha önce aynı yerde yaşamış olduğu şöyle bir deneyime bağlı olsa: Aynı mekânda aynı masada aynı yerde duran bir bardak dün aynı saatlerde düşmüştür. Bu olayın nedenini araştırdığında tek başına hiçbirinin bardağın düşmesine neden olamayacak olayların -açık pencereden açık kapıya doğru meydana gelen küçük hava akımı, masanın bir ayağındaki az miktardaki kısılığın neden olduğu hafif bir hareketlilik, aynı saate denk gelen bir servis kamyonunun yakından geçmesi gibi- bir olayın tetiklemesi sayesinde tümünün birden bardağın düşmesine neden olduğunu anlamıştır. Aynı saatte aynı kamyonun sesini duyunca çünkü olayı hatırladığı için, ancak bardağı düşürecek mekanizmayı uzun uzun anlatacak vakit olmadığı için kısaca “bardak düşecek” demiştir. Bu durumda bardak düşmeden hemen önce birisi “neden” diye ısrarla soracak olsa muhtemelen “inanıyorum ki bardak düşecektir” diye kestirip atmak zorunda

hissedecektir bahsi geçen konuşmacı. Olay gerçekleştikten sonra nasıl bilebildiği sorulunca da yaşadığı olayı uzun uzun anlatacak zamanı olmanın rahatlığı ve üzerinde meydana gelen olaya müdahil olmaya zorlayan psikolojik baskının kalkmasının rahatlığı ile nasıl bir süreç sonucunda bu bilgiye ulaştığını açıklayacaktır.

Böyle bir örnek, Felsefî gelenek açısından bilgi olarak kabul edilebilecek bir çıkarımlar silsilesinin sonucunun aslında neden inanç olarak nitelendirileceğinin nedenlerinden sadece birini açıklar. Bilgi olan inancın arkasında herkesle paylaşılamayacak bir özel olay, paylaşılnca etkisi kaybolacak bir olay, paylaşılnca zarara neden olabilecek bir bilgi vs. olması nedeniyle delillendirilmesi yapılamadığında veya deliller açıklanamadığında da benzer bir şekilde bilgiye inanç deme eğilimi vardır.

Bunlar elbette genel olarak psikolojik etkenler olarak görülebilir ancak insanın hayatını belirleyen, yani yapıp etmelerini düzenleyen veya tetikleyen bilginin aslında kabul edilenden daha geniş bir çerçeveye sahip olduğu gerçeğini değiştirmez. Ayrıca bilgi üzerine tartışan herkesin aynı psikolojik nedenlere bağlı olması, yapılan açıklamalarda, inanç boyutunun yeterince ele alınmadığının kanıtı olarak kabul edilebilir.

Cesaret ve emek gerektiren buna benzer durumlarla sürekli baş başa kalındığı için kültür ve dil da ona göre şekillenir. Örneğin, inanç kelimesinin kullanıcısına daha tartışmasız bir şekilde fikrini beyan etme konforu sağladığından bahsetmek gerekir. Bu durum deyimleşmiş bir yapı olarak “zevkler ve renkler tartışılmaz” ifadesinde de kendini açık eder. Aslında her ikisinin de geçmişteki birtakım deneyimler ve daha önce alıntılanan, hayvan hücrelerinin özelleşmiş görevleri hakkındaki bir örnekle örneklendirildiği gibi bireysel biyolojik yapı ile yakından ilişkisi olduğu, dolayısıyla açıklanamayacak ve tartışılmayacak boyutu olmadığı aşikârdır. Ancak bu arka plan her zaman paylaşılmak istenmeyeceğinden veya farkında olunamayacağından (bilincin derinliklerine gömülmüş gerekçelerin ortaya çıkarılması teknik bir çaba gerektireceğinden) inanç benzeri bir kalıp olarak istenmedikçe üzerine daha fazla konuşulmasına mahal bırakmayacak bir konfor sağlar.

Örneklendirilen bu olayın bir de gündelik hayat içerisinde duyulan pratik iletişim ihtiyacı ile ilgili bir boyutu da vardır. Sürekli var olan iletişim ihtiyacı nedeniyle her konuda uzun uzun açıklamalardansa kısa ve özlü açıklamalar tercih edilir. Ancak özel

bazı durumlarda ve kısmen -örneğin bu çalışma gibi ama yine de çalışmanın kapsamını zorlamama endişesini de taşıyarak- sürecin açıklanması mümkün olur.

İnsanın kendi içsel sürecinde yaşadığı öznel deneyimlerinin anlamlandırılması sonucu oluşan bilginin, herkeste ikna edici bağlantılarının oluşmamış olması ihtimali, onun ancak tetiklediği davranışların açıklanması gerektiğinde bilgiye değil bir inanca dayandığı şeklinde konforlu bir açıklamayla geçiştirilmesi mümkün olduğu için cesurca dile getirilmediğinden bahsetme ihtiyacı hasıl olur.

3.2. İNANCIN AKLİLİĞİ

Mantığın temellerinden biri olan varlığın zıttıyla kaim olması ilkesi gereğince insanın kendi varlığını tam olarak tanımlayabilmesi için kendi varlık seviyesinden ve zıttı anlamına gelecek “kendisi olmayan varlığı” algılayabilmesi gerekir. Olmadığı şeyi algıladıktan sonra olduğu şeyi öğrenmeye devam eder. Ancak olmadığı şeylerin sınırsızlığı ile algısının sınırlayıcılığı sayesinde başa çıkabilir. Dolayısıyla algısının sınırı kendisi sandığı şeyin sınırı olur. Böylece yer yer beliren kendilik sınırı içerisinde devam eden varoluş ile geleneksel anlamda bilgi oluşturmaya devam eder. Biriken algılar ve algıların sentezlenmesiyle ulaşılan yeni bilgiler bir birikim oluşturur. Bu birikim büyüdükçe yeni ilişkiler kurulması giderek zorlaşır ve daha çok zaman almaya başlar. “... bu iş çoğu kez öyle uzun bir çıkarsamalar bağlantısı gerektirir ki, sonuca ulaştığımızda bizi ona götüren yolun bütünü anımsamak kolay olmaz.”¹⁰⁹

Bütün bu süreç çoğu zaman son girenin ilk çıkacağı bir şekilde işler gibidir. Yani son algı daha çok çağrışım yapıyor gibi görünür. Ancak yığına ilk giren görece olarak giderek önemsizleşse de ilk algının ilk sınır taşıyı yerleştirmesi nedeniyle yani oluşturulan ilk bağlam nedeniyle önemini her zaman korur. Ayrıca ne ilk ne son olmamasına rağmen sıra dışı olan her algı insan varlığının büyük bir sınır taşı olması nedeniyle önemli hale gelebilir. Bu çerçevede oluşan algı yığını hava veya su gibi karmaşık bir dinamiğe sahiptir denilebilir. Ana ilkeleri belirli ama belirli bir anda ve belirli bir öznde benzersiz ve net bir tanımlı verilemeyecek kadar karmaşık (complex) hale gelen bu yığın, inanç denilen sonucu üretir. Ancak bu yığının karmaşıklığı bir düzeni olmadığı anlamına gelmez. Bu

¹⁰⁹ René Descartes, *Anlığın Yönetimi İçin Kurallar* (1701). *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar* (1641), (Çev.: Aziz Yardımlı), 2. Baskı, İdea Yayınevi, Eskişehir 1998, s. 26

düzeni belirli bir zamanda, bir davranışta, kavramda açıklamak mümkün ama zor ve uzun bir çaba gerektirir. İnancın genel olarak gösterdiği bu karmaşıklık onun irrasyonel olduğunu değil karmaşık bir rasyonellikte olduğunu gösterir.

Başka bir ifadeyle inanç, çerçevesi daraltılmış bir rasyonaliteye nispetle irrasyonel olarak değerlendirilse de insanın tüm birikiminin ve potansiyelinin birlikte yer bulduğu bir epistemolojide rasyoneldir.

İnsan algısının duyu organları ile sınırlanmasıyla algılananlara ve bu algıların mantık kuralları ile sentezlenerek algılanabilir sonuçlara ulaşmasına bilgi denmesi, inanca terkedilen ancak yeni bir algı boyutunun kabulü ile rasyonel veya delillendirilebilir bir alan açılması sayesinde geleneksel bilgiye dâhil edilebilecek büyük bir alan oluşması anlamına gelir. Yani insanın potansiyelinin büyük bir kısmı inanç alanı olarak görülen büyük alanda atıl beklemektedir. İnancın gerçek bilgi üretimi şekli olduğu kabul edildiğinde bu büyük potansiyel de hakettiği kabulü görerek insanlığa yeni bir ufuk açabilir. İnanmak insanın temel zihinsel faaliyetidir. Temel olması nedeniyle insanın tüm zihinsel faaliyetleriyle ilişkilidir; hafıza, mantık ve duygusal tepkiler. Bu nedenle inanmak aklın ürünü olarak kabul edilmelidir.

3.3. GELENEKSEL BİLGİDEN TANRIYA

Buraya kadar yapılan çeşitli alıntılarla gösterilmeye çalışıldığı üzere bilgi ile inanç arasında aleni ve zımnî bir içerme ilişkisi öne çıkar. Uygarlık bağlamında ise özellikle inancın geleneksel olarak din ile ve iman kavramı ile olan ilişkisi daha çok öne çıktığından, inancın kaynaklık edebileceği uygarlığın sadece din eksenli bir uygarlık olarak görüldüğü söylenebilir. Böyle bir bağlamda J.J. Rousseau'nun şu ifadesi “ya biri ya diğeri” bakışının en net ifadesini sunmaktadır bize: “Hakir görülen cehaletin yerine tehlikeli bir imansızlık kaim olacaktır”¹¹⁰

Bilgi ve inanç arasında temel teşkil ettikleri sistemlerden bilim ve din arasında olana benzer bir yakınlık vardır. Dinle bilim aynı alanları ele alırlar. Bu dünyanın işleyişi hakkında açıklamalar içerirler. Din açıklamalar doğrultusunda bir yaşam tarzı önerir, bilim bunu “mantıklı olan” şeklinde sunar. Sıradışı olaylar dinde mucize veya keramet

¹¹⁰ J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s.16-17

olarak yer alır, bilimde anomaliler, sapmalar, öngörülemezlikler olarak. Bilim ve din “yeni” bilimin açıklanamazlık sınırına dayanmasından dolayı artık daha benzeşir hale gelmişlerdir. Bunlara rağmen bilim hâlâ kendisini insan yapıp etmelerinin sonucu olan bilgi ile sınırlar, din Tanrı kaynaklı bilgi ile. Bu nedenle bilgi ile teolojik inancın ilişkisinin yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkar.

Pozitivist görüşle iyice kutsanan bilgi, doğrusal ilerlemeci tarih anlayışı, bilimsel metodoloji vb. kavramlar¹¹¹ aslında kendi içinde bir incelemeye tabi tutulduklarında, tutarlılıktan taviz verilmezse, Tanrısal olana kaçınılmaz olarak işaret etmektedir. Şöyle ki:

1A. Öncül: Varlık bilinçsiz maddeden doğmuşsa,

1B. Öncül: Doğrusal ilerlemeci tarih anlayışı kabul ediliyorsa

1A., 1B. Sonuç ve 1. Öncül: İlanihaye devam edecek bir tekâmül de kabul ediliyor olmalı,

2. Öncül: Bu tekâmül zamanın sayılamayacak kadar uzun bir döneminde, yani zamansızlıkta nihai hedefine zaten ulaşmış olmalı,

Sonuç: Öyleyse, varlığın en üst formu olarak Tanrı var olmalıdır.

Bu akıl yürütmeyi biraz açma amacıyla ele alırsak:

Bilgi başlığı altında da incelendiği üzere geleneksel bilgi rasyonel olma amacıyla fazlasıyla materyal bağlamlı kalmıştır. Bu nedenle de geleneksel bilgi ile aynı kavram bulutunda bilim, materyalizm, fen bilimleri, doğrusal ilerlemeci tarih algısı ve ateizm kendine yer bulmuştur. Ayrıca aklın, insanlığın tüm sorunlarına çözüm üreteceğine olan keskin inanç, bilimsel yöntemin başka her bilgi üretme mekanizmasından daha güvenilir olduğu kabulü de bu dizge içinde yer alır.

Pozitivizmin Ateizmle olan sıkı ilişkisi ise Tanrılaştırılmış insan aklının başka bir Tanrıya ihtiyaç duymaması ya da tahammül edememesi bağlamında kurulur. Comte’un

¹¹¹ August Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, (Çev.: Erkan Ataçay), 1. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001, s. 33-34

tanımıyla pozitif bilimlerin insanlığı ileriye taşıyacak araçlardır. Öyleyse insan neden bir Tanrıya ihtiyaç duysun ki?¹¹²

Kopernik'in keşfiyle insanın kainatın merkezi olmaktan çıkarıldığı ve nesnel gerçekliğin merkeze konulduğu iddiası insan aklının "nesnel gerçeklik" yorumlarıyla daha fazla merkeze yerleştiğini perdeleyememektedir. Asıl gerçeğin uç verdiği, göz tırmaladığı yerde de Hümanizm gibi soft ve masum bir kılıfla bu uç, insanın kendi gerçeğiyle yüzleşmesinin önündeki kılıf olmaktadır.

Evrendeki tek aklın, iradenin insanda olduğuna dair bu fazlasıyla şımarık iddia bir an için doğru kabul edilseydi, o halde şunun söylenmesi bir sorun teşkil etmezdi: Varlık bilinçsiz maddeden doğmuştur.

Ayrıca, nesnel olduğu iddia edilen gerçeklik algısını, algı organlarından, çevresel etkilerden, akıl yürütme hataları gibi bilgi üretme süreçlerindeki hatalardan bağımsız olarak, aslıyla aynı, gerçeği birebir temsil edecek şekilde inşa edebileceğine inanılan insan aklı bu inşasını sürdürebileceğini de zımnî olarak kabul etmektedir.

Oysaki modern insanın ürettiği kompleks bazı sistemlerde gerçekliği olduğu gibi temsil edememekten kaynaklanan bazı hataların, gerçekten bu sapmaları, gerçekliğin bizzat kendisi tarafından genellikle yıkıcı krizlerle düzeltildiği ortadadır. Her tür insanî hata en aza indirgense bile düşen uçaklar, yıkılan siyasî sistemler ve tüm refah vaadine rağmen açlıktan ölen insanlar... Tüm bu kırılmalık, elbetteki sonsuza kadar sürecek bir tekamül beklentisinde, sonsuz miktarda artacaktır. Semavî dinlerin öngördüğü bir "son" kabul edilmese bile, ulaşılan bilgi, insanlık için bir çıkmaz sokağın daha keşfedilmesinden öte bir anlam taşımayacaktır. Bu sorunlara rağmen Pozitivist kültür, tarih ve uygarlık algısı yine de sürekli ilerlemeci bir inanca sahiptir.

Sonsuza kadar devam edebilen böyle bir ilerlemenin, zamanın sınırlamalarının aşıldığı bir noktaya kadar sürebileceği de ve dolayısıyla zamansızlıkta nihai hedefine zaten ulaşmış olacağı da kabul edilmiş olur. Öyleyse hali hazırda bir Tanrı zaten var olur.

Bir diğer açıdan, böyle bir tekamülün, daha önce de belirtildiği üzere mitolojik bir Tanrı kabulü çerçevesinde kalacak olsa da insandan önce başka bir varlık tarafından

¹¹² August Comte, *İslamiyet ve Pozitivizm*, (Haz.: Christian Cherfils), (Çev.:Özkan Gözel), 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s. 28

tamamlandığı da düşünülebilir. Gelişerek Tanrı olunabiliyorsa, neden zaten gelişmesini tamamlamış bir varlık Tanrılığa ulaşmış olmasın, denilebilir.

Bu öncüllerden sonuç olarak Pozitivist ilerlemeci tarih algısının mitolojik de olsa zımnî bir Tanrı kabulünü içerdiği çıkmaktadır. Semavî dinlerin Tanrı kabulleri öncüller arasına katıldığında ise insanın ilanihaye gelişmesinin imkânsızlığı sonucuna ulaşılır. Böylece bir Tanrı'nın olmadığı iddiasının, ancak sözde bir iddia olarak kalacağı anlaşılmış olur.

3.4. BİLMEME İNANMAK VE İNANMAYA İNANMAK

Geleneksel olarak kabul gören bilgi çerçevesinin mantıksal olarak Dekartvari bir kendini bilmekten öteye geçemeyeceği ve bu nedenle varlığa bilgiyle değil inançla yaklaşıldığı belirtilmişti.

Ancak özelde Descartes, genelde diğer tüm filozoflar ve insanlık hâlâ bilgiyi varlığa yaklaşımın temelinde tutmaya devam etmektedirler. Özünde insanın bilgi ile kendi eksikliğini gidereceğine olan inancı taşıyan bu hal konumuz bağlamında bilmeye inanmak ifadesi ile özetlenebilir.

Buna karşıt olarak bilginin daracık sınırının, derinden veya yüzeysel, bir şekilde farkında olanların durumu “İnanmaya İnanmak” ifadesi ile özetlenebilir.

Bilmeye inanma, bu çalışmada daha önce de vurgulandığı gibi Tanrısallaşmaya dair ontolojik olarak çelişkili ve imkânsız bir umut barındırır da, sonsuz tekamül simülasyonu ile bu çelişkinin üzerinden atlanmaya çalışılır. Kaçınılmaz bir şekilde ister semavi, ister insanî eskatalogilere karşı da bir mücadele umudu beslemeyi ve bir kurtuluş planı hazırlamayı gerektirmektedir. Ancak bu durum da kozmoloji seviyesinde bilimsel bilgi ile de aldatıcıdır. Çünkü evrenin düzensizlik enerjisi yani entropisi giderek yükselmektedir. Dolayısıyla İnsan, Termodinamik Kanunları gibi evrenin en temel kanunlarından birini aşmasını sağlayacak bir birikime kavuşacak zamanı bulamayabilir.

Ayrıca tarihin doğrusallığının fizikî evrende bir karşılığı yoktur. Dünya'nın uzaydaki seyri üç tür hareketi içeren bir seyirdir. Dünya öncelikle kendi etrafında döner. Sonra Güneş etrafında yine döngüsel bir hareket içindedir. Ayrıca Güneş Sistemi de galaksi içerisinde hareket halindedir. Bu durumda Dünya üzerindeki insanlar için uzayda

örgü gibi bir yol üzerinde olunduğu ortaya çıkar. Buna rağmen insanlığın doğrusal ilerleyen bir gelişim süreci olduğu savunulması fizikî olarak karşılıksız bir savunuyu halini alır.

3.5. TEOLOJİK BAĞLAMDA İNANÇ

Medeniyetin inanç temelli oluşu, bilginin de inanç temelli olduğu bir epistemolojik sistemle temellendirilebileceği kadar, en büyük inanç sistemleri olan dinler sayesinde oluşmuş bilgi ve ürün birikimiyle kendilerine özel bir kültür ve uygarlık üretebileceği gerçeği temele alınarak, yani teolojik olarak da temellendirilebilir.

Bu bağlamda öncelikle belirlemek gerekir ki: “Gerçek ve anlamlı bir dünya bilinci, kutsallığın keşfiyle yakından ilintilidir. İnsan zihni gerçek, güçlü, zengin ve anlamlı olarak ortaya çıkanla bu niteliklerden yoksun olan, -yani şeylerin kaotik ve tehlikeli akışı, onların rastlantısal ve anlamsız beliriş ve yok oluşları- arasındaki farkı kutsalın deneyimi sayesinde yakalayabilmiştir. Sonuç olarak 'kutsal', insan bilincinin tarihinde bir aşama değil, bilincin yapısı içinde bir unsurdur. Kültürün en arkaik düzeylerinde insan olarak yaşamak kendi içinde bir dinsel eylemdir; çünkü beslenmenin, cinsel hayatın ve çalışmanın ayinsel bir değeri vardır. Başka bir deyişle insan olmak- ya da insan haline gelmek- 'dinle ilişkili' olmak demektir.”¹¹³

Bu tespitin ardından gelecek Kutsal’ın tespitine dair ihtiyaç da ürperti, haşmet, baskı ve cazibe, tabi olma gibi hislerle ilişkili olarak deneyimlenebilen¹¹⁴ bir zihnin kategorisi tanımıyla giderilebilir.

Öyleyse kutsalın, insana ötelere dair düşüncüler ve yaşayışlar bahşeden köprü bir varlık veya anlam olduğu, neyin ne kadar kutsal olduğuna dair varılan kararın da inanç ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

¹¹³ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1-3*, (1976), (Çev.: Ali Berktaş), 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, s. I/11

Eliade’nin bu ifadeleri, ulaştığı “kutsal (...) bilincin yapısı içinde bir unsurdur” sonucu bağlamında yeniden gözden geçirilirse -kutsalın “keşfedilen” bir şey olması saçma olacağından-, gerçek ve anlamlı bir dünya bilinci kutsallık fikri, hissi doğrultusunda eylemesi ve düşünülmesi ile yakından ilintilidir, şeklinde yeniden ifade edilebilir.

¹¹⁴ Rudolf Otto, *Kutsala Dair*, (1956), (Çev.: Sevil Ghaffari), 1. Baskı, Altıkkırkbeş Yayın, İstanbul 2014, s. 31 vd.

Kutsallığına inanılan bir varlığın, varlık olması hasebiyle, teolojik inancın ontolojisini oluşturduğu söylenebilir. Bu çerçevede inancın teolojik ele alınışı aynı zamanda uygarlık için de bir metafizik, ontolojik temel sağlayacak demektir. İnancın epistemolojik olarak ele alınması ise uygarlığın epistemolojik temelini oluşturmaya imkân sağlayacaktır.

3.5.1. Din ve Medeniyet

John Locke, Doğal Hukuk¹¹⁵ doktrini kurarken insanların doğal halleri olarak siyasî bağlamın temel konusu olması açısından kendilerini savunma hakkı ve eylemleri için sahip oldukları özgürlüklerinden yola çıkar. Locke'a göre insan bir sözleşme ile bu haklarının bir kısmını devlet denilen organizasyona devretmeyi kabul eder. Locke'un bu kurgusunun ABD anayasasının yazarlarından biri olması ile ilişkili olduğu da düşünülebilir. Sonuçta insanlık Âdem haricinde hiçbir zaman doğada küçük bir insan grubu bir aile olarak bir başına yaşamamıştır. Münferit örnekler ise insanlığın ana akım kültürünün kaynağı olamaz.

Bu kurgu daha önce de belirtildiği gibi aslında tüm insanlığı etkileyecek şekilde daha önce hiç yaşanmamış olsa da hak ve sorumlulukların sınırlarının belirlenmesi için kullanışlı bir kurgu olmuştur. Benzer bir kurgusal yaklaşımla uygarlık kavramı ele alınırsa yeme içme barınma güvenlik gibi en temel ihtiyaçlarını en fazla bir aile genişliğinde bir grup insan olarak sağlarken, insanlık iklimi yumuşak, verimli bir takım yörelerde daha yakın toprak parçalarında toplanmaya başladıklarında bazı insanların beslenme bazılarının barınma için geliştirdikleri yöntemler ve sahip oldukları kaynaklarla geliştirdikleri çözümlerin diğerlerine de çekici geleceği ve başka insanlar tarafından üretilmiş iyi çözümlere erişmek için kendi yüksek nitelikli çözümlerini teklif edecekleri beklenen bir gelişme olurdu. Böylece sırf kendi beslenme, barınma güvenlik ihtiyaçları için sürekli çalışmak zorunda kalan insanlar ürettiklerini biraz fazla üreterek diğer insanlarla paylaşıp onların yüksek nitelikli kaynaklarına erişebildikleri bir iş bölümü, bir arada yaşama uygulaması geliştirebilirler. Bu durum elbette ki sırf bir arada yaşandığı için gelişebilecek bazı sorunlara da çözümler içerecek şekilde geliştirilip değiştirilebilir.

¹¹⁵ John Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme (Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme)*, (Çev.: Fahri Bakırcı), 1. Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara 2004, s. 5 vd.

Örneğin, belli bir zamanda ürettiği rağbet görmeyen bir insanın, rağbet görmeyen ürünler ürettiği sırada kendi temel ihtiyaçlarını karşılayacak ürünler üretmediği için aç ve açıkta kalma riskini de ürünlerinden önce veya sonra faydalanabilecek insanlara yayması, dağıtması gerekir. Bu risk dağılımı sayesinde ürünlere ihtiyaç duyulmaya başlandığında bu ürünleri üretecek kişi hâlâ hayatta ve hâlâ bu toplumun bir üyesi olarak hayatına devam edebilecektir. Bireysel olarak bu risklerin üstlenilmesi elbette zor ve insanı psikolojik olarak olumsuz hislerle doldurabilecek bir duruma neden olur. Oysa tüm topluma yayılmış böyle bir risk çok daha kolay yönetilebilir bir durum olur. Örneğin, Sosyal Güvenlik mevzuatı ile. Böyle bir kurgunun toplumu giderek daha karmaşık ilişkiler ağına çevireceğini öngörmek zor olmasa gerek. Ancak bir yörenin, bir kaynağın, bir dilin hizmet vereceği optimum bir insan sayısı vardır. Bu doğal veya kültürel her sistemin sahip olduğu bir kısıttır. Dolayısıyla insanların birbirlerini tanıyabilsinler diye kavimler halinde yaratılmış olmaları da böyle bir optimum değere yönelik bir ilahi çözüm olarak değerlendirilebilir. Bu değere yaklaşıncı popülasyon giderek garip davranışlar göstermeye başlar. En kritik anlarda ise yamyamlığa varan sapkınlıklar görülür.

Daha önce de belirtildiği üzere tüm inşaların temelinde yer alan temel bir fikir olarak da görülebilecek metafizik ve epistemolojik bir bağlam hep var olacağından ve sistemi bu bağlamdan doğrultmaya başlamak gerektiğinden bu bağlamı araştırmak gerekmektedir. En temelde yer alan metafizik bağlam ise var oluşun kaynağı olması açısından bir Tanrı'nın var olup olmadığıdır. İnsan bir Tanrı'nın varlığını kabul edip ona göre davranırsa yani inşa ederse sistemini, başka bir yapı ortaya çıkar bir Tanrı kabul edilmediğinde ise bambaşka... İnsanın bir Tanrı'yı kabul etmediği durumda evrendeki irade sahibi tek canlı olarak ortada kalakalması onu varlığını kabul etmediği Tanrı'nın boş kalan makamı için yegâne aday haline getirmektedir.

İnsanın olduğunu sandığı şey ile olduğu şey farklı olduğu için, olduğunu sandığı şeye göre inşa ettiği kültürler ve uygarlıklar yıkılmaya mahkum gerçeklikten sapmalar olarak ortaya çıkar. Bu durumda daha önceki uygarlıkların ve kültürlerin yıkılmasından sonra geriye kalanların insanın yaratılışıyla uyumlu olanlarından ibaret olması mümkün olabilir. Yani insan tıpkı bir ağaç gibi kendi var oluşunu bağlarla, engellerle doğru olduğunu sandığı yöne doğru büyötmeye çalışırken gerçek olmayan bu sanı bir yerde gerçek insanı ve doğayı fazla zorladığında bir yıkım kaçınılmaz olur ve kalanların üzerine insan uygarlığı yeni bir kültür yeni bir uygarlık ile yoluna devam eder.

Batı Uygarlığı kendisini teşkil eden bir sacayağının bir kolu Hristiyanlık olmasına rağmen kendisini Hristiyan Uygarlığı olarak nitelemez. Bunda Marksizmin ve gelenek karşıtı modernliğin dinî referansları reddetmesinin katkısı büyüktür. Ancak buna karşıt olarak tanımlanan Doğu yekpare bir yapı değildir. Coğrafi olarak da çok büyük bir alanı bir kelimelik Doğuya sıkıştırmanın saçmalığı ortada olduğundan Yakın, Orta ve Uzak Doğu gibi bir bölümlenmeye gidilmiş olsa da birbirinden bu kadar farklı kültürel, tarihi, dinî birikimleri hâlâ doğu olarak nitelendirmek Batının ne olduğunu tanımlamayı da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle en temel referans bağlamı olarak dinî referansların temele alındığı bir tanımlama daha uygun düşmektedir. Zaten "Yakın ve Ortadoğu" çoğunlukla kendini İslâm odaklı olarak tanımlamaktadır. Uzakdoğunun ise dinî referans bağlamında İslâmdan daha teslimiyetçi, kaderci, işraki birtakım Felsefeler etkisinde -Uzakdoğu Felsefesi olarak meşhur- olduğu ortadadır. Bu durumda hâkim kültür olarak "Batı" kendini Batı, dünyanın kalanını Doğu olarak nitelemekte ısrar etse de dinlerin bu inşada büyük katkısı olduğunu kabul etmek gerekir. Böyle bir kabul, Kuzey Avrupa Kültürü, Slav kültürü ve AvroAmerika kültürleri arasındaki ilişkiyi ve birlikte nasıl Batı'yı oluşturabildiklerini de açıklar. Dünya sahnesinde son yüzyıllarda oynadıkları roller dikkate alındığında bu kültürlerin bir kapsayıcısı olarak Hristiyan geleneğinden bahsetmek bu nedenle daha anlamlıdır.

Bugüne kadar kozmolojileri ile ontolojik; etik, estetik değerleri ve ampirik birikimleriyle (kültür) epistemolojik temelleri üzerinde bir medeniyet yükseltmiş mitolojik ve semavi dinleri dikkate alındığında, özellikle son iki bin yılda İnsanlığı küresel çapta domine etmiş olmaları da göz önünde bulundurulduğunda, semavi dinlerin medeniyet kavramını belirleyebildikleri gerçeğini ortaya sermek için kısmen de olsa onların insan üstü-ötesi tarihlerine de bir göz atmak gerekir.

İncil'de insanın Tanrı biçiminde yaratıldığı ifade edilmektedir.¹¹⁶ İslâmî literatürde ise bir selefin halefi, yani kendisinden önceki cinler gibi bir başka varlık türünün ardından gelen bir varlık olduğuna dair yorumlar vardır.¹¹⁷ İnsanlığın tüm birikimini topluca değerlendirme adına insanlığı da kapsayacak şekilde böyle bir üst tarih akışı algısına göre

¹¹⁶ Yaratılış: 1/26

Teomorfik insan inancı, antropomorfik Tanrı inancı gibidir. Sonuçta insana benzer bir Hristiyan tanrı algısı sözkonusudur

¹¹⁷ Arif Yıldırım, *Şeytan ve 7 Sorusu*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010, s.25- 26 vd.

insan, meleklerin de halefî olabilir. Şöyle ki; "Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler. Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim' demişti" ayetinden de¹¹⁸ çıkarılabileceği gibi; "(Oysa) ve biz..." (ve nahnu) ifadesiyle başlayan cümleyle meleklerin işaret ettiği durum, insan ile melek arasında tam da halef selef benzeri bir duruma işaret eder gibidir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Allah cinleri ateşten¹¹⁹, canlıları sudan¹²⁰, insanı ise topraktan¹²¹ yarattı. Bu ayetlerdeki bilgilerden yola çıkılınca 4 unsur kabulüne göre önce ateşten yaratılan cinlere ait ve onların önde gelenlerinden olan Şeytan'ın kibirlenmesiyle son noktasına ulaşan bir uygarlıktan bahsedebiliriz. Ardından gelen topraktan yaratılmış insanın kurduğu uygarlık ise kıyamet ile sonlanacaktır. Elbette ki Tanrısal bir iradenin sonsuzluk vaadi haricinde yaratılmışların sonsuz bir devamlılık sağlaması düşünülemez. Ancak bir üyesi olarak İnsanlığın -çöküşü kesin olsa da- sağlıklı bir şekilde vaat edilen güne kadar devam etmesi için çaba göstermenin her insanın görevi olduğu söylenebilir. Bu da İslâm Uygarlığı için temel argümanlardan biri olur.

İster bir Tanrı suretli olarak ister Tanrı tarafından belirlenmiş bir halife olarak yeryüzünde bulunsun, insan, diğer canlıların da yaşam bilgilerine sahip olma yeteneğiyle donatılmışken, sadece kendi canlılığını savunma güdülü bir şekilde davranmamalıdır. Çünkü bu sadece bir avantaj değil aynı zamanda bir sorumluluktur. Bu sorumluluğun teolojik temeli onun yaratıcısına karşı sorumluluğuna dayanmaktadır. İnsan bu sorumlulukla baş başa bırakılmamıştır. Özellikle semavi dinlerin bir, canlı, insan, doğa kılavuzu gibi değerlendirilmesi de mümkündür. Bu bağlamda dinlerin insanlara çizdiği yönler ile bunların yorumları sayesinde insan toplulukları kültürlerini şekillendirmişlerdir. Bu durumu dinî gelenek ifadesi ile karşılayabiliriz. Dinî geleneklerin her büyüklükte insan topluluklarının davranışlarını oldukça yoğun bir şekilde belirleyebilmesinin örneği birçok kültürden örneklerle ortaya konulabilir. Katolik Hristiyan toplumlarında bu durum Haçlı seferleri gibi büyük hareketlerin doğmasına yol

¹¹⁸ Bakara: 2/30

¹¹⁹ Rahman 15

¹²⁰ Nur 45, Enbiya 30,

¹²¹ Rahman 14, Enam 2, Hicr 26, Secde 7, Al-i İmran 59, Rum 20, Hud 61, Taha 55

açmıştır. İslâm Uygarlığında ise siyasî ve toplumsal hareketlerin kimi zaman açık kimi zaman örtük bir şekilde temelini teşkil eden bir örneği olarak İstanbul'un Fethi verilebilir.

Dinî yapıların mimarisi, kutsal olayların resmedilmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in güzel yazılması ve okunması için önem verilen güzel yazı, süsleme ve ses sanatları gibi yüksek kültür ürünleri dikkate alındığında dinlerin medeniyetlerin oluşumunda ne kadar belirleyici olduğu açıkça ortaya çıkar.

Her ne kadar AvroAmerikan ve Kuzey Avrupa göreneğinde yükselen bir din dışı medeniyet algısı olsa da teslis, Tanrı suretli insan, anti semitik ve anti İslâmîst yaklaşımlar, Hint metafiziğine olan popüler ilgi ve daha özelde ateizmin kültürel boyutunun ağır basması, dinlerin hâlâ medeniyetin aslî yönlendiricisi olduğu gerçeğini delillendirmektedir.

Ancak insanın İslâm'ın önerileri doğrultusunda hem doğulu hem de batılı yani evrensel olarak iyi bir insan olmak yerine dünyanın fizikî şartlarına aşırı bağımlı kalarak ve bu şartları evrensel ölçekte aşan öneriler geliştiremeyen kültürler üzerinden bir üstünlük taslayarak kendi türüne karşı bir mücadeleye girişmesi, sapkınlığa ve insan türünün sonuna yani insanın kendi kültürünün yükselişi uğruna İnsanlığın çöküşüne neden olacak gibi görünmektedir.

3.5.2. Arkeolojik Bir Delil: Göbeklitepe

Göbeklitepe'de, Schmidt'in tarihleme açısından neredeyse kesin ancak kuruluş amacı açısından yeni kazılarla desteklenmeye muhtaç bulgular ortaya çıkarması; bu tezin, teolojik inancın uygarlığın temeli oluşuna dair iddiasını pekiştirmektedir. Bölgeyi keşfeden ve kazı ekibine liderlik eden Klaus Schmidt buluntuları "anıtsal tapınaklar" olarak nitelendirmektedir.¹²²

Sosyal bilimlerde bugüne kadar hâkim kabul yerleşik hayata geçmenin dini doğurduğu şeklindeydi. Göbeklitepe ile birlikte M.Ö. 10.000'lerde -yani henüz yerleşik hayata geçilmediği bir dönemde- insanların en azından günümüzdeki Arkeolojik kabullere göre bir tapınağı andıracak bir yapı inşa etmiş oldukları ortaya çıktı. Bu gerçekler ve yaygın kabul gören bu yorumlar doğrultusunda Göbeklitepe'deki

¹²² Klaus Schmidt, "Önsöz", Karl W. Luckert, *Göbekli Tepe* (ss. 7-11), (2013), (Çev.: Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınevi, İstanbul 2018, s. 10

buluntuların teolojik olarak inancın uygarlığın doğuşuna neden olduğu, hatta belki, arkeolojinin Göbeklitepe öncesi kabulleri temele alınırsa, insanlığın hâkim tür olma girişimini yok olup gidebilecek bir girişim olmaktan kurtarıp, zamanın ve mekânın sınamalarına dayanıklı hale getirdiği söylenebilir.

Diğer taraftan insanlığa böyle bir kompleks yapı inşa edebilecek motivasyonu sağlayacak kadar köklü ve sağlam bir inanç sistemini hangi kaynaktan temin ettiğine veya nasıl inşa ettiğine dair açıklama arkeolojinin bize sağlayabileceği bir açıklama gibi görünmemektedir. Mircea Eliade, arkeolojik bulguların yorumlanması hakkında Reichel-Dolmatoff'tan şöyle bir yorum aktarır: "...gelecekte bu mezarı kazacak bir arkeolog yalnızca başı doğuya çevrilmiş bir iskeletle birkaç taş ve kabuk bulacaktır. Ritüelleri ve özellikle de onların içindeki dinsel ideolojiyi bu kalıntılardan yola çıkarak yakalamaya olanak yoktur".¹²³

Sadece Göbeklitepe'deki kazıların dahi belki yüzlerce yıl sürebilecek oluşunun yanında, Mircea Eliade'nin anılan nakli de göz önünde bulundurulduğunda ve ayrıca Aristoteles'in siyah kuğusu'nun sonradan bulunmuş olmasının bütün bir bilgi sisteminin gözden geçirilmesini sağlayacağına dair beklentinin gerçekleşmesinin oldukça gecikmesi örneğinde olduğu gibi, "pozitif" bilimlerin Göbeklitepe doğrultusunda yeni bir yola girmesinin de gecikeceği beklenir bir durum olur. Bu nedenle, her ne kadar Musevi-Hristiyan teolojik kronolojisi oldukça sarsılmış görünse de, İslâm'î naslara göre her kavme bir peygamber gönderilmesi ve Kur'ân-ı Kerîm'den Musevi-Hristiyan teolojik kronolojisinin aynen çıkarılamayacak oluşu da dikkate alınınca, teolojik inancın medeniyet kaynağı olduğuna dair iddianın hâlâ eldeki en temel ve anlamlı açıklama olduğu kabul edilebilir. Daha önce de vurgulandığı üzere bu dinlerin insanlığın genel hikayesine katkılarının büyüklüğü de dikkate alındığında uygarlık incelemelerinin ve önerilerinin inanç temelli bir platformda ele alınmaya başlanması ve Arkeoloji gibi Pozitif iddialı bilgi sistemlerini Göbeklitepe gibi buluntular eşliğinde olgunlaşmaya bırakılmasının makul olduğu söylenebilir.

---

¹²³ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. I/24

3.5.3. Kültürel Ateizm

Güncel hâkim kültürünün dinî kökenleri oldukça güçlü olmasına rağmen, Batı olarak adlandırılmasındaki en temel motivlerden biri, geçmişte anlamlı olan bir coğrafi atfın, artık anlamını kaybetmesine rağmen, geleneksel olması nedeniyle devam ettirilmesidir. Bir diğer motiv ise Hristiyan geleneğinin katettiği tarihsel aşamalarda geliştirilen ve giderek artan oranda ağırlık kazanan maddî kültür ürünlerine yönelik aşırı güvenden mülhem sekülerliktir.

Toplumsal bağlamda, geleneksel olarak dinî kurumların kontrolünde üretilen çeşitli kültür ürünlerinin muadillerinin din dışı kurumlar aracılığıyla üretilabilir hale gelmesiyle baş gösteren seküler kültürün yansımaları, zamanla bireysel bağlamda da kendini göstermiş ve bir Ateizm furasına neden olmuştur. Ancak, psikolojiye konu olabilecek kadar bireysel seviyeye inen böyle bir dönüşüm elbette, sırf toplumsal veya sosyopsikolojik nedenlerle temellendirilmez. Bu durumda devreye rasyonalize etme, mantığa bürüme gibi süreçler girer. Böylece kültürel bir dönüşümün bireysel tercihlere yansması olarak Kültürel Ateizm, teolojik Ateizme dönüştürülerek savunulur hale gelir.

Kültürel Ateizm, içinde yaşanılan toplumda uygulanan bazı ritüellere karşı bir tepki olarak gelişebileceği gibi, yaşanılan toplumsal ve bireysel sorunlar karşısında hissedilen çaresizlik nedeniyle oluşan hayal kırıklığı, öfke vb. gibi olumsuz duygular nedeniyle kültürel Tanrı algısına karşı da gelişebilir.

Bazı İslâm toplumlarında uygulanan recm cezasına karşı zamanla gelişen tepkinin ve bir doğal afette yakınlarını kaybeden birisinin zihnindeki Tanrı fikrine karşı duyduğu öfkenin, aslen teolojik temeli olmasa da, bir tanrıtanımazlığa neden olması, sık rastlanır bir durumdur. Böyle bir kırılmayı, tanrıtanımazlığın yine çeşitli kültürel yapılara karşı savunulması için rasyonalize edilmesi izler.

Aslen teolojik Ateizm'dense Kültürel Ateizm daha mümkün bir kavramdır. Çünkü, insan varlığın kaynağı olarak her neyi görüyorsa onu zaten tanrılaştırmış demektir. En radikal anlamda, teolojik Tanrıdan uzak görülen madde bile, varlığın kaynağı olarak kabul edildiğinde Tanrısal bir nitelik kazanmış olur. İradesiz bir varlık nedeni olarak kabul edilse dahi, insanda meydana gelmiş olan irade nedeniyle Tanrısallaşmaya dair bir yönelimin kabul edilmesi gerekir. Diğer taraftan, varlığın kaynağı olması nedeniyle

insanın da var olmasının nedeni olan her ne ise insanda var olan iradenin de kaynağı olacağından, kaçınılmaz bir şekilde irade sahibi de olur. Özetle ifade edilecek olursa kültürel olarak Tanrısallığın zihinlerdeki yansımasına ne ad verilirse verilsin, Tanrı'yı tanımazlık ancak bir kültürel tanımlamaya karşı söz konusu olabilir.

SONUÇ

Medeniyet nedir; nasıl oluşur; nasıl gelişir gibi sorulardan esinlenilerek girilen bu çalışma “Uygarlığın kaynağı inançtır” çıkarımıyla sona ermektedir.

Medeniyet kelimesiyle yola çıkılmasına rağmen uygarlık kelimesi ile bir sonuca ulaşılmasının nedeni ise yapılan kavramsal incelemeler sonucunda Türkçe’de medeniyet ile ilişkili kelimeler dolayımında bir kavram karmaşası oluştuğunun anlaşılması ve bu karmaşanın bir kısmının çözümünün uygarlık kelimesinin medeniyet kelimesinden farklı ve daha geniş bir anlamda kullanımından geçtiğinin tespit edilmesidir. Bu tespit doğrultusunda medeniyet şehir yaşamı olarak, uygarlık ise artık sadece aynı şehirde değil birçok insanla birlikte aynı dünyada yaşadığının bilincinde olduğu bir kültürel seviye olarak tanımlanmıştır. Bunun yanında Türkçe’nin imkânları dahilinde ve etimolojik, güncel anlamlar göz ardı edilmeden; ananın, geleneğin anonim ve mitolojik unsurlarını; örfün, icat edilmiş veya kaynağı tespit edilebilen ve siyasete ve hukuka konu olmuş gelenekleri; törenin ise geleneğin etnik kaynağını temsil edeceği doğrultuda kullanımların uygun olduğu tespit edildi. Kültürün, geçmişten gelen büyük ve karakteristik kısmına gelenek, geleneğin hareketle ve güncel ihtiyaçlar doğrultusunda üretilen kısmına ise görenek denilmesinin uygunluğu görüldükten sonra, buradan hareketle Modernizm’in Kuzey Avrupa Göreneği, Postmodernizm’in ise AvroAmerika Göreneği olduğu sonucuna ulaşıldı.

Bu çalışma kapsamında, insanın eksik varoluşunu Tanrısallığa doğru evriltebileceği inancından yola çıkan ve bu inancı için “Düşünüyorum, o halde varım” gibi sağlam bir temel de bulan geleneksel bilgi odaklı zihin yapısının, bu temelden hareketle dört başı mamur bir uygarlık geliştirecek kadar güçlü bir epistemolojik sistem inşa edemediği ortaya serilmiştir. Bunun için uygarlık, medeniyet ve kültür ölçeklerinde karşılaşılan pratik sorunlar örnek olarak kullanıldığı gibi, bu yapıların temelindeki Felsefi sorunlar da tespit edilmiştir. Bu çerçevede, geleneksel bilgi kabulünün, insanlığın tüm potansiyelini kullanmasının önünde bir engel teşkil ettiği, bu engelin aşılması için inanç başlığı altına kaydedilen bazı imkânların geleneksel bilgi kabulüyle dahi değerlendirilebileceği gösterilmiştir. Daha ötesinde ise geleneksel bilgiyi de aşan bir yeni bilgi kabulüyle, daha güçlü bir epistemolojik sistemin inşa edilebileceği ve böylece büyük kriz potansiyelleri barındıran bir geleceğin daha güçlü bir uygarlıkla karşılanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Böyle bir uygarlık için dilin yetkinliğinin artırılması gibi geleneksel bilgi çerçevesinde kalınarak dahi kabul görebilecek çözümler önerildiği gibi, teolojik inanç kaynaklı değerlerin yeniden ihyasına çalışılması, muhafazakarlığa dönüştürmeden geleneklere önem verilmesi ve gelenekle sıkı ilişkili görenekler üreterek kültürün savunulması şeklinde çözüm önerilerinde de bulunulmuştur.

Kendini tanıyan insan, kendisiyle varlık arasındaki kısacık mesafeyi nasıl sürekli ikiye bölerek sonsuzluk kadar büyüttüğünü fark edebilir. Oysa insan ile varlık arasındaki en kısa mesafenin artık düz bir doğru gibi görünen bilgiden geçmediği, tıpkı Einstein'ın bükümlü uzayın içinden geçtiği iddiasında olduğu gibi, insanın içinden geçtiği artık daha net görülebilmektedir. Bu nedenle Sokrates “Kendini Bil!” der. Oysa Platon’dan beri filozoflar “Evreni Bil”meye çalışırlar. “Evreni Bil”me yöntemleriyle “Kendini Bil”meye çalışmanın sembol ifadesi “Düşünüyorum, o halde varım” çıkarımı dolayımında bilgi diye kabul edilen inançlar, inanç diye kabul edilen bilgiler gibi geleneksel bilgi kabulünün kısıtlarının yanında, dilin kısıtları da temele alınarak “yeni bilginin” epistemolojik temeli olan inanca ulaşılmaktadır.

Bütün bunların yanında ayrıca, insanın bilgiye ulaşma çabasının onun aslında bilmeye olan inancından geldiği, bilgiye dayalı sürekli ilerlemenin Tanrılaşma umuduna bağlı olduğu ve bunun imkânsız olduğu gösterilmiştir.

Kültürün, canlının yaşam çevresini düzenlemesi ve buna dair bilgileri iletmesi anlamından, canlı cansız tüm dünya ile uyum içinde yaşayabilmesi anlamına kadar geniş çerçevedeki anlamları, bir toplumsal gelişim silsilesi içinde açıklanmıştır. Bu esnada görülmüştür ki insan doğaya karşı mücadelesinde oldukça büyük bir mesafe katetmiştir. Artık insanın doğal olmayanla, kendi ürettikleriyle ve kendisine karşı olan mücadelesini konuşmak gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Alatlı, Alev, *Hadi Baştan Alalım... Aklın Yolu da Bir Değildir* (2. Baskı). Destek Yayınları, Ankara 2009.
- Bacon, Francis, *Novum Organum -Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler*, (Çev.: Sema Önal), (1. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2012.
- Braudel, Fernand, *Uygarlıkların Grameri*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014.
- Burke, Peter, *Kültür Tarihi*, (Çev.: Mete Tunçay), (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.
- Ching, Tao Te, *Laozi*, (Çev.: Sonya Özbey), (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- Comte, August, *İslamiyet Ve Pozitivizm*, (Haz.: Christian Cherfils), (Çev.: Özkan Gözel), (2. Baskı), Dergah Yayınları, İstanbul 2012.
- , *Pozitif Felsefe Kursları*, (Çev.: Erkan Ataçay), (1. Baskı), Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001.
- Cornford, Francis Macdonald, *Sokrates'ten Önce ve Sonra*, (Çev.: Ufuk Can Akın), Ayraç Yayınevi, Ankara 2003.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Damasio, Antonio, *Duygu, Akıl ve İnsan Beyni*, (Çev.: Bahar Atlamaz), (3. Baskı), Varlık Yayınları, İstanbul 2006.
- Descartes, René, *Anlığın Yönetimi İçin Kurallar - İlk Felsefe İçin Meditasyonlar*. (Çev.: Aziz Yardımlı), 2. Baskı, İdea Yayınları, Eskişehir 1998.
- , *Metot Üzerine Konuşma*, (Düz.: Ali Utku ve Kemalettin Kuzucu), (Çev. İbrahim Ethem Mesut), (1. Baskı), Babil Yayınları, Erzurum 2000.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1-3*, (Çev.: Ali Berktaş), (1. Baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.
- Ersoy, Mehmet Akif, «İstiklal Marşı» 12 Mart 1921.

- Garaudy, Roger, *Medeniyetler Diyalogu- İnsanca Yaşamak İçin*, (Çev.: Cemal Aydın), (1. Baskı), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- Gleick, James, *Kaos Yeni Bir Bilim Teorisi*, (Çev.: Fikret Üçcan), (11. Baskı), TÜBİTAK, Ankara 2003.
- Guénon, Rene, *Modern Dünyanın Bunalımı*, (Çev.: Mahmut Kanık), (2. Baskı). Hece Yayınları, Ankara 2009.
- Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Boyut Yayıncılık, tarih yok.
- Focus Features (Yapımcı), McCarten, Anthony ve Hawking, Jane (Senarist), Marsh, James (Yönetmen), *Her Şeyin Teorisi* [Film], Türkiye 2014.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan -veya bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, (Çev.: Semih Lim), (6. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Hobsbawm, Eric, "Giriş, Gelenekleri İcat Etmek", Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (Ed.), *Gelenğin İcadı* (ss. 1-18), (Çev.: Mehmet Murat Şahin), (1. Baskı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2006.
- Horney, Karen, *Kendi Kendine Psikanaliz*, (Çev.: Selçuk Budak), Öteki Yayınları, Ankara 1991.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime 1-2*, (Çev.: Halil Kendir), (2. Baskı), Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul 2004.
- Kalın, İbrahim, *Barbar, Modern, Medeni -Medeniyet Üzerine Notlar-*, (1. Baskı) İnsan Yayınları, İstanbul 2018.
- Kaufmann, Walter, *İnsanı Anlamak-1 Goethe Kant Hegel*, (Çev.: Aziz Yardımlı), (2. Baskı), İdea Yayınevi, İstanbul 1997
- Kimmerle, Heinz, *Afrika'da Felsefe- Afrika Felsefesi Kültürlerarası bir Felsefe Kavramına Doğru*, (Çev.: Mustafa Tüzel), (1. Baskı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1995.
- Kranz, Walther, *Antik Felsefe -Metinler ve Açıklamalar-*, (Çev.: Suad Y. Baydur), (2. Baskı), Sosyal Yayınları, İstanbul 1994.
- Lebœuf, Mathias, *32 Alıntıda Felsefe Tarihi*, (Çev.: Alev Er), Ntv Yayınları, İstanbul 2014.

- Locke, John, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme (Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme)*. (Çev.: Fahri Bakırcı), (1. Baskı), Babil Yayıncılık, Ankara 2004.
- Maslow, Abraham, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (Çev.: Okhan Gündüz), (1. Baskı), Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Musgrave, Alan, *Sağduyu, Bilim ve Şüphencilik - Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş*, (Çev.: Nur Küçük), (1. Baskı), İthaki Yayınları, İstanbul 2013.
- Ebu'l Hasan Nedvi, *Din ve Medeniyet Üzerine*, (Çev.: Ekrem Kurtaroğlu), (1. Baskı), Mahya Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Nişanyan, Sevan, *Nişanyan Etimolojik Sözlük*, <<https://www.nisanyansozluk.com>>.
- Otto, Rudolf, *Kutsala Dair*, (Çev.: Sevil Ghaffari), (1. Baskı), Altıkkırkbeş Yayın, İstanbul 2014.
- Platon, *Phaidros*, (Çev.: Hamdi Akverdi), (3. Baskı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- , *Sofist*, (Çev.: Cenan Karakaya), Sosyal Yayınları, İstanbul 2000.
- Erdoğan Alkin, Kemal Yıldırım, Mustafa Özer, *İktisada Giriş*, (4. Baskı), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2006.
- Rousseau, J. J. *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, (Çev.: Sabahattin Eyüboğlu), (1. Baskı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
- Schmidt, Klaus, "Önsöz", Luckert, Karl W., *Göbekli Tepe* (ss. 7-11), (Çev.: Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınevi, İstanbul 2018.
- Schweitzer, Albert, *Medeniyet Felsefesi*, (Çev.: Yusuf Kaplan), (1. Baskı), Külliyyat Yayınları, İstanbul 2011
- Sedgwick, Mark, *Modern Dünyaya Karşı -Gelenekselcilik ve Yirminci Yüzyılın Gizli Tarihi-*, (Çev.: Şamil Öçal), (1. Baskı), Hece Yayınları, Ankara 2016.
- Sorokin, Pitirim A, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (Çev.: Mete Tunçay), Salyangoz Yayınları, İstanbul 2008.

- Toffler, Alvin, *Üçüncü Dalga -Bir Fütürist Ekonomi Analizi Klasığı-*, (Çev.: Selim Yeniçeri), (1. Baskı), Koridor Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Toynbee, Arnold, *Tarih Bilinci 1-2*, (Çev.: Murat Belge), (1. Baskı), Bates Yayınları, İstanbul 1972.
- Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi – Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, (7. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.
- Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <www.tdk.gov.tr>.
- UN Department of Economic and Social Affairs Population Division, *World Population Prospects 2019*, 21 Ekim 2019.
<<https://population.un.org/wpp/Graphs/Probabilistic/POP/TOT/900>>.
- Wallerstein, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu – Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, (Çev.: Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 2003.
- , *Bilginin Belirsizlikleri*, (Çev. Berivan Alataş), (1. Baskı), Sümer Yayıncılık, İstanbul 2013.
- TRT (Prod.), *Yakın Koruma* [Belgesel], TRT, Türkiye 2016, 15 Mayıs 2016,
<<http://www.trthaber.tv/videogaleridetay/141>>.
- Yıldırım, Arif, *Şeytan ve 7 Sorusu*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Fatih ÖZDEMİR
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum 02.04.1978
Eğitim Durumu	
Ön Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Erzurum MYO Bilgisayar Programcılığı
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	TRT Erzurum Müdürlüğü Haber Birimi
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Erzurum Sabancı İlköğretim Okulu Erzurum İbrahim Hakkı İlköğretim Okulu Erzurum Özel Güneş İlköğretim Okulu Erzurum Özel Lider Bilgisayar Kursu Erzurum Horasan İlçe Nüfus Müdürlüğü Erzurum Merkez İlçe Nüfus Müdürlüğü Erzurum Yakutiye İlçe Nüfus Müdürlüğü Erzurum Palandöken İlçe Nüfus Müdürlüğü Erzurum İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü Yalova Merkez İlçe Nüfus Müdürlüğü Erzurum Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü Erzurum Valiliği İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü CİMER Bürosu
İletişim	
E-Posta Adresi	ben@fatihozdemir.net
Tarih	10.09.2019